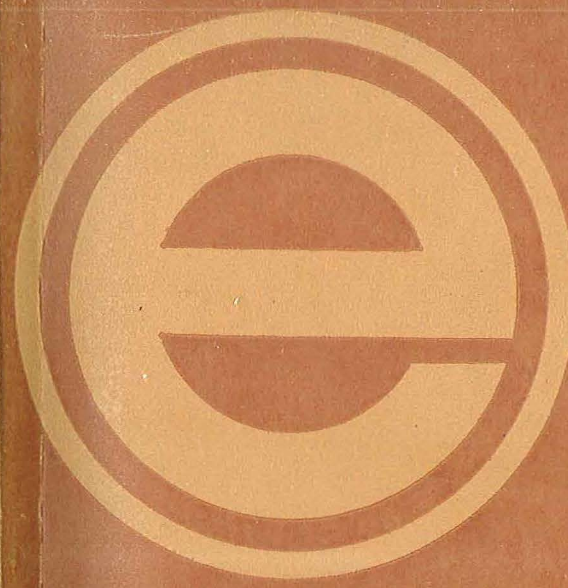

E.Ü. GÜZEL SANATLAR FAKÜLTESİ YAYINLARI

Doç. Dr. Ayda AREL

Osmanlı konut geleneğinde tarihsel sorunlar

İZMİR - 1982

Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları No: 11

OSMANLI KONUT GELENEĞİNDE TARİHSEL SORUNLAR

Doç. Dr. AYDA AREL

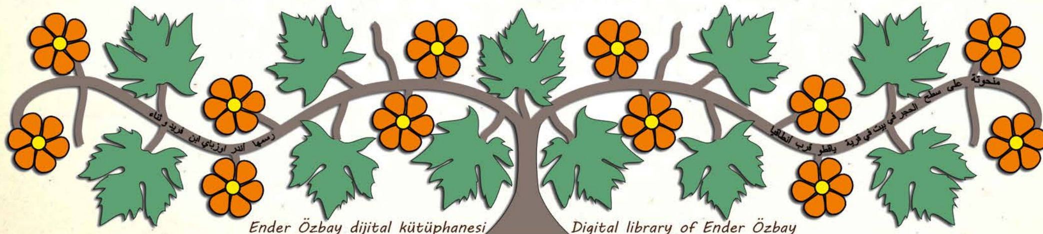

Ticaret Matbaacılık T.A.Ş. - İZMİR
1 9 8 2

ÖNSÖZ

Bu inceleme, Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Mimarlık Bölümündek görevim süresi içinde ve Bölümün tanıdığı olanaklarla hazırlanmıştır. Bu olanakları sağlıyan Fakülte ve Bölüm Yöneticilerine ve bu arada Prof. Dr. Doğan Tuna'ya, Doç. Dr. Necati Şen'e, Fakülte Sekreteri Tamer Kinson'a teşekkür ederim. Ne var ki, incelemenin çeşitli aşamalarında çalışmalarıma doğrudan doğruya katkısı olanların sayısı oldukça yüksektir: burada, başta Dr. Filiz Çağman olmak üzere Topkapı Müzesi Eski Yazmalar ve Minyatürler Seksiyonu görevlilerine, Türk–İslâm Eserleri Müzesi yöneticisi Dr. Nazan Tapan'a, eski metinlerin okunmasında ve çeviri yazıya aktarılmasında yardımlarını gördüğüm Prof. Dr. Gültekin Oransay ile Asistan Efdal Sevinçli'ye, bazı kaynakları sağlamak için kişisel girişimde bulunmaktan geri kalmayan Fransız Anadolu Tetkikleri Enstitüsü kitaplık görevlisi İro Kaplangı'ya, Hollanda Tarih Enstitüsü görevlisi Tınçay Barutçu'ya, yabancı dilden çeviriler konusunda katkılarını esirgemeyen Sayın M. Penzo ile Doç Dr. Çetin Kürkçü'ye, şekillerin çiziminde becerisine başvurduğum öğrencim Seyid Gökçen'e, fotoğrafların çekimi ve basımı işlerinde özverili çabaları için İshak Terk ile Yaşar Karabağ'a, elverişli bir çalışma ortamı için evini açan arkadaşım M. Petrik'e ve araştırmanın kitap haline dönüşmesinde iyi niyetli katkılarından ötürü, başta Doç. Dr. İbrahim Armağan olmak üzere, Fakülte Yayın Komisyonu üyelerine içten minnet duygularımı duyurmak isterim.

İzmir 1982

I. GİRİŞ

Türkiye'nin geleneksel konut mimarisi, aşağı yukarı otuz yıldan beri, gerek mimarların gerek tarihçilerin ilgisini toplamış olan bir konudur. "Türk evi" genel başlığı altında yapılan çok sayıdaki yayında, konuya tipolojik, morfolojik yaklaşımlar getirilmiş, zaman zaman da Türkiye'de yaygın olan konut tipinin tarihsel oluşumuyla ilgili varsayımlar ileri sürülmüştür(1). Yakın dönemlerde, hükümetlerin belli bir konut politikası belirlemek zorunluğunu duyması, bunun yanısıra kültürel mirasın korunması yolunda komuoyunun gitgide artan ilgisi, geleneksel konut mimarisinin işlevsel ve insanbilimsel yönlerini de gündeme getirmiştir.

Bununla birlikte, yukarıda değinilen çeşitli yaklaşımların sistemli ve tutarlı bir bireşim içinde bütünleştiğini söylemek zordur. Söz gelimi, betimsel ve tipoojik sınıflandırmaların tarihsel verilerin ölçüsüne vurulması henüz varsaymalar düzeyindedir. Türkiye'de konut geleneğinin kaynaklarına ve bu geleneğin izlediği gelişme çizgisine ilişkin kestirimler, somut ve belgesel bilgiler ışığında tartışılmamıştır. Kaldı ki, maddî bulguların azlığı nedeniyle arkeolojik irdeleme yöntemlerinin tümüyle kavramaya yeterli olmadığı, ama kültür tarihimizi birinci derecede ilgilendiren yerleşme ve konut tarihimizin, hakkı verilerek incelenebilmesi için, belki de değişik bir yöntemin geliştirilmesi gerekir. Gerçekten de, anıtsal-tarihsel türlerin dışında kalan, bu yüzden de genelgeçer bir tanımla "geleneksel" olarak nitelendirilen konut mimarisinin mimarlık tarihi kapsamına ne şekilde alınacağı başlıbaşına bir sorun oluşturmaktadır(2).

Rapoport, geleneksel evi, mimarın hemen hemen hiç rol oynamadığı, yapay bir çevrenin birimi olarak belirler(3). Burada mimarlıktan anlaşılan, aşkın olmayı amaçlayan, yaygın beğeni ve sanat ölçütlerine yeni boyutlar kazandırmayı isteyen, ölçek ve maddi değer zorlamaları getiren bayındırma etkinliğidir. Bu etkinlik, bir değişimi, yer ve zaman yerlemleri içinde saptanabilen bir başkalaşmayı

(1) M. Sözen, A. Batur, N. Fersan, E. Özden, *Türk Kenti-Türk Evi Bibliyografyası, İstanbul, İ.T.Ü. MTRE,* 1976 (çoğaltılmış). Anılan bibliyografya son yıllarda yapılan yayınları içermiyorsa da, türk evine ilişkin temel kuramsal yorumlar ve tarihsel varsayımlar, bibliyografyanın kapsamındaki kitap ve makaleler arasında bulunmaktadır.

(2) Wolfgang Hoepfner, «Probleme und Methode der Hausforschung», *Wohnungsbau im Altertum,* Berlin, DAI 1978 (?), s. 9.

(3) Amos Rapoport, *Pour une anthropologie de la maison,* (çev. A.M. Meisterheim, M. Schlumberger), Paris, Dunod, 1972, s. 1-3.

içerdiği ölçüde tarihsel olan bir etkinliktir ve tarih biliminin kapsamına girebilir. Oysa, ülküsel bir çevre tasarımını somutlaştıran, bu tasarıma yaklaştığı ölçüde değişmezlik kazanan halk mimarisi, bu özelliğiyle,mimarlık tarihinin "kim?ne zaman? niçin?" sorularında düğümlenen yöntemlerinin dışına taşabilmektedir(4). Nitekim, tarihsel akışı değişme getiren olaylarla bu olaylar arasında kalan değişim süreçlerinin örüntüsü olarak benimsersek(5), sürekli başkalaşım olgusunun belirlediği anıtsal mimarlığın, ağır dönüşümler yapan halk mimarlığından başka bir evrim çizgisi izlediğini ve ikisi arasındaki karşılaştırmaların her zaman ve her durumda geçerli olamayacağını teslim etmek zorunda kalırız.

Ne var ki, ayrı bir kategori oluşturduğunu varsaydığımız konut mimarisinin genel mimarlık tarihiyle bağlarının kurulması önem taşır. Denebilir ki, geleneksel mimarlığın anıtsal mimarlıkla eşzamanlı olmayan gelişimi bile, toplumsal ve kültürel tarih bağlamı içinde anlam taşıyan bir olgunun göstergesidir. Türkiye'nin geleneksel ev sorunsalına tarihin bakış açısından yaklaşmak, giderek bu sorunsalı tarih boyutları içinde yeniden belirlemek, bu incelemenin başta gelen amacı olmuştur. İncelemenin akışı içinde beliren bazı sorulara verilmeye çalışılacak yanıtlar, ancak yeni sorulara, tarihsel izdüşümleri günümüzü koşullandıran kültürel ilişkiler dokusuna ışık tutacak sorulara, götürebildiği takdirde anlamlı sayılmalıdır. Ne de olsa bu alanda ve yakın alanlarda bugüne kadar gerçekleşen bilgi birikimi, tarihe ilişkin konuların tekil sorulara tekil yanıtlar verilerek çözüme kavuşturulamayacağını ortaya koymuştur.

Konut mimarisi alanındaki çalışmalarıyla bu alana yeni boyutlar kazandırmış olan Rapoport(6), sınıflandırmasında insanbilimin geliştirdiği kavram ve kuramlara yaslanmış, sanayileşme ölçütünü, "geleneksel" olarak adlandırdığı sanayi öncesi konut mimarisini günümüz olağan mimarisinden ayırmak için kullanmıştır. Türk evi konusuna eğilen araştırmacılarımız ise, konut mimarimizin ulusal kimliğini belirlemek kaygusundan yola çıktıklarından, özgül ulusal özelliklerin taşıyıcısı olarak tanımladıkları batılaşma öncesi Anadolu ve Rumeli evini, genel bir "Türk Evi" başlığı altında tutmuşlardır(7). Kıyı bölgeleriyle, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin değişik özellikler gösteren geleneksel mimarisi ile, sanayileşme öncesine ait oldukları halde "batı" etkileri gösteren konut örneklerini bu sınıflamaya almamışlardır. Bu perimetreler içinde beliren sorunsala açıklık kazandırmak amacını güttüğümüz için, biz de, bu araştırmada belirlenen coğrafi ve tarihsel yerlemlerin dışına taşmamaya özen gösterdik.

(4) A.e., s.13vd.

(5) A. Kubler, *The Shape of Time,* New Haven, Yale Univ. Pr., 1962, s. 13.

(6) Gerçekten de geleneksel ev konusunu maddi kültür ürünleri kapsamından taşırıp, onu belli bir kültürün geliştirdiği kavramsal yaşama modelinin izdüşümü olarak yorumlayan Rapoport'tur. Bak: «An Interview with Amos Rapoport on Vernacular Architecture», *ODTÜ Mım. Fak.* D, c. 5, sayı 2, Güz 1979, s. 113-126.

(7) Eldem, *a.g.e.*, s. 11-12; D. Kuban, *Sanat Tarihimizin Sorunları,* İstanbul, Çağdaş Yay., 1975, s. 192-211.

İncelememizde Türkiye'nin geleneksel konut mimarisi sorunsalını bellibaşlı birkaç odak noktasına göre özetlemeye çalıştık:

1. Türkiye'nin geleneksel konut mimarisi, "Türk Evi" başlığının öngördüğü gibi, etnik karakteri ağır basan bir olgu mudur? Başka bir deyişle, bu ev tipi, ne dereceye kadar ve hangi özellikleriyle "Türk" olmaya hak kazanmıştır?
2. Maddi kültür ürünlerinden olan konut, daha geniş bir kültürel bağlam içinde de anlamlılık taşıyorsa, yani konut, kültürel değer ve özlemlerin göstergesi olarak işlem görebiliyorsa, bu kültürel anlamları konutun fiziksel varlığından çıkarak nasıl belirleriz.?
3. "Türk Evi" başlığı, ortak ve özgül mimari özelliklerin karşılığı olarak kullanıldığına göre, bu özelliklerin nasıl, ne şekilde ve hangi sürecin sonunda edinildiğinin açıklanmasına olanak var mıdır?
4. Bu ortak ve özgül özellikler, Anadolu ve Rumeli'nin geleneksel konut mimarisini bütün yönleriyle temsil ediyor mu? Türkiye'nin geleneksel konut mimarisi tek bir kategori içinde toplanabilir mi?
5. Türkiye'de konut mimarisinin tarihsel gelişme çizgisini saptayabilir miyiz? Bir başka deyişle, konut olgusuna mimarların, insanbilimcilerin yaklaşımlarına ek olarak ve onların bulgularını özümseyecek şekilde, bir Türkiye konut tarihinin ana çizgileri ortaya konabilir mi?

İncelemede, bu soruların kesin yanıtını getirmeye çalışmaktan çok, bu yanıtlara götürebilecek yolu belirlemeye, sorunsalla örtüşebilecek bir yöntemi geliştirmeye çalıştık. Bu yöntemde çıkış noktalarımız, çoğu kez, daha önce konut mimarisi hakkında ileri sürülen savların doğruluğunun araştırılması olmuştur. Söz gelimi, türk evinin genel karakterinin oluşumunda göçebelik döneminin etkisi konusundaki görüş(8), Türkiyenin iskân tarihinin aşamalarının incelenmesini zorunlu kılmış, ayrıca, başka çevrelerdeki göçerlikten yerleşikliğe geçişin mekânsal etkilerini öğrenmeyi gerektirmiştir. Ayni şekilde, en eski örnekleri aşağı yukarı 250 yıl öncesine çıkan konut mimarimizin, aradaki geniş zaman dilimine karşın Türk kültür tarihinin ilk dönemlerine ait yapılarla karşılaştırılmış olması(9). Türkiye konut mimarisinin hangi ek birikimlerle zenginleştiğini, giderek mimarlığı doğrudan etkileyen yerel fiziksel ve kültürel koşullarla etnik ve kalıtımsal öğeler arasında bir bireşimin söz konusu olup olmadığını araştırmaya, değişik kültür

(8) Erdem Aksoy, «Orta Mekân: Türk Sivil Mimarisinde Kuruluş Prensibi», *Mimarlık ve Sanat,* 7-8, 1963, s. 39-92; Ö. Küçükerman, *Anadolu'daki Geleneksel Türk Evinde Mekân Organizasyonu açısından Odalar,* İstanbul, TTOK, 1973.

(9) E. Esin, «An Eighteenth Century 'Yalı' viewed in the Line of Development of related forms in Turkic Architecture», *Atti del Secondo Congresso Internazionale di Arte (Venezia 1963)*, Napoli, 1965, s. 83-112; ay.yaz., «M. IX-XII yüzyıl Uygur köşklerinden Safranbolu ev mimarisine gelişme», *MTRE Bülteni,* c. 2, sayı 5-6, İstanbul 1976, s. 15-18.

çevreleriyle kurulan tarihsel ilişkilerin Anadolu Türklerinin maddi kültürü alanındaki izlerinin neler olabileceğinin irdelemeye itmiştir.

Konut olgusunun toplumsal ve ekonomik yapıyla olan yakın ilgisi ise, yapısal kurumlaşmaların, değişme ve gelişmelerin, konut mimarisi üzerindeki koşullandırıcı etkilerinin belirlenmesini gerektirmiştir.

Ama kuşkusuz, araştırmanın ağırlık noktası, konut mimarisinin tarihsel şemasını kurmaya yarayacak örneklerin elde edilmesiydi. Ayakta duran, ya da alışılagelmiş rölöve, çizim, resim gibi saptama yöntemleriyle bilimsel değerlendirmeye malzeme oluşturacak şekilde incelenmiş olan konut örneklerinin en eskileri, saray köşkleri ve kasırları sayılmayacak olursa, 17.yüzyıl sonu/18.yüzyıl başlarına aittir. Bu durumda, Türkiye konut mimarisinin gerilerine gitmek için, bir yandan minyatür ve gravürlerde yer verilen konut betimlerine -çok özgür bir yorumla çizilmiş olmalarına karşın-birer bulgu değeri vermek, ayrıca, başta seyahatnameler olmak üzere çeşitli yazılı kaynakları tarayarak, ipucu sağlayabilecek metinleri araştırmak gerekmiştir. Değişik kaynaklarda bilgiler etimolojik bilgilere zaman zaman yapılan göndermeler ise, başka bilgiler çerçevesinde girişilen yorumlara kavramsal bir boyut katmaya yaramıştır.

Genelde tümevarımcı sayılabilecek bu araştırma yönteminin kesin yargılara götüremeyeceği bilincindeyiz. Bununla birlikte, kültür tarihimizin karmaşık ilişkilerinin de birbirine zincirlenen, çelişik olsa bile birbirine eklenen incelemelerle çözümlenebileceğine inanıyoruz. Kaldı ki, bir kültürel kimliğin bilincine yargılarla değil, yargılarda tükenmeyen bir ilgi esnekliğiyle varılacağı da artık iyiden iyiye belli olmuştur.

II. ANADOLU VE RUMELİ'DE TÜRK İSKÂNININ AŞAMALARI VE ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE...

Anadolu've Rumeli'de edindiği yaygın ve genelgeçer özellikleriyle tanımlanan Türk evi(1), kuşkusuz, bu yörelerin Türkler tarafından iskân edilişi sürecinden bağımsız, özerk bir olgu olarak ele alınamaz. Türk evinin günümüze ulaşan tipolojik morfolojisinin oluşum ve gelişim çizgisini belirlemek için, bu morfolojiyi yönlendirmiş olan tarihsel koşulların aranması zorunlu olduğu kadar, bu koşulların, ev mimarisinde karşılığını bulan Türkiye'nin yerleşme tarihinin verilerinde aranması da kaçınılmazdır.

Anadolu'nun Türkler tarafından fethinin sürüp gittiği 11. ve 12.yüzyıllarda, savaş, kıtlık ve tutsaklık gibi nedenlerle kırılan yerli halkın kıyılara ya da dağlara çekilme eğilimini gösterdiği, tarımla uğraşan kesimin kentlere sığındığı, buna karşılık birçok kentin de harab olmaktan kurtulamadığı görülür(2). Ayni yüzyıllarda, hayvancılıkla uğraşan ve ailelerini yanlarında tutarak göçebe hayatı süren Türkmenlerin Anadolunun her yanına yayıldıkları, özellikle de boş kalan yerlerde yoğunlaştıkları, bu arada Misya, Frikya, Likya, Pamfilya, Toroslar ve Güneydoğu bölgelerini tuttukları gözlemlenir. Ancak bu dönemde, yerleşik olan müslüman topluluğu azınlıktadır. Yerleşik müslüman unsur, daha çok gazi sıfatıyla kentlerdeki boşalmış emlâke sahip çıkan ve kentte yaşamaya alışık olan Selçuk ilerigelenleri ile aşiret beyleridir. Bunlara, bir süre sonra, Kuzeydoğu İran ve Horasandan gelenler de katılacaktır(3). Böylece 12.yüzyılın sonlarından başlayarak etkinleşmeye başlayan Anadolu'nun kent yaşamı, 13.yüzyılda Anadolu'nun uluslararası ticarete geçişiyle perçinleşecek ve Anadolu (Rum) Selçuk kültürüne belirgin niteliğini kazandıracaktır.

Ne var ki, Anadolu Selçuk kültürünün genelde bir kent kültürü özelliğini taşıması, büyük ölçüde kentle kırsal kesim arasındaki karşıtlığın bu ülkede kentli ile göçebe arasındaki uzlaşmazlık şeklini almasındandır. Gerçekten de, yaşam biçimini ve bu yaşam biçiminin dayandığı ekonomik düzeninin gereği oarak, otlak ararken talan ve yıkıma başvuran, yerleşik kesimin toprağı kullanma biçimini ken-

(1) Bak: S.H. Eldem, *Türk evi plan tipleri,* Istanbul, I.T.Ü. Mîim. Fak. 1955 Eldem'in getirdiği bu tanım konuyu işleyen yazarların hemen hemen hepsi tarafından yinelenmiştir.

(2) Cl. Cahen, *Osmanlılardan önce Anadolu'da Türkler,* (Çev. Yıldız Moran), İstanbul, E Yay., 1979 (1968), s. 149; s. Vryonis Jr., «The Byzantine Legacy and Ottoman Forms», *Dumbarton Oaks Papers,* nr. 23-24, 1969-70, s. 264, 301-2.

(3) Cahen *a.e.,* s. 157; F. Sümer, *Oğuzlar,* (1967) (2. bas.), Ankara, 1980, s. 135.

di yarar ve çıkarına aykırı bulduğundan, köyleri, hattâ kasaba ve kentleri tehdit altında tutan Türkmenin yarattığı tedirginlik, kırdan servet edinme yollarını kısıtlamıştı. Nitekim, daha 1175 yılında, Kayzer Manuil, bir yüzyıl boyunca yıkık ve boş kalmış Dorylaeum'u (Afyon) yeniden inşa etmek istediğinde, ovada yaşayan ve otlaklarını korumak isteyen 2000 kadar Türkmenin direnişle karşılaşmıştı(4). William of Tyre, surlar dışında zengin tarım arazileri olan Antalya halkının bunları, göçebe akınları yüzünden, değerlendiremediklerini yazmıştır(5). 14 yy.ın ilk yarısında Anadolu'yu dolaşan İbni Batutta, yol boyunca göçebe eşkiyalardan korunma gereksinimi duyduğunu belirtmiştir(6). Eflâki ise, kentli/göçer karşıtlığını Rum/Türk karşıtlığı biçiminde dile getirirken «çekinmeden ve acımadan gördükleri her imareti yıktılar, harabeye çevirdiler" diye söz ettiği "Türk zâlimleri"ni, Tanrının "hiddet ve gazab içinde" ve emrini yerine getirmeyenleri cezalandırmak için yarattığını anlatarak, Ortaçağ Anadolu toplumunun bellibaşlı çelişkisine parmak basar(7).

Gerçekten de, Akdağ'ın belirttiği gibi, Rum Selçukları Türkiye'sinde nüfusun büyük çoğunluğu toplumsal kitleyi oluşturan Türkmen unsuru olmasına rağmen, devletin işleyiş düzenini, istisadi yapısını ve kültürel yönelişlerini belirleyen, kentlerde ve kentlerin çevresinde yaşayan yerleşik nüfus idi(8). Bu nüfusun yönetimle uğraşan ve genelde üst yapı kurumlarını tutan kesimi, İran kültürüyle organik bağlarını sürdüren, İran'da kurumlaşmış bir bürokrasi geleneğini yerel koşullara uyarlayan ve Farsça konuşan bir zümre idi(9). Ne var ki, ekonomik yapının oluşumunda, ötedenberi varolan zenaat ve ticaret kollarını yaşatagelen yerli halkın etkili olduğu düşünülebilir: Marco Polo, Türkmeneli (Turcomania) olarak andığı Anadolu'da, dağlarda ve otlaklarda hayvan yetiştirerek yaşayan Türkmenlerden başka, kent ve köylerde Türklerle karışık olarak yaşayan ve tarımdan başka zenaat ve ticaretle uğraşan Rumlar ve Ermeniler bulunduğunu yazar(10). Rubruquius ise, 13.yüzyıl ortalarında gezdiği Anadolu'da nüfus çoğunluğunun Ermeni ve Rumlardan oluştuğunu belirtir(11).

---

(4) S. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, University of California Press 1971, s. 227-8.

(5) Aktaran: S. Vryonis, *a.e.*, s. 174, not. 226.

(6) Ibn Batutta, *The Travels of..., A.D.* 1325-1354, c. II, (ed. H.R. Gibb), Cambridge, Hakluyt Soc., 1962.

(7) Ahmet Eflâki, *Âriflerin Menkıbeleri*, c. 1, (Çev. T. Yazıcı), Ankara, Milli Eğitim Bas., 1953, s. 166-7, 451, Evliya Çelebi bile, «Türk» deyimi ile köylüyü kasteder.

(8) Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, c.1, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1959, s. 2-6.

(9) *a.e.*, s. 3; Aksaraylı Kerimüddin Mahmud, (Çev. M.N. Gençosman), *Selçuk Devletleri Tarihi*, Ank. 1943, s. 154, 332 vd.

(10) Marco Polo, *The Travels...*, (çev. Ronald Latham), London, Penguin, (2.bas.) 1959, s. 15 vd.

(11) William of Rubruck, «The Journey of..., *Mission to Asia, Narratives and Letters of the Fransiscan Missionaries in Mongolia and China in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, (Ed. with an introduction by Ch. Dawson), New York, Harper and Row, 1966, s. 219.

Ayni yazar, Konya'da Fransız ve Cenevizli tüccarlarla karşılaştığını, hattâ bunların Türklerin sattığı şapın ticaretini kendi tekellerinde bulundurduklarını anlatarak, Selçuk kentlerinin kozmopolit özelliklerini sergiler(12).14. yüzyılda, İbni Batutta, Antalyada,ki mahalle bölüşümünde, Rumların, Yahudilerin, ecnebi Hristiyan tüccarlarının ve Türklerin yanyana fakat birbirinden duvarlarla ayrılmış mahallelerde yaşadıklarını anlatır(13). Bütün bunlardan anlaşıldığına göre, Anadolu'da, ortaçağda, müslüman alt yapıyı besleyen yerli hristiyan unsur toplumun özümlenmiş ve müslümanlarla ayni koşullarda yaşayan bir öğesidir. Nitekim, Selçukluların hizmetine girmiş olan Rum soyluları az değildir: "Komnene Emir" diye anılan, ama Keyhüsrev ile Keykubat'a hizmet ettiği halde hristiyan kalan Maurozomes, müslümanlığa geçen Johannes Komnenus, Danişmend ve Mengüceklerle ilişki kuran Ermeni Gavras ailesi, Alaettin Keykubat'ın kayınpederi ve Alanya valisi olan Kir Farid bunlardan birkaçıdır(14). Suriyeli Mihail, "Rum'daki Sultan Mesud' uyruklarının büyük bir bölümü Greklerdir. Dürüstlüğü ve hükümetinin düzenliliği ile onun yönetimi altında yaşamağı yeğ tutuyorlar" diye yazmaktan çekinmemiştir(15). Rum eşrafla yönetim düzeyinde kurulan bu ilişkilerin yanısıra, müslüman–hristiyan evlilikleri, servet ve ayrıcalıklarını korumak isteyen yerli halkın müslümanlığı kabul etmesi de(16), iki topluluk arasında, bir arada yaşama hoşgörüsünü aşan, kültürel kaynaşmalar, yaşama biçimi ve yaşama çevresinin oluşumu bakımından ortak eğilimler getirmiş olmalıdır(17). Kaldı ki, müslüman–hristiyan evliliklerden doğan ve "iğdiş" olarak anılan kişilerin toplum içindeki önemli ve ayrıcalıklı ve rolü, her iki cemaatin ortak bir toplumsal yaşam düzeninden kaçınmadıklarını, hattâ bu düzeni yerleştirmek için çaba harcadıklarını ortaya koyar(18). Bununla birlikte iki cemaat arasında, etnik düzeyde ayrıcalık ya da uyumsuzlukların olmaması, ümmet düzeyinde müslümanlığın ağır bastığı bir düzenin varlığına engel değildi: 13.yüzyılın başında gerek kentlerde gerekse kırsal kesimde çoğunluğu

---

(12) *a.e.*, s. 218.

(13) İbn Batutta, *a.g.e.*, s. 418.

(14) Cahen, *a.g.e.*, s. 209-210; Vryonis. *Decline...*, s. 231-2; Aksarayi, *a.g.e.*, s. 145.

(15) Cahen, *a.g.e.*, s. 212.

(16) Efklâki'nin sık sık andığı Mevlâna'nın eşi Kira Hatun [Yunanca Kira, hanım, hatun demektir] hristyan kökenli olmalıydı. Ayni şekilde Simavnalı Bedreddin'in annesi bir rum beyinin kızı idi. Bedreddin'in müritleri arasında yahudi dönmelerinin, hattâ bir papazın bulunması dikkate değer. Bak. Necdet Kurdakul, *Bütün Yönleriyle Bedreddin*, İstanbul, Döler Reklâm Yay., 1972.

(17) Ludolph von Suchem, 14 yüzyıl ortalarında Anadolu'dan geçtiği zaman, rast ladığı «Türk»lerin çoğunun Hristyan dönmesi olmasına şaşar. Aktaran: Vryonis, *a.g.e.*, ş. 59. Danişmendname de müslümanlığı benimseyip gazaya katılan hristyanlardan söz eder; I. Mélikoff. *La geste de Melik Dânismend, Etude critique du Dânışmendname*, t.1, Paris 1960, Bak ayrıca: O. Turan, «Les Souverains seljoukides et leurs sujets non-musulmans», *Studia Islamica*, I, 1959, s. 65-152.

(18) O. Turan «L'Islamızation dans la Turquie du Moyen-Âge», *Studia Islamica*, x, 1959, s. 147-150.

oluşturan hristiyan unsurun 15.yüzyıl sonlarında nüfusun yüzde sekizine inmesi, salt Türk etnik unsurunun sayısal artışıyla açıklanamaz. İhtida olayı kendiliğinden olduğu kadar sistemli bir şekilde de teşvik edilmiş olmalıdır: Şemseddin Altınapa vakfı gayri müslimlerin ihtidasına tahsis edilmişti(19); Aksarayî, 1.Keykâvus'un, Konya'dan geçerek Bağdad'a giden Şeyh Arabî'ye gayri müslimlere nasıl davranılacağı konusunda danıştığını, daha sonra Timurtaş'ın şeyhin tavsiyelerini uygulamak için önlem aldığını anlatır. Bu önlemlere göre gayri müslimler kilise ve manastır inşa etmeyecekler, ayrı biçimde giyinecekler, eğerli ata binmeyecekler, kılıç taşımayacaklar, arapça mühür kazıtmayacaklardı(20). Rubruqius ise, Türkmen ve Türklerin Sultan II. Giyasüddin Keyhüsrev'in, bir Türk kadınından doğma oğlu olan Rüknüddin Kılıç Arslan IV. etrafına toplandıklarını, sultanın tahta geçirmek istediği ve Gürcü anadan doğan oğlu ile Rum cariyesinden olan öbür oğlunu öldürmek, başarılı oldukları takdirde de kiliseleri yıkıp müslümanlığı benimsemeyenleri öldürmeyi akıllarından geçirdiklerini nakleder(21). Aksarayi ise, Beylerbeyliğine getirilen Rum Kont Istabl(?)' in Sultan Izzüdin'i müslümanlıktan uzaklaştıran etkisinden yakınır(22).

Demek oluyor ki, Anadolu Selçuk Devleti zamanında Anadolu'nun Türkleşmesi, bir yandan yerli unsurun müslümanlığı kabul ederek kendi bilgi ve becerilerini Türk unsurunun hizmetine sokması, beri yandan da, yerleşmeler dışında kalabalık kitleler oluşturan Türkmenlerin yerleşik düzene geçmesiyle gerçekleşmiştir. Nitekim, daha 12.yy.nın ikinci yarısında , kent adlarının eski biçimlerini az çok koruyarak sürdürülmesine karşın (23). Türkmenlerin yoğun olarak bulundukları yerlerdeki Bizans yer adlarının azalarak yerlerini yeni Türkçe yer adlarına bıraktıkğı gözlemlenir(24). Türkmen yığılmaları sultanların uç siyasetinin bir sonucu olarak tanımlanabilirse de, 13.yüzyıl boyunca daha önceki Türkmen unsuruna eklenen yeni Türkmen boylarının, ayrıca Harzemli ve Moğol unsurları olduğu bilinir. Ancak Moğol baskısı yüzünden Anadolu'ya akın eden bu göçebe kitleleri, bir çeşit modus vivendi'ye ulaşmış olan toplumsal düzeni yeniden bozmuştur.

1261'de Bizans'ın Doğu eyaletlerini terketmesi üzerine, Paflagonya, Pamfilya ve Frikya bölgesinde birikmiş olan "Uç Etrâki", hristiyan halkın kaçarak büyük ölçüde boşalttıkları toprakları gaza yoluyla ele geçirerek Ege kıyılarına ulaşmışlar, kâfir ülkesinde toprak açanlara-yerleşmiş anlayışa göre-tanınan hak uyarınca

(19) O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti,* Ankara, 1965, s. 188-190.

(20) Aksaraylı, *a.g.e.,* s. 354-5.

(21) Rubruck, *a.g.e.,* s. 219.

(22) Aksaraylı, *a.g.e.,* s. 145.

(23) Xavier de Planhol, «Principes d'une géographie urbaine de l'Asie Mineure», *Etudes sur les Villes du Moyen-Orient, Revue Géographique de l'Est,* no. 3-4, 1969, s. 263, 267; *Türkiye'de Meskûn Yerler Kılavuzu,* c. I-II, Ankara, 1946,; Bak ayrıca: P. Wittek, «Von der byzantinischen zur türkischen Toponymie», *Byzantion* 10, 1935, s. 11-64.

da, bu topraklara sahip çıkarak devletçikler kurmuşlardı(25). En belirgin ssnucu Türk ve Türkmen unsuradayanan bir etnik birliği gerçekleşmesi olan bu olay, Anadolu'nun Türkleşmesinde yeni bir aşamadır. 1330 yıllarında Batı Anadolu'yu gezen İbni Batutta'nın aktardıkları, bu yörenin, o tarrihlerde büyük ölçüde yerleşik düzene geçtiğini gösterir. Geri kalmış ve uzun yıllar Bizans merkez yönetimince ihmal edilmiş bu bölgenin ilkel ve cahil yerli halkı ile, yüzeyde kalan bir müslümanlığın gerisinde şamanlık gelenek ve göreneklerini yaşatan Türkmen topluluğunu ayıran kültürel nedenler çok derine inmiyordu(26). Ayrıca, çiftçilik ve küçük sanayii ile uğraşan yerli halk ile hayvancılıkla geçinen Türkmenlerin ekonomik bağıntılara girmeleri de kaçınılmaz olmuştu(27).

Uç beylikleri içinde Osmanlıların ayrıcalıklı konumları vardı. Gerçekten, Bizans Devletinin toplumsal kitlesinin, kurumları ve kent yaşamıyla etkinliğini sürdürdüğü Marmara bölgesine sahip çıkan bu Beylik, öbür Batı Anadolu Beyliklerinin tersine, denizle İlhanlı bölgesi arasında sıkışıp kalmamış, Rumeli'yi ele geçirerek gelişmesini sürdürebilmiştir(28).

Bu dönemde toplumsal örgütleşme alanında gözlemlenen bazı gelişmeler, Türkiyenin yerleşme tarihini doğrudan ilgilendirmektedir. Bunlar: sistematik bir toprak açma ve iskân politikası(29), müslüman kent toplumunun ahilik ör-

(24) Cahen, *a.g.e.,* s. 155-6.

(25) F. Köprülü *Osmanlı Devletinin Kuruluşu,* (2.bas.), Ankara, 1959; İ.H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri,* Ankara, 1937. Batı Anadolu'nun 14. yüzyılda iskânı hakkında geniş bibliyografik bilgi için bak: A. Arel (Doğay), 14. *Yüzyılda Anadolu Türkmen Beylikleri Mimarisi,* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, İ.Ü. Edeb. Fak. San. Tar. Enst., 1967.

(26) İlkel bir hristyanlığı sürdüren cahil yerli halk ile şaman inançlarını müslümanlıkla birleştiren Türkmenlerin ortaklaşa ziyaret ettikleri evliya yatırları için bak: F.W. *Hasluck, Christianity and Islam under the Sultans,* Oxford, 1929, s. 53,62.

(27) Cl. Cahen, «Le Commerce Anatolien au début du du 13e siècle», *Mélanges d'histoire du Moyen-âge dédiés à la mémoire de Louis Halphen,* Paris 1951, s. 91-101; P. Wittek, *Menteşe Beyliği,* (çev. O.Ş. Gökyay), İstanbul 1944, s. 13-15. Göçebe toplulukların yerleşik topluluklarla ticari ilişkileri, belli ki, göçerler için yerleşikliğe geçişin ilk basamağı olmaktadır: nitekim, İbni Fadlan, Çine giden tüccârlara binek atı kiralayan Oğuzların, kente uğradıkları zaman, müşterilerinin evinde kaldıklarını anlatır (X.yy): Frye, «Notes on the risale of Ibn-Fadlan», *Islamic İran and Central Asia* (7th-12th c.), London, Variorum Reprints, 1979, s. 23-24.

(28) Rumeli'nin ele geçirilmesi olayının bir iskân politikasıyla bir arada yürütüldüğü hakkında, bak: Z.V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş,* c.1, (3.bas.), İstanbul 1981, s. 342-5; Münir Aktepe, «14. ve 15. asırlarda Rumeli'nin Türkler tarafından iskânına dair», *Türkiyat Mecmuası X,* 1951-3; T. Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâdı Fatihan,* İstanbul 1957.

(29) Ö.L. Barkan, «Osmanlı İmparatorluğunda bir İskân ve Kolonizasyon Metodu olarak Vakıflar ve Temlikler», *Vakıflar Dergisi II,* 1942, 279 vd.

gütü ve esnaf birlikleri çevresinde örgütlenmesi ve kurumlaşması,(30), İran–Horasan etki alanından uzaklaşan bürokrasinin Bizans unsurunu özümleyerek bu kez "batılı" sayılabilecek nitelikler kazanmasıdır(31).

Köylerin ve boş yerlerin derviş ve gaziler önderliğinde "şenlendirilmesi", bir yandan yerleşik düzene geçişi ve kırsal ekonominin Türklerin eline geçmesini sağlarken, beri yandan aşiret yapısının çözülmesini hızlandırmakta ve özellikle İstanbul'un ele geçirilmesinden sonra yoğunlaşacak olan devlet merkeziyetçiliğini pekiştirmekteydi(32).

Bu dönemi belirleyen iskân politikası sadece kırsal kesimi ilgilendirmekle kalmıyor, kent ve kasabaları da içine alıyordu: Âşıkpaşazade, Osman Gazi zamanında ele geçirilen Ereğli, Karacahisar ve Yenişehir'de boş kalan evlerin, "gazilere ve gayrıya «verildiğini anlatır(33). Hattâ, Karacahisar'ın boş kalan evlerinin, Germiyan vilâyeti ve başka yerlerden gelen kişilere istekleri üzerine verilmesi ilginçtir. Şehirlerin iskân edilişi çoğu kez bir müslümanlaşma ve Türkleşme olayıyla birlikte gerçekleşmektedir. Söz gelimi, Göynük ile Mudurnu arasındaki köylerin sâkinleri müslümanlığı kabul edince, Süleyman Paşa mülklerini kendilerine bağışlamıştır(34). Orhan Gazi ise İznik'i fethettikten sonra kentin evlerini gazilere vermekle kalmamış, onları kentin dul kalan kadınlarıyla da evlendirmiştir: "Ve illâ hatunlar çok geldiler, Orhan Gazi sordı kim: 'Bunların erleri kanı?... Cevap verdiler kim: 'Kırıldılar. Kimi cengden kimi açlıktan.' Ve illâ gayet mahbubları çoğ idi. Orhan Gazi gazilere üleşdürdi. Emr etdi kim: 'Bu dul avratları nikâh edün. Alun' Dedi. Ve hem anun gibi etdiler. Şerhirun dahi ma'mur evleri var idi. Evlenen gazilere verdiler. Hazır avrat ve hem evler ola, kim kabul etmeye?"(35)

Selçuk devrinden beri varlığı bilinen Ahilik örgütü ise, gerek futûvvetle kurduğu ilişkiler gerek esnaf birliklerini kapsayan yapısıyla, 14. ve 15. yüzyıllarda yönetim işlerinde doğrudan söz hakkı olan bir kentsoylu topluluk olmalıydı. Nite-

---

(30) F. Taeschner, «Beitraege zur Geschichte des Achis in Anatolien», *Islamica* 4, Leipzig 1929-31, s. 1-47; Cl. Cahen, «Mouvements et organisations populaires dans les villes de l'Asie musulmane au Moyen-Age: Milices et associations de Foutouwwa», *Les Villes*, VII, Bruxelles, Soc. J. Bodin, 1955, s. 273-88; Özer Ergenç, «Osmanlı Şehrinde esnaf örgütlerinin fizik yapıya etkileri», *Türkiye'nin sosyal ve ekonomik tarihi* (1071-1920), (Yay., O. Okyar, H. Inalcık) Ankara, Hacettepe, 1980, s. 103-109; Gabriel Baer «The Administration, Economic and Social Function of Turkish Guilds», in *International Journal of Middle Eastern Studies*, 1, 1970, s. 28-50; bak ayrıca: İbni Batutta, *a.g.e.;* A.Y. Ocak, «Zaviyeler», Vakıflar D, XII, 1978, s. 247-270.

(31) Akdağ, *a.g.e.*, c. II, s. 4, 11; Fuat Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul, Ötüken Neşr. 1981 (2.bas.).

(32) S. Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, c.1, İstanbul, Gözlem Yay., 1974, s. 204-5 H. İnalcık, «Ottoman methods of conquest», *Studia Islamica II*, 1954, s. 103-130.

(33) Aşıkpaşaoğlu, Ahmed Aşıkî, *Tevârih-i Âli-i Osman*, (Yay. N. Atsız Çiftçioğlu), İstanbul, 1947, s. 92, 103, 105

(34) *A.e.*, s. 120.

(35) *A.e.*, s. 119.

kim, Fatih devrinden sonra ortadan kalktığını gördüğümüz ve elkitaplarına bir cami tipi (Ters-T planlı... Zaviyeli... Çapraz eksenli...) olarak geçen çok işlevli yapı, bu dönemin çeşitli toplum katmanlarını bünyesinde barındıran, yönetim düzenine ait işlerin görüldüğü yapı tipi olduğu son araştırmalarda öne sürülmüştür(36).

Fatih dönemi, iskân politikasının özel mülkiyet haklarıyla perçinleştiği bir dönemdir. Sultan, İstanbul'a sürgün olarak getirttiği kişileri kirada oturtunca, bunlar bu durumdan yakınır. Fatih'in yakınlarından Kula Şahin, aracı olup Sultan'a:«.... Bunca memleket ki atan, deden fethettiler, mukataa vaz'etmediler. Bu nesne sultanıma lâyık değildir.." deyince mukataadan vazgeçilmiş ve "..andan sonra her verilen ve mektub verdiler kim mülkleri ola. Bu vech ile olıcak şehir dahı ma'mur olmağa yüz tudtı.."(37). Budin kanununda ise, üzerinde yapı bulunan, emek verilip bayındırılan toprakların kişi malı sayılacağı belirtilmektedir: "....Umumen vilâyet-i merkûmenin ehli, yerli yerinde mukarrer olup (...) ve ellerinde olan emval-i menkuleleri ve kasabatda ve kurâda olan everi ve dükkânları ve sair binaları ve bağlarının ve bağçelerinin imaretleri kendülerinin mülkü olup her nice dilerler ise tasarruf iderler..."(38).

Böylece, kentlerin şeriat güvencesindeki mülkiyete dayalı bir yaşama düzeni(39), devlete kapılanan zümrenin yükünü tutup servet biriktirmesine elvermiştir. Kırsal kesimde ise yerleşme süreci tamamlanmamıştır ama, tahrir defterleri nüfus dağılımında yerleşik ailelerin göçer olanlara oranının yüksek olduğunu gösterir: Barkan'ın verdiği rakkamlara göre, 16.yüzyılın başında Batı Anadolu.da 388.397 yerleşik haneye karşılık 77,268 yörük hanesi vardır(40). Bu yüzyılda göçebe olarak görülen ve Güney ile Güneydoğu'da yurt tutmuş Türkmenler, 17. yüzyıldan başlayarak Orta, Batı Anadolu ile Marmara bölgesine geçerek yerleşirler. 17. yüzyılda Batı ve güneybatı Anadolu'da yaşayan ve Yörük olarak adlandırılan göçerler ise, 18.yüzyılda başlayarak yerleşik düzene geçmeye başlarlar(49). Gene 16.yüzyıla ait tahrir defterleri, Ege denizinden Fırat'a ve Trabzon'a uzanan bölgede nüfus çoğunluğunun müslüman olduğunu gösterir. 1520–30 yıllarında

---

(36) Ahmet Işık Doğan, *Osmanlı mimarisinde tarikat yapıları, tekkeler, zâviyeler ve benzer nitelikteki futuvvet yapıları*, İ.T.Ü. Müh. Mim. Fak. Yay., 1977.

(37) Aşıkpaşaoğlu, *a.g.e.*, s. 193. Bak ayrıca: H. İnalcık, «The policy of Mehmed II, toward the Greek population of İstanbul and the Byzantine buildings of the city», *Dumbarton Oaks Papers*, nr. 23-24, 1969-70, s. 230 - 249 ve Melek Delilbaş, «Johannis Anagnostis 'Diigisis peri tis telefteas Aloseos tis Thessalonikis», *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. VIII—XII, sayı 14-23, s. 23-50.

(38) Halil Cin, *Mirî Arazi ve bu Arazinin Mülk Haline Dönüşümü*, Ankara, A.Ü. Hukuk Fak., 1969, s. 56-7.

(39) İslâmette mülkiyetin dokunulmazlığı için bak: *yuk.es.*, s. 7. Ayrıca: S. Yerasimos, *a.g.e.*, s. 318.

(40) Ö.L. Barkan, «Tarihi Demografya Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi», *Türkiyat Mecmuası, X*, 1963, s. 23-4.

(41) F. Sümer, *a.g.e.*, s. 174.

Müslüman hanelerinin hristiyan hanelerine oranı, Anadolu'nun batı kesimi için 540.963 müslüman haneye karşılık 4.471 hristiyan hanesidir(42).

Bu dönemde, kentsel nüfus oranının % 8-9'unu toplayan taşraya göre, İstanbul'da %40;a varan bir yığılma vardır. "Tarımsal olmayan mal ve hizmetin üretildiği" bu kentlerin gene de tarımsal ekonomiden büsbütün kopuk oldukları söylenemez(43). Etnik ve dinsel mahallelere ayrılan bu yerleşmelerde, evlerin kırsal karakteri, büyük ölçüde: (a) İşyerlerinin oturma mahallelerinden ayrı yerlerde toplanması ve konut/işyeri ayırımının kesin olması; (b) Kişisel arsa mülkiyetinin kent sınırları içinde kalması nedeniyle sıkışıklık gösteren yerleşme dokusunun yaya ulaşımına göre şekillenmiş olması ve bu durumun, gündelik yiyecek tüketim ürünlerinin evlere bağlı bahçelerde yetiştirilmesi zorunluğunu getirmesi gibi nedenlerden ileri gelir(44). Ayrıca, askeri sınıftan yetişen mimarların bayındırma işlevleri üzerindeki rolü daha çok denetlemek ve başıboş inşaatı önlemek olduğundan konut yapımı, loncalardan yetişen ve lonca kuralları içinde değiştirici yeniliklere pek de açık olmaması gereken ustaların elinde kaldığından, konut mimarisinde yerel yapım alışkanlıkları geçerli olmalıydı(45). Çeşitli zamanlarda Anadolu kentlerini dolaşan gezginlerin gözlemleri bunu kanıtladığı gibi, bugün hâlâ geleneksel konut mimarimizde saptanabilen bölgesel özellikler de bundsn başka türlü açıklanamaz.

17. yüzyıl bu yerleşme düzeninin çözülüşüne tanık olur: bu döneme kadar, merkezin denetimindeki bir artı-ürün artırımı ve bunu sağlayan bir toprak ve emek artırımı ekonomisi egemen iken, bundan sonra, devlet kurumlarından çok piyasa mekanizmasının denetimindeki bir artı-ürün birikimi düzenine yöneliş gözlemlenir(46). Ne var ki, bu geçiş bunalımlı olmuştur: askeri alanda başarısızlık dönemine giren İmparatorlukta büyük bir ordunun beslenmesi hem bir zorunluk hem de bir zorluk olmaya başlar, bunun sonucunda vergi yükü artar. Yönetsel örgütleşme yetersiz kalır ve kendi iç çelişkileri nedeniyle toplumsal ve siyasi birliğin sağlanması açısından olumsuz bir rol oynamağa başlar. Bu dönem, ekonomik ve toplumsal bunalımın neden olduğu "büyük kaçgun", çift bozma, dağa ve kente akın dönemidir(47). Gene bu dönemde, toprak tasarrufunu tımarlıdan

(42) Ö.L. Barkan, «Essai sur les donnees statistiques des registres de recensement dans l'Empire Ottoman, au XV. et au XVI. siècles», *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 1, s. 30;

(43) İlhan Tekeli, «Anadolu'daki kentsel yaşantının örgütlenmesinde değişik aşamalar», *Toplum ve Bilim*, sayı 9-10, 1980, s. 41.

(44) *A.e.*, s. 44-45.

(45) İ. Ortaylı, «Tarihsel evrimi içinde mimarlar», *Mimarlık*, 3/1976, s.

(46) İ. Tekeli, *a.g.e.*, s. 38-45.

(47) M. Akdağ, *Türk halkının dirlik ve düzenlik kavgası*, *«Celâli İsyanları»*, İstanbul, Bilgi Yay., 1975; B. Lewis, «Some reflections on the decline of the Ottoman Empire», *Studia Islamica*, IX, 1958, s. 111-127. Köyden kaçıp geçim sağlamak için İstanbul'a akın eden işsiz takımının, imar işleri üzerindeki olumsuz etkileri için bkz: O. Erinç, «250 yıl önce İstanbul'da gecekondu, kaçak inşaat, sahil yağması sorunları ve çareleri», *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, sayı 10, c. VII, 1)-, sa. 54-58.

yerel eşrafa geçiren iltizam sistemi, merkeze başkaldıran bir bölgesel yönetimin yerel güçlerle işbirliği yapmasına neden olur. Böylece toprağı ve devlet hazinesine ulaşmayan üretim fazlasını ele geçiren ayân sınıfı(48), devletin taşradaki erk boşluğunu doldurur, devlet hizmetinde olmadan devlet temsilciliğini üstlenir, hattâ devlet adına para bile toplar.

1694-95 tarihli fermanla malikâne sisteminin yürürlüğe girmesinden sonra, 1809'da Sened-i İttifak, ayânların toprak üzerindeki zilyetllik hakkını onaylar. Bunlar, 18.yüzyıl sonlarından başlayarak, fiilen ya da hukuken valilik yapar ve paşa olarak anılırlar(49). Böylece, bir yandan servet birikiminin kişilerin elinde arttığına ve yerinde kaldığına tanık olunurken, beri yandan, bunalımın boşalttığı köylerin iskânı için devletin büyük çaba harcadığı, göçer aşiretlerini yerleşik düzene bağlamak için özel bir siyaset güttüğü görülür. (50). Bunun sonucunda, 19.yüzyıla doğru taşrada kent nüfus oranının %25.e çıktığını, bu kentleşmenin daha çok dış ticaret gereklerine göre oluştuğunu ve bu arada, İzmir gibi bazı liman yerleşmelerinin önem kazandığını, elden çıkan eyaletlerdeki müslüman nüfusun elde kalan topraklara göçü sonucunda, müslüman unsurun ağırlıklı olduğu bir yerleşme düzeninin egemen olduğunu, %47 ye düşen nufus oranıyla İstanbul'un tek egemen kent niteliğini bir dereceye kadar yitirmeye yüz tuttuğunu görüyoruz(51).

17. ve özellikle 18. yüzyıllarda, maiyetleri ve adamlarıyla büyük konaklarda bir çeşit derebeylik düzeni içinde yaşayan yerli eşraf ve ayân kesimi, merkezden devir yolu ya da gasp ile aldıkları bazı yetkelere koşut olarak, merkez güçlerinin yaşama formül ve şemalarını taşraya aktaracaklar, İstanbul konak modelinin yerel örneklerini gerçekleştirmeye özen göstereceklerdir: Divriği'de Köse paşa sarayı, 30 dönüm arazi üzerinde yayılmış ve 4.metre yüksekliğinde duvarlarla çevrili imiş; bu arsanın üzerinde 100 x 70 m. alan kaplayan ve yaklaşık 300 odadan oluşan asıl bina, bir köprüyle bağlanan çifte selâmlık ile 30 odalı bir harem kısmından oluşuyormuş, Bu haremden başka 30 odalı ikinci bir kışlık haremi bulunuyormuş(52).

Lâle devrinde Yirmisekiz Mehmet Çelebi;nin Fransa'ya yaptığı yolculuk, saray çevrelerinin Avrupa mimarisine gittikçe artan ilgilerinin başlangıcı sayılabilir(53). 18.yüzyıl boyunca, ama özellikle III. Ahmet, I. Mahmut ve III. Selim

(48) Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayânlık*, A.Ü.D.T.C. Fak. Yay., 1977.

(49) Yerasimos, *a.g.e.*, c. 1, s. 480-5; İlhan Tekeli, «Osmanlı İmparatorluğunda Mekân Organizasyonundaki değişmeler ve Türkiye Cumhuriyetinin bölgesel politikası», *Belgelerle Türk Tarihi*, 1. kısım: c. VI/1971, sayı 45, s. 8.

(50) Bkz: Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Teşebbüsü*, (1691-1696), İstanbul, 1963.

(51) Tekeli, *Anadolu'daki kentsel...*, s. 55-56.

(52) Köseoğlu, *Divriği...*, s. 188.

(53) Bkz: A. Arel, *Onsekizinci Yüzyılda İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İstanbul, İ.T.Ü. Mim. Fak., 1975.

saltanat yıllarında, Kağıthane ve Boğaziçi başta gelmek üzere başkentin çeşitli yerlerini dolduran, hızla inşa edilmiş hafif ahşap yalılar, köşk ve konaklar, daha çok dekoratif öğelerinde kendini belli eden melez bir barok uslûp düşkünlüğünün görüntüsünü getirecek eşraf konakları aracılığıyla Anadolu ve Rumeli'de yaygınlaşan yeni bir konut zevkini temsil edecektir. III Osman ve III. Mustafa saltanatlarında elçilik yapan Comte ve Vergennes'in İstanbul'daki Avrupalıların ikamet koşullarına esneklik getiren bazı izinler kopartabilmesi(54), Avrupa mimarisi örneklerinin Beyoğlu'nu doldurmaktan başka, Boğaziçi'nin hristiyan köylerinden müslüman yazlıklarının bulunduğu kesimlere yayılmasını sağlayacaktır. Osmanlı saray çevrelerinin önce ilgi duydukları sonra da heves ettikleri bu değişik mimari anlayış, Neşatâbâd sarayının yeniden düzenlenmesi işinin bir Avrupalı olan Melling'e bırakılmasına yol açar. Bu olay, yabancıların Osmanlı ileri gelenleri katında kazanmaya başladıkları itibar ve ayrıcalıkların çevreye yansımaya başladığını gösterir. Tanzimatla kurumlaşan bu "batılaşma" girişimi, başkentin çehresini bir hayli değiştirecektir. Bununla birlikte, batılaşma girişiminde Osmanlı devletinin içine girdiği ikilemin bir göstergesi olarak, temelli ekonomik ve toplumsal yapı değişmeleriyle yaşam biçimlerinde önemli dönüşümler yapamıyan orta sınıf ve taşra sâkinlerinin(55). alışılagelmiş konut geleneklerini yer yer 20.yüzyıl içlerine kadar sürdürdükleri görülür(56).

Dış ticaretin gelişmesi, ve daha önemlisi, Osmanlı İmparatorluğunun, ekonomik yayılma politikası izleyen yabancı ülkeler için bir yandan ham madde kaynağı, öbür yandan da çeşitli işlenmiş malların tüketim pazarı durumuna gelmesi, yerli zenaati olumsuz yönde etkilerken, yerli bir aracı tüccar zümresisinin oluşmasına da yolaçmıştı. Gayri müslimlerden oluşan bu zümre, hizmet ettikleri yabancı devletlerden himaye statüsü alınca, bunlar, servet biriktirip toplum çinde oldukça güçlü ve ayrıcalıklı bir konuma geçmişler, daha sonra da yönetim üzerinde denetim hakkını kazanmışlar ve sonunda ayrılıkçı hareketlerde rol oynamağa başlamışlardır(57). Bu güçlenmenin konut mimarisindeki karşılığı, çeşitli Balkan ülkelerinden başka Anadolu ve Rumeli.nin, başta İstanbul kentindekiler olmak üzere, büyük gayrimüslim eşraf konaklarıdır.

Buraya kadar yazılanların incelemenin ilgi alanı açısından özeti, araştırmanın

(54) *A.e.*, s. 92-4; yabancıların gayrimenkul üzerindeki «tasarruf ve temellük» hakları 1876 yasasıyla verilmiştir. 1874ede, bu haklar miras hakkının da tanınmasıyla perçinleşir: H. Cin, *a.g.e.*, s. 238.

(55) Son yüzyılda konut olayına ilişkin yasal düzenlemeler için bak: *Türkiye Konut Bibliyoğrafyası-Tüzükler, Yönetmelikler, Standartlar ve Şartnameler,* (Haz. Dr. T. Yörükan, Y. Serin, A. Tanrıyakul), Ankara, İmar ve İskân Mesken Gen. Md. Yay., 1975.

(56) S. Aktüre, «17 yüzyıl başında 19. yüzyıl ortasına kadarki dönemde Anadolu Osmanlı şehrinde şehirsel yapının değişme süreci», *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi,* I/1, Bahar 1975, s. 101-128.

(57) Train Stoianovich, «The conquering Balkan Orthodox merchant», *Journal of Economic History,* Haz. 1960' dan aktaran: İ. Tekeli, *a.g.e.*, s. 53.

bundan sonraki aşamalarını yönlendiren bazı varsayımların belirginleşmesine yarayacaktır. Şöyle ki:

1. Anadolu ve Rumeli'nin fethini gerçekleştirip bu toprakların "türkleşmesini" sağlayan topluluklar, kültürel yapı farkları gösteren göçebe ve yerleşik unsurlardan oluşuyordu.

2. Fethedilen Anadolu ve Rumeli toprakları, kurumlaşmış bir kent ve köy düzenini barındırıyordu. Bu düzen, fethi gerçekleştirenlerce temelden bozulmamış, yalnız islâm hukuk kurallarına ve türklerin örf ve geleneklerine uyarlanmıştır. Dolayısıyla, iskânın biçim ve düzeninde bir bireşim söz konusudur.

3. Oluşan yeni düzende ise, kırsal ve kentsel kesimlerin fizik yapıları başkalıklar göstermekteydi. Nitekim, kırsal kesimi ele geçiren unsur, 18.yüzyıla ve daha sonralara sarkan uzun bir yerleşikliğe geçiş sürecinden geçen göçebe unsurdur. Yerleşikliğe geçişin birçok durumda kendiliğinden gerçekleşmemiş olması, belli bir devlet siyasetinin zorlayıcı koşullarının sonucu olması, göçebelik değer ve alışkanlıklarının yerleşik düzen içinde de sürdürülmüş olduğunu düşündürür.

4. Etnik ve kültürel bireşimlerin potası durumuna gelen kent ve kasabalarda ise, yerleşik Türk unsuru, başlarda, İran ve Maveraünnehir'deki kent yaşamının özelliklerini benimsemiş olan ehl-i sünnet ve ehl-i örf erbabı ile bir kısım tüccar ve zenaatkârdan oluşuyordu. Ne var ki, bu kent ve kasasabalarda, geleneksel kurum ve becerilerini sürdürerek yaşayan, yerli halkın kısa zamanda müslümanlaşması, yönetici ve egemen Türk zümresinin maddi yaşama koşullarına yerel birikimin boyutlarını eklemiş olmalıdır(49).

5. Fütuhat hareketinin batıya doğru ilerlemesi ve Osmanlıların İstanbul ve yöresini ele geçirmeleri, bu yörede yoğun ve etkin biçimde varolan yerli potansiyelin yeni kültürel bireşimdeki ağırlığını pekiştirmiş olmalıdır(60). Ancak bu dönemden sonra da, genişleyen bir imparatorluğun ve halifeliğin merkezi durumuna gelen İstanbul'un, özgün bir kültürel varlığın odaklaştığı yer ve Türkiye'nin genelinde geçerliğini koruyan bir ..model" niteliğini kazandığı ileri sürülebilir.

Böylece üzerinde durulması gereken sorun, bazı yazarlarca "Türk evi" olarak tanımlanan ama tarihsel koşullar çerçevesinde "Osmanlı evi.' olarak nitelemeyi daha doğru bulduğumuz ev tipinin özgül işlevsel, planimetrik, yapısal ve biçimsel özelliklerinde, yukarıda sıraladığımız çeşitli tarihsel ve kültürel olguların saptanıp saptanamayacağıdır.

Bundan sonraki bölümlerde, tipolojik çözümlemesi çeştli yorumlara konu edilen Osmanlı evinin tarihsel yerlemlerini saptamaya çalışacak, etnik/kültürel kalıtımsal öğelerle yerel mimari gelenekler, mekânsal düzene yansıyan biçimiyle kültürel tortu ile toplumsal/ekonomik değişmeler arasında kurulan dengenin geleneksel konut mimarimizdeki izdüşümünü, çeşitli kaynak ve bilgilerin çerçevesinde açıklığa kavuşturmaya çalışacağız.

III TÜRKİYE GELENEKSEL KONUT MİMARİSİNE İLİŞKİN BELLİ BAŞLI TARİHSEL TİPOLOJİ ÖNERİLERİ

Türkiye'de geleneksel ev konusunu işleyen incelemelerin büyük bir bölüğü tanıtıcı ve betimleyicidir: Bunlar çoklukla. belli bir yörenin ya da yerleşmenin konut mimarisinin özelliklerini açıklayan çalışmalardır(1). Bununla birlikte, Celâl Esat Arseven'den bu yana konuya bütüncül bir yaklaşımla eğilmek isteyen araştırıcılar;Türkiye'nin geleneksel ev varlığını bir .'Türk Evi.' sorunsalı kapsamına almaya, bu sorunsalı kültürel bir çerçeveye oturtmaya çalışmışlardır. Özellikle Sedat Hakkı Eldem, Erdem Aksoy, Doğan Kuban ve Önder Küçükerman gibi yazarlar, bir yandan Türkiye geleneksel konut mimarisini genelgeçer ve belirleyici bir tasarım anlayışıyla tanımlamaya yönelmişler ama ayni zamanda bu anlayışın kültürel bir tercihte temellendiğini vurgulamaya özen göstermişlerdır.

---

(1) Osmanlı evinin Anadolu ve Rumeli'deki örneklerinin mimari özellikleri için bkz: C.E. Arseven, «Ev»maddesi, *Sanat Ansiklopedisi*, c. 1, İstanbul 19, s. 546-575; Z. Abdullah, «Köy Mimarisi,»*Ülkü*, 1/5, 1933, 370-74 ve 3/13, 1934, s. 66-70; M. Akok, «Trabzon eski evleri,» *Arkitekt*, 20/233-6, 1951, s. 103-113; Ay. Yaz,, «Çorum'un eski evleri,» *Arkitekt*, 20/237-8, 1951, s. 171-185; Ay. Yaz., «Çankırı'nın eski evleri,» *Arkitekt* 22/7-8, 1953, s. 142-153; Ay. Yaz., «Köyde yaşayan mimari», *Arkitekt*, 22/9-12, 1953, s. 196-201; Ay. Yaz., «Tokat şehrinin eski evleri» *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, sayı: 2, 1957, s. 129-151; Ay. Yaz., «Kütahya ve Uşak şehirlerinin eski evleri,» *Türk Etnografrafya Dergisi*, 6 (1963), 1965, s. 5-17; Ay. Yaz., *Ankara'nın Eski Evleri*, Ankara, Ank. Etn. Müz. Yay., 1951; A. Alpöge, «Keban bölgesi anonim mimarlık çalışmaları-1969,» *Keban Projesi Çalışmaları*, 1969, O.D.T.Ü. Keb. Proj Yay., seri: 1, no: 2, 1971, s. «31-134; İ. Babagil, «Konya kadılığı ve Konya evleri.», *T. Folk. Araş.*, 5/105, 1958 s. 1673; H. Balducci, *Rodos'ta Türk mimarisi*, (çev. C. Rodoslu), Ankara, T.T.K., 1955; G. Beken, *Garbi Anadolu mantıkası kerpiç binaları*, İ.T.Ü. 1949; B. Deniz, «Malatya'da Türk ev mimarisinin ana hatları,» *M.T.R.E. Bülteni*, sayı 11-12, c. IV, 1970, s. 19-23; C. Bektaş, «Halk yapı sanatı açısından Babadağ I-VI,» *Mimarlık*, 2/1981 sayı 164-7/1982, sayı 169; C. Bektaş, *Antalya*, İstanbul, 1980 C. Berk, *Konya Evleri*, İ.T.Ü. Mim. Fak., 1951; N. Çakıroğlu, *Kayseri evleri*, İstanbul, İ.T.Ü. Mim. Fak., 1951; N. Çakıroğlu, *Kayseri evleri*, İştanbul, İ.T.Ü. Mim. Fak., 195/: R. Çalış, «Fethiye Evleri» *Folklor*, 2/16-18, 1970, s. 64-5; H. Eldem, *Rölove I - İstanbul, Boğaziçi köyleri yerleşmesi — Resmi ve kültürel taş binalar — İstanbul ve Anadolu Evleri — Çeşmeler ve Selsebiller*, İstanbul, M. Eğ. Bak. 1968; Ay. Yaz., *Rölöve II - Birgi, Çakıroğlu Konağı*, İstanbul, G.S.A. Yay., 1977; M. Erdim, «Adıyaman'dan bir kerpiç ev», *ODTÜ Mim. Fak. D.*, c. 5, Sayı 1, Bahar 1979, s. 69-77; D. Erginbaş, *Diyarbakır evleri*, İ.T.Ü. Mim. Fak., 1953; C. Eruzun, «Artvin ve çevresi halk mimarisi,» *Mimarlık*, 9/104, 1972, s. 51-58; L. Eser, *Kütahya evleri*, İstanbul, İ.T.Ü. Mim. Fak., 1955; O. Göçer, «Safranbolu'dan iki ev,» *MTRE bülteni*, c. 3, sayı 9-10, IV/1977 s. 28-36; R. Günay, *Geleneksel Safranbolu Evleri ve Oluşumu*, Ankara, Kült. Bak. Yay., 1981; B. Haleftili, «Gaziantep'te ev teşkilatı,» *Halkbilgisi D.*, c. IX sayı 101, 1940, s. 126-7; H. Hotan, «Erzurum'da sivil mimari ve özellikleri» *Arkitekt*, 46/171-2, 1946, s. 62-64; Ay. Yaz., «Erzurum evleri,» Arkitekt, 16/1-2, 1947, s. 27-30; W. D. Hütteroth. *Laendliche Siedlungen im Südlichen Inneranatolien in den letzten Vierhundert Jahren*, Göttinger Geographische Arbeiten: 46), 1968; O. Kademoğlu, «Güneybatı Anadolu'da açık sofalı evler,» *Mimarlık*, 5/1974, s. 30-33; Ay. Yaz., «Şarkışla yöresinde orta bacalı evler,» *I. Uluslararası Folklor Kongresi Bildirileri: V*, s. 165-180; R. Kafesçioğlu, *Orta Anadolu'da köy evlerinin yapısı*, İ.T.Ü. Mim. Fak., 1949; R. Kafesçioğlu, *Kuzey Batı Anadolu'da ahşap ev yapıları*, İ.T.Ü. Mim. Fak., 155; E. Kandırık, «Maraş'ta konut tipleri,» *Coğrafya Araştırmaları D.*, sayı 1-2, (1972), Ankara 1973, s. 253-281; H.Z. Koşay, «Silifke'nin eski Türk evleri,» *Ülkü*, 4/39, 1943 s. 12-14; Ay. Yaz., *Pulur-Etnoğrafya ve Folklor Araştırmaları*, Ankara, ODTÜ Keban Projesi Yay. seri II, no: 2, 1977; A. Koyunlu, «Aphrodisias kazısı nedeniyle Geyre köyü ve Hacı Hatipler evi», *MTRE Bl.*, c. 2, Sayı 8, X/1976, s. 27-31; E. Kömürcüoğlu, *Ankara evleri*, İ.T.Ü. Mim. Fak., 1950; N. Kum, «Anadolu mesken tarihi notları, çandılı ve mağaralı evler,» *Belediyeler D.*, c. IV, sayı 38, 1938, s. 36-39; H.B. Kunter, «Ev kültürü. Eski Türk evlerinden iki örnek,» *Arkitekt*, 6/5-6, 1936, s. 158-161; Ö. Küçükerman. «A short survey of residential architecture of the Karadeniz Region,» *T.T.O.K. Bell*, 25/304, 1970, s. 20-29; A.M. Küçükkömürcü, «Balaban'da bir ev,» *I. Ulusl. T. Folk. K. Bld., V: Etnoğrafya*, Ankara 1977, s. 181-190 Ş. Merey, «Elbistan evleri,» *Arkitekt*, 197-8, 1948, s. 102-106.112; A. Mortaş, «Köy ev tipleri,» *Arkitekt*, 10/1-2, 1940, s. 8-9; Rifat Osman *Edirne evleri ve konakları*, (Sunan: S. Ünver), İstanbul, T.T. O.K., 1976 O.D.T.Ü. Mim. Fak. Res. Böl., *Göynük, A town in a timber region*, Ankara, 1970; B. Ögel, «Erzurum evleri,» *Ülkü*, 1/12, 1947, s. 32-23; O. Özgüner, *Köyde Mimari, Doğu Karadeniz*, Ankara, O.D.T.Ü., 1970; N. Sakaoğlu, *Divriği'de ev mimarisi*, İstanbul, Kültür Bak. Yay., 1978; Ü. Serdaroğlu, *Aşağı Fırat Havzasında Araştırmalar, Ankara*, O.D.T.Ü. Aşağı Fırat Pr. Yay., 1977; M. Sözen, O. N. Dülgerler, «Konya evlerinden örnekler», *O.D.T.Ü. Mim. Fak. D.*, c. 1, sayı 1, Bahar 1979, s. 78-100; A.N. Sözer, «Şıh köyünün mesken tipleri haritası,» *Atatürk Ün., Ed. Fak. Araşt. D.*, sayı 4, Ankara 1972, s. 121-124; N. Şen, *Rize'de beş ev*, İ.T.Ü. Teknik Okul Yay., 1967, H. Şener, «Geleneksel konutların korunmasında bazı analitik yaklaşımlar-Alanya'da geleneksel konutlar», *MTRE Bl.*, c. 2, sayı 7, VII/1976, s. 2-10, şek, 1-12; L. Tomsu, *Bursa evleri*, İ.T.Ü. Mim. Fak., 1949; Y. Tosun, *Milli Mimarimizde Kula evleri*, İzmir, 1968, M. Turan, «Kağızman'da ev bölmeleri», T. Folklor *Araşt. D.*, 13/254, 1970, s. 5732; H. Uluç, «Güney Anadolu'da sivil mimari örnekleri», *Arkitekt*, 46/179-180, 1946, s. 261-267; A.S. Ülgen, «Anadolu evinin inşai ve mimari hüviyeti», *Mesleki ve Teknik Öğretim D.*, 1/8-10, 1953, s. 8-10; M. Yıldız, «Harput konakları ve evleri», *Yeni Fırat*, 3/25, 1965, s. 23-26; U. Yüksel, «Ahlat'tan bir ev», *MTRE Bl.*, 11/12, IV/1980, s. 2-9: Ay. Yaz., «Bitlis köy evleri», *I.Ul.T.Flk.Kgr.B.V*, s. 257-270; Wagner, «Türkiye'de mesken meselelerinde eski sivil mimari örnekleri» *Arkitekt*, 21/285, 1916, s. 1«9-1/9; H. Yürekli, «Türkevi-İskilip'ten örnekler», *MTRE Bül.*, c. 3, sayı 9-10, IV/1977, s.2-11.

Karadeniz ülkeleri, Trakya ve Balkanlardaki geleneksel konut mimarisinde Osmanlı etkileri için bkz: O. Aslanapa, *Kırım ve Kuzey Azerbeycan'da Türk Eserleri*, İstanbul Fetih Cem., 1979; Janje Lap, «Skopje after the earthquake of 1963», *aarp* 9, 1976, s. 82-86; R.I.Lawless, «Albania-The legacy of Turkish Islam», *aarp* 9, 1976, s. 60-67; A. Hadjimihali, *La maison grecque, Athènes* 1949; G. Megas, *Laographia deltion tis ellinikis Laographikis aiterias*, (ed.G.Zoras et al), Atina 1969; N.K. Moutsopoulos, *Symvoli sti vivliographi tis laikis architektonikis. Elladas-Alvanias-Yugaslavias-Rumanias-Vulgarias-Turkias*, Selânik, Ekd. Grigori, 1978; S. Stamov, et el, *L'heritage architecturel de la Bulgarie*, Sofia, Ed. d'Etat «Technika», 1972: Ay. Yaz.,

Türk evine ilişkin ortak özelliklerin yorumunu, ilk kez Sedat Hakkı Eldem'in "Türk evi plan tipleri" başlıklı yayınında buluyoruz(2). Yazar, Türk evini "Rumeli ve Anadolu mıntıkasında yerleşmiş, inkişaf etmiş ve 500 sene tutmuş, kendi vasıflarıyla tebarüz etmiş bir tip"(3) olarak sunduktan sonra, "birbirinden yüzlerce kilometre mesafede ve çok farklı şartlar altında inşa edilmiş evlerde bile plânın ana hatları bakımından ayni olduğu göze çarpar. Bu vaziyete göre Türk evinin muhtelif tiplerini birbirine bağlayan, aradaki başlıca vahdeti temin eden başlıca unsur plândır"(4) diyerek, geçerliği günümüze dek uzanan bir tipolojinin ilkelerini belirlemiştir(Resim 6). Bu plân tipi her zaman ideal şekliyle karşımıza çıkmamakla birlikte "bazı karakteristikler vardır ki, bunlar şaşmadan her yerde karşımıza çıkarlar(5)." Nitekim Eldem, Türk evinin belirleyici özelliklerini sergileyen plânın belli başlı öğelerini:(a) odalar, (b) sofalar ve müştemilâtı, (c) geçit ve merdivenler olarak ayırdığı halde "plân içinde işgal ettiği saha ve oynadığı mühim rolden dolayı, sofayı, plânı meydana getiren âmillerin başlıcası saymak icab eder. Sofanın şekli doğrudan doğruya ev tipini tayin eder"(6) şeklindeki bir açıklama ile, Türk evini belli ve tanımlanabilir bir mekânsal örgütlenişin ürünü olarak tanımlamaktadır. Sofanın plân düzeninde başlıca tipolojik belirleyici olması ise, "Türk evini Batı Avrupa evinden en fazla ayıran cihet odaların ayrı ayrı sofaya açılmaları ve sofanın evin içinde hareket yollarına meydan olması"(7) nedenine bağlıdır.

Eldem, sofa/oda ilişkilerinde düğümlenen tasarım özellikleriyle tanımladığı Türk evini kültürel ve tarihsel yerlemleri açısından belirlerken, bunun Osmanlı düzeninin bir ürünü olarak oluştuğunu ve yaygınlık kazandığını belirttiği halde, nasıl ve hangi koşullarla ortaya çıktığı hakkında bir açıklama getirmez:

> "Türk evi, ilk olarak Anadolu'da kendine has karakterini bulmuş ve buradan zaman ile inkişaf ederek ve muhtelif dış tesirleri benimseyerek Osmanlı fütuhatını takiben Avrupanın muhtelif yerlerinde kökleşmiştir. Türk ırkını veya Osmanlı kültürünü kabullenen kavimlerin yerleştikleri ve oturdukları bu yerlerde, Türk evi, 15. ve 16.ıncı yüzyıldan itibaren mevcut diğer tiplerin yerine kaim olmuştur. Bu mıntıkalar kati, bir hudut ile çerçevelenemezler. Çünkü toplu yayılmaların yanında, mevzii enfiltrasyonlar da olmuş ve bazı eyaletler, Türk evinden ancak sathi veya geçici tesir almışlardır. Ulah ve Buğdan, yani bugünkü Romanya'da, Fener beyleri ve İstanbulda yetişmiş asılzadeler konak ve saraylarında Türk dekorunu tamim etmişlerdir. Mevzii tesirler Kırıma kadar uzanmış ve Kırım hanlarının Bağçesaray'daki tamamiyle Türk tarzında inşa edilen saraylarında en mühim eserini vermiştir.
>
> Doğu ve Güneyde vaziyet böyle değildir. Buradaki Türk evi Anadolu'dan daha öteye inkişaf etmemiştir. Bir taraftan Kafkasya ve Irak-ı Arabi'ye kadar uzanan İran tesiri, diğer taraftan Suriyeyi de içine alan Arap evi, Türk evinin hâkim olduğu mıntıkaya bir hudut çekmiştir...
>
> Ege adaları Türkler tarafından iskân edildikçe, Türk evini benimsemişlerse de bu mıntıkada Türk evinin tesiri daha ziyade bazı inşai hususiyet ve dekoratif motiflere inhisar etmiştir. Buna mukabil Rodos ve Kıbrıs adalarındaki Türk evi başşehirlerin tipik evi vaziyetine girmiştir.
>
> Türk evi en büyük yayılma istidadını 17. ve 18. yüzyıllarda göstermiştir. Bu devirlerdeki İstanbul ve Edirne evleri, Yakın Şark ve Doğu Avrupa için her zaman taklid edilen bir ideal tip haline gelmiştir(8)"

Eldem, kitabının sonraki bölümlerinde, sofanın plan içindeki konumuna bağlı bir sınıflandırmaya gitmekte, bu sınıflandırmanın ortaya koyduğu alt–tipleri 1) coğrafi dağılımları açısından, 2) zaman içindeki yapısal değişimleri açısından değerlendirerek, Türk evinin gelişim çizgisini açıklığa kavuşturmayı denemektedir. Şöyle ki: daha çok güney bölgelerinde rastlanan ve (A tipi) olarak nitelendirdiği *sofasız evi* en ilkel ev şekli olarak benimseyen yazar, bu tipin yerini Hitit ve Hellenistik ev planlarını andıran *dış sofalı* (B tipi) ne bıraktığı düşüncesindedir. B tipi, dar kenarlarına eklenen yan kanatlarla "L" ve "U" şeklinde çeşitlemeler gösterirken, iki kenarında odaların sıralandığı *iç sofalı* (C tipi) evi, Türk evinin evriminde yeni bir aşama olarak ortaya çıkar ve bir kent evi niteliği taşır. Daha çok İstanbul'da rastlanan *orta sofalı* (D tipi) ise "en zengin kompozisyonların vücuda getirilmesine imkân vermiştir. Bu sebepten bu plan daha büyük ve zengin evlerde tatbik edilebilmiştir" diyerek bu tipi, Türk evinin evrim çizgisinde en gelişmiş tasarım olarak nitelendirir(9). (Resim 6).

Böylece Eldem, doğrudan doğruya plan özelliklerine dayalı tipolojisine ne kullanılan malzemenin değiştirici niteliğini, ne de açık bir şekilde kullanıcının toplumsal, ekonomik ya da kültürel konumunu katmadığını görüyoruz. Bu sınıflamada, köy evi, kent evi, taşra evi, başkent evi harmanlanmış, aralarındaki başkalaşmalar ise, genelde, zaman içinde gerçekl eşmiş bir evrimin evreleri gib

---

«Les monuments işlamiques sur les terres bulgares», *aarp* 9, 1976, s. 68-7«; M. Starnova, «Le commencement de l'européanisation de l'architecture en Turquie 17, 1979, s. 187-607; G. Goodwin, ««Ottoman architecture in the Balkans», *aarp*, 9, 1976, s. 55-59.

(2) S.H. Eldem, *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul, İTÜ Mim. Fak. Yay. 1954.

(3) *A.e.*, s. 3.

(4) *A.e.*, s.

(5) *A.e.*, s. 11.

(6) *A.e.*, s. 16.

(7) *A.e.*, s. 16.

(8) *A.e.*, s. 11.

(9) *A.e.*, s. 22-25.

gösterilmiştir. Ayni şekilde, tipolojik sınıflandırma salt "ana kat" planimetrisi açısından yapılmış, beşyüz yıllık bir gelişimin yönlendirici unsuru olarak benimsenen bir "ideal plan" varsayımı, hangi kültürel modeli yansıttığı, ya da hangi yaşam biçiminin karşılığı olarak yaygınlık kazandığı araştırılmadan, saltık bir değer olarak Türk evine egemen tasarımın temellendiği ilke olarak ortaya atılmıştır.

Bundan başka Osmanlı düzeninin bir ürünü olarak sunulan ev tipi, Osmanlı düzeninin bileşenleri hesaba katılmaksızın "Türk evi" olarak tanımlanmış, yayılma alanının Osmanlı İmparatorluğu bütünü içinde Anadolu ve Rumelinin bazı kesimleriyle sınırlı kalkışı açıklığa kavuşturulmamıştır. Başka bir deyişle, İran ve Arap konut geleneği engelini aşamayan "Türk evi" tipinin Rumeli'de tutunabilmesi, hattâ "15. ve 16. yüzyıllardan itibaren mevcut diğer tiplerin yerine kaim olması" sorunu tartışılmamıştır.

S.H. Eldem, anılan kitabında planimetrik sınıflamaya temel olarak sofayı almakla birlikte, her biri bağımsız bir hacimsel birim olan odaların sofa ile olan ilişkilerinin önemine değindiğini daha yukarıda belirtmiştik. Gerçekten de yazar, bir başka yazısında Türk evinin önemli bir oluşum öğesi olarak gördüğü "Türk odası"nı, başlı başına bir mimari olgu olarak ele almış ve odanın genel plan içindeki konumunu, Türk evinin tarihsel gelişmesini açıklayabilen bir veri olarak değerlendirmiştir(19). Bu incelemesinde Eldem, odaların sıra ile bir geçite açıldığı (A tipi) evi en eski ev planı olarak tanıtır. Odaların sokak tarafına çıkmalarla taşması ve pencerelerle donatılmasını 16. ve 17. yüzyıllara ait bir özellik olarak gösterir, ancak bu savını kanıtlayacak bilgiler vermez(11). Odaların geçidin iki yanında sıralandığı (B tipi) ni ise, 16. yüzyılda uygulanmaya başlayan bir tasarım örneği olarak sayar. (B tipi) ndeki aydınlık çıkmalarının belli bir düzen ve eksenselliğe kavuşması, ve böylece odaların köşelere alınmasıyla ulaşılan orta sofalı tipi ise, özellikle 18. yüzyılda yayılmaya başlayan ama 19. yüzyılda durgunlaşan ve çıkıntılarından arınan "karnıyarık" plana götüren tip olarak belirler. Eldem, Türk odasına ilişkin olan bu yazısında, "köşk" unsuru üzerinde özellikle durmaktadır. Yazara göre, A tipinde, yani dış sofalı ilkel ev tipinde bina gövdesinden ayrı konumda kalan köşk, iç ve ortalı sofalı tiplerde geçit ve sofa uçlarına rastlayan yüksek ve çıkıntılı bir kısma dönüşmekte, buna karşılık geç döneme ait (Ç tipi) olarak adlandırdığı yapı çeşitlerinde, sofanın ve odaların önemini azaltacak biçimde büyümekte ve ana kat planının üçte ikisini, bazı durumlarda yarısını dolduracak boyutlara ulaşmaktadır. Bu gelişme ise, daha çok İstanbul saray çevresinin köşk ve kasırlarında görülmektedir(12). Eldem, plan içinde önde gelen köşkün yanısıra ve onunla bağıntısını kurmadan, oturma odasının yapı bütünü içindeki yerine de değinmekte, bu odanın çevreye

---

(10) Ay. Yaz., «17. ve 18. asırlarda Türk odası», *Güzel Sanatlar Mecmuası*, c. V, Ankara, 1944, s. 1—

(11) Ay. Yaz, *Plan tipleri...*, s.

(12) S.H. Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, İstanbul, D.G.S.A., Yük. Mim. Böl. Röl. K., c. 1: 1969, c: 2: 1974:

egemen olacak biçimde köşeye alınarak yapıdan taşırıldığını ve çok pencereli bir kuruluşa kavuşturulduğuna dikkati çeker(13).

Türk sivil mimarisinin kuruluş ilkesi olarak orta mekânı benimseyen Erdem Aksoy ise, Eldem'in varsayımını doğrulayan bazı görüşler öne sürmektedir(14). Yazara göre:(1) 16. yüzyıldan 19. yüzyıla uzanan süreye ait plânlarda, Türklerin sivil yapı ve yerleşmelerinde "orta mekân fikrinin ailenin, aşiretin, küçük şehirsel gruplaşmaların ve mahalleler şeklinde inkişaf eden şehir parçalarının esas çevre problemi olarak alındığını"(15), genelde sivil yapılarda, özelde ise konut yapılarındeki yeri ve yüzölçümü ile orta mekânın temel öğe olduğunu öne sürer; ve (2) Türk konut yapısının ilk biçimi olarak oba yerleşmesinin saptanabileceği savını getirir(16).

Aksoy, incelemesinde Eldem'in temelde planimetrik olan tipolojisiyle yetinmemiş, iklim ve malzeme gibi fiziksel nedenlere dayalı yapım özelliklerinin yapı tasarımı üzerindeki etkileyiciliğini hesaba katan bir sınıflamayı denemiştir. Böylece, Torosların güneyinden Anadolu'nun kuzeybatısına uzanan bir gelişme çizgisi üzerinde varlık gösteren tipolojik başkalaşımların, ayni zamanda Anadolu'nun bellibaşlı üç iklim bölgesinin özelliklerini yansıttığını vurgulamıştır(17). Yazar ayrıca, Anadolu'nun yerli iskân geleneğinin Osmanlı evini belli bir ölçüde —hiç olmazsa başlangıçta— etkilediğini gözardı etmemekle birlikte, Anadolu—Türk çağı evinin genel mekânsal örgütleniş ilkesi olan içe dönüklüğün etnik/kültürel bir geleneğe bağlı olduğunu savunmuştur. Çeşitli ölçekteki çevre tasarım örneklerinde kendini belli eden bu içe dönüklük ilkesinin, Aksoy'a göre mimarideki karşılığı, sürekli göç halindeki Türk obasının "öznel bir mekân" oluşturma eğiliminin ürünü olan bir orta mekândır(18). Bu orta mekân ise, edilgen bir hizmet mekânı olmaktan çok, her biri kendi içinde bir bütün oluşturan "tamamlanmış ikamet birimleri" olan ve yapı içindeki değerleri özdeş olan odaların, doğrudan açıldığı bir ortak kullanım mekânı, bir "toplumsal odak"tır(19). "Ev içinde tarafsız fakat aktif bir bölge"(20) olan bu orta mekân, "kendi dış çevresini kendi yaratma gayesi ile dış dünyaya maddi ve manevi kapanış"ın bir sonucudur(21). Bu ev geleneğinde yerel koşullara bağlı bazı tipolojik ayrışımlar söz konusudur: Söz gelimi Doğu Toroslar zincirinin güneyindeki açık iç avlulu taş ev, Mezopotamya konut geleneğini sürdürürken, b) Hitit hilanisinin ardılı olan ahşap dikmeli ve iç bahçeli kerpiç (bazı durumlarda taş) ev, İç Anadolu'yu belirler. Bu ev

---

(13) Erdem Aksoy, «Ortamekân: Türk Sivil Mimarisinde Temel Kuruluş Prensibi», *Mimarlık ve Sanat*, sayı 7-8, İstanbul, 1963, s. 39-92.

(14) *A.e.*, s. 65.

(15) *A.e.*, s. 85.

(16) *A.e.*, s. 71,85.

(17) *A.e.*, s. 54-64.

(18) *A.e.*, s. 77, 87.

(19) *A.e.*, s. 85.

(20) *A.e.*, s. 87.

(21) *A.e.*, s. 87.

tipi, Akdeniz'e ve Kuzeybatı Anadolu'ya yaklaşıldıkça ahşap iskeletli eve dönüşür, c) Marmara ve Ege bölgesinde ise ahşap yapı ağır basar. Burada, belli ki, yerel koşullar ayni zamanda bölgenin tarihsel birikim ve kalıtımını da içermektedir(22). Böylece "göçebelik şartları, İslâm dininin Asya'dan gelen meditatif cereyanlarla birleşmesi ve Anadolu'nun iklim ve topografya verileri"(23) ne dayalı Anadolu Türk evi, yerel ve fiziksel çevre koşullarını özümleyen bir etnik/kültürel matrisin yönlendirdiği, karmaşık ve çok yönlü bir etmenler toplamının ürünüdür. Ancak iklimle meditatif eğilimleri birleştiren bu bireşimde, oba düzeninden bit hilani üzerinden orta mekâna geçiş aşamaları açıklığa kavuşmadığı gibi, türkleşen Anadolu'da 16. yüzyıl öncesine ait gelişme evreleri de tartışma konusu edilmemiştir. Ayrıca, Aksoy da tıpkı Eldem gibi, sınıflamasında ekonomik etkene yer vermemiş, toplumsal katmanlaşma ile değişen değerlerin tasarım üzerindeki etkisini araştırmamıştır.

Anadolu geleneksel evine egemen olan temel ilkenin oba düzeni olduğu görüşünü paylaşan bir başka yazar, Önder Küçükerman'dır(24).

Ancak bu yazar, tipolojik sınıflamasını, sofanın temel olduğu bir sofa/oda ilişkisine dayandırmaktan çok, mekânsal düzenlemenin temel oluşturucu birimi olarak kabul ettiği odaların kendi aralarındaki birleşim biçimlerinden türetmeyi yeğlemiştir:

> "Odalar ise kendi başlarına, yapı içinde belirli eylemleri karşılayan birimlerdir... Her odanın çevresinde bir hizmet alanı gerekir. Bu ise ortak yaşama alanı olan sofa ya da diğer hizmet alanlarıdır.. Oda ve ortak alanın bir sistem içinde çoğalmasıyla evin oluşumu (hazırlanır).. (ve bu) yaklaşık olarak Anadolu'daki Türk evinin kuruluş sistemini özetlemektedir. Türk odasının biçimlenmesi, toplum yaşantısındaki genel kavramların biçimlenmesi şeklinde olmuştur"(25).

Ne var ki, Türk evinde geliştirilen mekân anlayışının kökenine inebilmek için yine göçebelik düzeninden yararlanmak gerekecektir: "Türk evi açıklıkla görüldüğü gibi, odaları ve iç düzeni ile göçebeliğin kurulup kaldırılan, taşınan çadırlarının önemli izlerini taşır"(26).

Küçükerman da, Anadolu'nun konut coğrafyasını bazı kültürel etkileşim bölgelerine göre ayırır: Bu bölgelerin içinde dış etkilere en kapalı olanı İç Anadolu bölgesidir ve Türk evinin ağırlık merkezi buradadır. Bu bölge ile dış etkilere açık kıyı bölgeleri arasında ise, yazarın "karışım kuşağı" olarak adlandırdığı, bir ara

---

(22) *A.e.*, s. 75-77, 85.
(23) *A.e.*, s. 87.
(24) Önder Küçükerman, *Anadolu'daki Geleneksel Türk Evinde Mekân Organizasyonu Açısından Odalar*, İstanbul, T.T.O.K.Yay., 1973.
(25) *A.e.*, s. 41, 43, 44.
(26) *A.e.*, s. 48.

kesit kuşağı vardır(27). Bu döküm, genelgeçer tipik Türk evi kavramına en uygun düşen ev örneklerinin Rumeli ve Balkanlarda yoğunlaşması olayı ile, Orta Anadolu platosundan doğuya ve güneydoğuya geçişte, ev tipolojisindeki değişmelerin ivme kazanması gerçeğine ışık tutmadığı gibi, yazarın tipik Türk evinin geçirdiği tarihsel evrim aşamaları konusunda öne sürdükleri de Eldem'in ayni konudaki görüşlerinin yenilemekten öteye gitmez.

Doğan Kuban ise, Anadolu'yu konut mimarisi açısından yedi bölgeye ayırdıktan sonra, "Türk çağının Anadolu'da geliştirdiği konut kültürünün gerçek temsilcisi"nin "Anadolu kıyıları ile orta yayla arasında bir ikinci çember gibi dolanan ve Sıvas dolaylarından batıya ve İç Ege'den Torosların kuzey yamaçlarına kadar uzanan ve yer yer diğer bölgelerde ve Balkanlarda görülen hımış yapı tekniğinde, yani taşıyıcı sistemi ağaç, kerpiç dolgulu, zemin katı çokluk taş olan bir yapı tekniği ile inşa edilmiş olan konut mimarisi" olduğunu yazar(28). Bu mimarinin ayırıcı ve belirleyici özelliği, değişik bölge mimarilerini de etkilemiş olan "ortak bir plan motifinin" varlığıdır(29):

> "İki oda ile aralarındaki bir açık hacimden ve bunların önünde uzanan bir saçak altından meydana gelen bu plan motifinin kaynağı Orta Doğu'nun eski kültür katlarındadır. İslâm mimarisinin oluşma çağlarında Suriye ve Irak'ta yapılan saraylarda, Fustat kazılarında ve Maveraünnehir'de ortaçağ sitlerinde, birbirine yakın şekillerde karşımıza çıkan bu düzene Arapça "beyt" adı verilir. İran'ın anonim mimarlığında "talar" adı verilen yapı tipi de benzer bir şemaya sahiptir...
>
> ... Başlıca üç öğeden, yani oda, eyvan ve avlu ya da bahçeye açılan galeri ya da sofadan oluşan ilkel şema, en ilkelinden en gelişmişine kadar ev planlarının tasarımına egemendir. Bu şemada temel birim çok işlevli oda ile ona bitişik hizmet alanıdır. Bu birimler genelde birbirini dik kesen eksenler boyunca yerleştirildiğinde, daha önce yapılan tipolojik sınıflamaların tüm çeşitleri elde edilmiş olur.."(30). (Resim 7).

Görüldüğü gibi, Kuban Türk evi sorunsalına, daha önce gönderme yapılan yazarlardan ayrılan bir yaklaşım getirmektedir. Kuban, bu ev tipinin mimari tanımını gene oda birimine dayandırmakla birlikte, ev oluşumunun temel öğesi olarak, odanın uzantıları olan oda ön hizmet alanı ile saçak altını da içine alan üç bileşenli bir "motif" önermektedir. Böylece sofa, belli eksenler üzerinde sıralanan odaların ön hizmet alanlarının toplamına eş tutulmaktadır. Aksoy'un orta mekân, Küçükermanın ise ortak olan diye niteledikleri evin bu kesimi, özerk ve yönlendi-

---

(27) *A.e.*, s. 30.
(28) Doğan Kuban, «Türk Ev Geleneği Üzerine Gözlemler», *Sanat Tarihimizin Sorunları*, İstanbul, Çağdaş Yay., 1975, s. 1921-211.
(29) *A.e.*, s. 196.
(30) *A.e.*, s. 196 vd.

rici rolünden sıyrılmış gözükmektedir. Buna karşılık oda,ön hizmet alanı ve saçak altından oluşan temel düzen de, tarihsel bir mimari motifin yerel yorumundan başka şey değildir. Başka bır deyişle, Kuban geleneksel Anadolu evinin kökeni sorununa, etnik/kültürel matris açıklamasının dışına çıkan bir yorum getirmekte, onu etnik koşullanmaları aşkın bölgesel ve tarihsel bir mimari gelişimin ürünü olarak görmektedir. Bu görüş, bir ölçüde, Ernst Diez'in genelde islâm ülkelerinin konut mimarisi için öne sürdüğü ve megaron/bit hilani ikilisinden türettiği prototip önerisine yaklaşır(31). Daha sonra Klinkott gibi yazarların da geliştireceği bu görüşe(32), Erdem Aksoy kendi incelemesinde yer vermiştir.

Türk evinin tipolojik kökeni sorununa, Emel Esin, değişik boyutta çözümler önermektedir.: Esin'e göre, Çin mimarisinin etkilerini taşıyan ahşap yapılı, beşik çatılı, taşkın saçaklı, bol pencereli Uygur köşkleriyle, ahşap çatkılı Osmanlı mimarisi arasında bağıntılar vardır. Söz gelimi, otağ ile yakın bir kosmolojik simgeselliği barındıran "kalık", yani Uygurların sed ya da sur üzerinde yükseltilmiş olan ahşap köşk gelenekleri ev mimarisinde unutulmamıştır:

> "Hem Selçuklularda (Konya köşkü), hem Osmanlılarda Top-Topkapı, Alay köşkü gibi, 'kalık' geleneğinde, yüksek surlar üzerine bina edilmiş köşkler, cihannümalar vardı... Hattâ köşkün otağ ile bağlarının kozmografik anlamının hatırası ile Osmanlılarca unutulmadığı, tarihlerimizdeki kayıtlardan âşikârdır....
>
> Anadolu'da ise, henüz ayakta duran eski evlere bakılırsa, her yerde, Çin ve Uygur köşklerine benzer, yarı-ahşap, yarı-tuğla geleneği yaşamış gözükmektedir. Kale duvarları gibi yüksek sedler üzerine, cumba şeklinde bina edilmiş ahşap ve tuğla evlerin hâlâ çoklukda bulunduğu eski Safranbolu, "kalık" kelimesinin ifade ettiği semavî köşk mefhumunun unutulmadığına yaşayan şâhiddir(33)".

Yazar başka bir yazısında ayni konuya değinirken, Orta Asya'da yaygın olan mandala şeklindeki kozmolojik ev kavramının Yakın Doğuya Selçukluların otağı ve İlhanlıların ordusuyla geldiğini, Osmanlı arz köşklerinin otağ-ı humayûndan türediğini, ahşap köşk geleneğinin ise İlhanlılarla Anadolu'ya gelmiş olması gerektiğini ileri sürer(34). Gene Esin'e göre' Hoço'da başlayan ve Tun-Huang'da

(31) Ernst Diez, *Die Kunst der Islamische Völker*, Berlin, 1917, s. 173.

(32) Manfred Klinkott, «Megaron und Bit Hilani» *Wohnungsbau im Altertum*, Berlin, DAI, (tarihsiz), s. 62-71.

(3v) Emel Esin, «M. IX-XII. Yüzyıl Uygur Köşklerinden Safranbolu Mimarisine», *İ.T.Ü. Mim. Fak. Mim. Tar. ve Rest. Enst. Bülteni*, sayı: 5-6, c. 2, Nisan 1976, s. 18,

(34) E. Esin, «An eignteenth Century 'Yalı' viewed in the line of development of related form in Turkic architecture», *Attı del Secondo Congresso Internazionale di Arte Turca*, (Venezia 1963), Napoli, 1965, s. 95.

geliştirilen, kozmik ırmakların üzerinde yükseltilmiş ve dört yöne doğru çıkma yapan balkonlarıyla köşk biçimindeki göksel mandala betimi, bir cennet kavramını içerdiğinden, İlhanlı ve Osmanlı dönemi saray külliyelerini doğrudan doğruya etkilemiş, giderek Osmanlı yalısında son ve özel anlatımını bulmuştur(35).

Daha sonraki sayfalarda değerlendirmeye çalışacağımız bu savlarıyla, Emel Esin, Türk evinin tipolojik bileşenlerine köşk motifini katmış olmaktadır. Gerçi bu motife, daha önce de belirttiğimiz gibi Sedad Hakkı Eldem de değinmişti. Ancak Eldem'in sıralamasında ikincil bir öğe gibi gösterilen köşk, Esin'in incelemelerinde ev tasarımını koşullandırıcı bir mimari tema düzeyinde ele alınmaktadır. Ayni şekilde, Eldem'in tipolojisinde sınıflandırmaya esas olan ana kat, kapalı, kârgir bir zemin katın üzerinde yükseltilmiş olan üst kattır. Bu tipolojik ilkeyi, Türkiyenin geleneksel konut mimarisi üzerinde araştırma yapan yazarların hepsi benimsemekte ama onu işlevsel nedenlere dayandırmaktadır. Emel Esin ise, bu tipolojik ilkeyi işlevsellikten sıyırarak kültürel ideolojinin bir türevi saymıştır.

Bunun dışında, yazar, Türk evinin tipolojik çözümlemesine bütüncül bir mimari görüş getirmemekte, konut geleneği ile çevresel koşullar arasındaki ilişkiye değinmemekte, buna karşılık bu ev tipinde kalıtımsal olarak varlık sürdüren etnik nitelikteki tarihsel çekirdeği tanımlamakla yetinmekte, tarihsel sürecin diğer bileşenlerine ilişmemektedir.

Benzer bir tutumu karşıt savların sözcülerinde de gözlemleriz: güneydoğu Avrupanın halk mimarisindeki tarihsel öğeyi araştıran yazısında,George Megas(36), Türk yazarlarının Osmanlı konut tipolojisi içinde değerlendirdikleri ve Rumeli İle Balkan ülkelerinde 19.yüzyıl başlarına kadar egemen olan ev çeşitlerinin, doğrudan doğruya Yunanistan'ın Makedonya ve Tesalya bölgesindeki kırsal ev tipinin gelişmesinden ve yayılmasından kaynaklandığını, Yunan evinin ise, ilk çağın "pastas" tipi evinden türediği savını getirir. Megas'a göre, Kara Yunanistan'ında rastlanan ev, enine cepheli ve cephesi önünde, beşik çatının öne doğru uzanarak bir direkliğe dönüşmesinden oluşan bir sofanın bulunduğu ev tipidir. Bu tipte odalar doğrudan doğruya direkliğe açılır. Evin kendi içindeki planimetrik evrimi, dar kenarların uzatılmasıyla "U" ya da "L" biçimli planların doğmasına neden olur. Bir başka değişiklik ise, ön direkliğin içe doğru uzantısı olan ara mekânların zamanla odaları birbirinden ayırması ve kırsal ev tipinden kent evi tipine geçişte, iki yandan kapanarak evin orta sofası durumuna gelen ön dehlizin eksensel uzantılarla zenginleşerek şekileriyle bir orta salon niteliğini kazanmasıdır(37). Görüldüğü gibi, burada tanımlanan dış, iç ve orta sofalı ev tipleridir. Ayni şekilde, evin ikinci bir kata kavuşmasıyla, asıl oturma katı zeminden kopar, buna karşı-

(35) *A.e.*, s. 96.

(36) George Megas, «Überlieferung und Erneuerung in der Volksarchitektur Südost-Europas», *Laographia deltion tis Ellinikis Laigraphikis Aiterias*, (Ed.G.Zoras et al), Atina, 1969, s. 489-

(37) *A.e.*, s. 491-494.

lik zemin kat kapalı ve ahır olarak kullanılan bir hizmet alanına dönüşür(38).

Megas, çeşitli Balkan ülkeleri arasındaki konut geleneği benzerliğine dikkati çekerken, bu evleri belirleyen ortak tasarım anlayışının Slav kökenli olmadığını, Tuna ile Savanın güneyine yerleşen Slavların, kuzey Slavlarından hayli değişik bir gelişim gösterdiklerini kanıtlamaya özen gösterir(39). Ancak yazar, bu ortak geleneğin başını Yunanistanın çektiği konusunda ısrarlıdır ve bu geleneğin yayılışını, Epirus ve Batı Makedonya'da loncalar halinde örgütlenen inşaat ustalarının (mastori ve protomastoriler) Sırbistanda çalışmasıyla açıklamaktadır(40). Megas'ın Branislav Kojiç'den aktararak sunduğu, Sırp evinin 1700–1940 arası tipolojik gelişim cetveli ile Bulgar eviyle ilgili olarak, Zlatev'den aktardığı, tipolojik cetvel, Eldem'in Türk evi tipolojisine koşut özellikler gösterir(41). Megas, tipolojisini verdiği Yunan evinin zaman içindeki gelişimini kesin tarihlere bağlamakla birlikte, 18. yüzyılda Kuzey Yunanistan'da ortaya çıkan eşraf konaklarının (archondika) bu mimarideki gelişmenin son evresi olduğunu yazar(42). Bulgar mimarisi konusunda ise, Stamov, 18. yüzyıl büyük konaklarının "Bulgar Rönesansı"nın göstergesi olan ulusal uslübun ürünleri olduğunu belirtir(43). Megas'ın aktardığı P.H.Stahl ise, 18. ve 19. yüzyılın ilk yarısına ait Valak konaklarının, Balkanlar ve Anadolu'da rastlanan tipte olduğunu belirtir, ancak bu mimariyi daha eski ve, bir olasılıkla, Bizans döneminden kaynaklanan bir kökene bağlamak ister(44).

Gerçekten de, 18. yüzyılda Balkanlardan geçerek İstanbul'a gelen ve Anadolu'da yolculuk eden Pertusier bile, Bosna'da gördüğü konaklardan söz ederken, imparatorluğun her yanında benzerine rastladığı yaygın bir tipin varlığına dikkati çekmektedir: "(bu evler) başkent dahil, bütün vilâyetlerde görülebilen bir tarzın yinelenmesidir sanki..."(45).

Balkan evinin ulusal niteliğine ilişkin tartışmayı bir başka bölüme bırakarak, bu evin Edirne konut mimarisiyle ilgisine dikkati çekmek isteriz. Sedad Hakkı Eldem, Osmanlı köşk ve kasırlarına ilişkin araştırmasında, 18. yüzyılda rağbet

---

(38) *A.e.,* s. 493.

(39) *A.e.,* s. 489.

(40) *A.e.,* s. 100. Bkz; ayrıca: Hadjimihaili, *La maison grecque,* Atina, 1949, s. 29 vd.

(41) Branislav Kojiç, *Architektura Srpslog sela, Schumadije i Pomoravije,* Belgrad 1941, aktaran Megas, *a.g.e.,* s. 497 ve şema: 6.

(42) Megas, *a.e.,* s. 494.

(43) Stefan Stamov, «Les monuments islamiques sur les terres bulgares», *aarp,* sayı 9, 1976, s. 71.

(44) Bkz. Megas, *a.e.,* s. 501: P.H. Stahl, «Les vielles maisons à l'étage de Roumanie, les facteurs balcaniques,», Rev. des *Et. du Sud-est européennes,* sayı 3-4, 1964, s. 527 vd.

(45) Ch. Pertusier, *La Bosnie considérée dans ses rapports avec l'Empire Ottoman,* Paris 1822, s. 289.

gören hafif çatkılı, bol pencereli, bakışımlı merdivenli konak tipini 1667 tarihli Kum kasrına bağlarken(46), Demirtaş kasrında uygulanan bir yeniliği, yani ev cephesinde orta eksenin taşırılarak pekiştirilmesini, Batı ve Doğu Trakyada 19.yüzyıla kadar süren yeni bir ev tipinin başlangıcı olarak tanıtır(47). Yazar, ayni yapıtında, Edirne ile İstanbul mimarileri arasındaki aykırılıkları vurgulayarak, konut mimarisinin oluşumunda değişik etki alanlarının varlığını dolaylı olarak ortaya koyar(48).

Goodwin ise, otağ/köşk ilişkisi varsayımını yineler ancak Osmanlı konağının prototipi olarak Çinili Köşkü gösterir(50) ve genel kanıya katılarak, büyük konak mimarisinin 17. yüzyılda başlayarak 18. yüzyılda yaygınlaşan bir olgu olduğu görüşünü benimser(51). Bununla birlikte, Goodwin'in Türkiye'nin konut mimarisi konusundaki en önemli belirlemesi, kırsal ev tipi ile kentsel ev arasındaki ayırıma getirdiği kesinliktedir(52). İlk çağa uzanan yerel bir geleneğe bağladığı köy evi sorunu, daha önce Anadolu arkeolojisiyle ilgilenenlerin, geçerken değindikleri bir gözlem olarak kalmıştı. Ancak yakın yıllarda girişilen bazı araştırmalar bu olguyu yeniden gündeme getirmiş, yerel mimarlık geleneklerinin günümüze olan uzantılarına ait izlerin, tarımsal ekonominin büyük değişikliklere uğramaksızın sürdürülegeldiği kırsal çevrelerde aranabileceğini ortaya koymuştur(53).

Bu doğrultuda yapılan araştırmaları, "Anadolu'da Geleneksel Konut Birimi" başlıklı yayınlanmamış doktora tezinde değerlendiren Murat Erdim(54), Anadolu'nun en eski kültür katmanlarından günümüze ulaşabilmiş "değişmeyen çekirdek yaşama birimleri"nin(55) varlığını ortaya koymuş ve doğal çevre koşullarındaki farklılaşmalara rağmen değişime direnç gösteren bu işlevsel birimlerin sürekliliğinde, "geleneksel yaşama biçimlerine sıkı sıkıya bağlı bir toplum yapısının"(56) tutuculuğunu saptamıştır. Nitekim, toplumsal ve ekonomik yönden daha gelişmiş olan kentsel çevrelerde, geleneksel konutların "mekânsal oluşumlarının okunmasının oldukça güçleşmiş" olduğu görülür. Bununla birlikte

---

(46) Eldem, *Köşkler...,* c. 2, s. 60.

(47) *A.e.,* s. 98.

(48) *A.e.,* c. 1, s. XIII; c. 2, s. 60.

(49) Geoffrey Goodwin, *A History of Ottoman Architecture,* London 1975, s. 429.

(50) *A.e.,* s. 433.

(51) *A.e.,* s. 433 vd.

(52) *A.e.,* s. 430, 432.

(53) R. Naumann, *Eski Anadolu Mimarlığı,* (çev. B. Madra), Ankara, T.T.K., 1975; G. Danışman, «The architectural development of settlements in Anatolia», *Man, Settlement and Urbanism,* (ed. P.J. Ucko et al), Duckworth, 1972, s. 505-511. J. Yakar, I.L. Garzon, «The survival of ancient traditions in popular architecture of North Central Turkey», *Expedition, Winter* 1976, s. 43-48.

(54) Murat Erdim, *Anadolu'da Geleneksel Konut Birimi-Art Zamanlı ve Eş Zamanlı İlişkilerin İrdelenmesi ve Fırat Havzası Konutlarında Plan Tipolojilerinin Çözümlenmesi Üzerine bir Yöntem Araştırması,* 2 cilt, (yayınlanmamış doktora tezi), İzmir, E.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi, 1980.

(55) *A.e.,* s.109

(56) *A.e.,* s.112.

Erdim'e göre,konutun "yinelenen bir işlevsel birime indirgenebilmesi... geleneksel Anadolu konutunun ortak bir özelliğidir"(57).

Erdim, Anadolu konut geleneğinde bellibaşlı üç işlevsel birim saptamıştır. Bunlar sırayla, (A.1): Geç Neolitik Mersin'de, Beycesultan Orta Tunç II katmanlarında, oradan ,tüm Hitit çağı yerleşmelerinde, Doğu Anadolu'nun ilk Tunç çağlarında, Güneydoğu Anadolu'da M.Ö. 9.yüzyılda Tel Halaf'ta, M.Ö. 7.yüzyılda Urartu yerleşmelerinde rastlanılan, bugün ise Aşağı Fırat köy evlerini oluşturan, biri işlik diğeri yaşama mekânı olarak kullanılan iki odalı birim; (A.2): yukarıdaki düzenin, işliğin öbür yanına ikinci bir yaşama odasının eklenmesiyle bakışım kazanmasından oluşan, ancak art zamanlı ilişkileri açısından Anadolu kökenli olmayan birim; Erdim bu birimi (A.1) tipinin bir ileri aşaması olarak görmektedir. Üçüncü birim ise (B.1): ilk iki birimin yinelenerek ya da eklemelerle çoğalabilme özelliğini göstermeyen, bir örtmeyi "L" şeklinde kuşatan tiptir. Bu tip, Krallık çağı sonunda Boğazköyde aşağı kentte ortaya çıkar ve Hellenistik çağda, Bergama'da, Herakleia'da tekrar karşımıza çıkar(58), (Resim 8).

Görüldüğü gibi, bu son tipolojik yorumlama da bazı çelişkileri getirmekten geri kalmamaktadır: söz gelimi, bir yandan Anadolu'nun ilk çağlarından beri süregelen bir mekânsal birim "geleneksel yaşama biçimlerine sıkı sıkıya bağlı bir toplum yapısı"nın gereği olarak sunulurken ve bu birimin "okunaklılığını" daha çok tarımsal yörelerin konut geleneğinde koruduğu kanıtlanırken değişik kültürel birikimlerin koşullandırdığı kentsel çevrelerin konut mimarisinin ölçütleri yerel geleneğin dışında aranmamaktadır.

Mine Kazmanoğlu ve Uğur Tanyeli'ne göre(59), Osmanlı toplumunun sosyo-ekonomik yapısından kaynaklanan yaşama gereksinimlerinin karşılığı olan geleneksel Anadolu evi, bu toplumu yönlendiren sosyo-kültürel değerlerin bir anlatımını getirdiği ölçüde Anadolu-Türk olarak tanımlanabilecek bir bireşimin ürünüdür. Bu evlerde temel mekânsal birim olan odalar arasında boyutsal ve işlevsel farklılık olmayış, göçebelik geçmişine bağlanır. Odaların arasından tarafsız alan, evin ekonomik etkinliklerinin merkezi, hattâ 19. yüzyıla kadar bir ekonomik kullanım birimidir. Ana yaşama mekanı olan üst katın kapalı tutulan zemin kata olan uyumsuzluğu, 15.yüzyıldan sonra kalkan bir savunma gereksiniminden Ikaynaklanır ve ev yatay yaygınlık kazanır(60). Bu evlerde tipolojik çeşitlenme, iklimsel, fiziksel ve kültürel farklılıklar barındıran coğrafi bölgelere göre gerçekleşir. Bu bölgeler arasındaki özgün bireşim bölgesi, Doğu Karadenizden güneyde Erzincana, Kuzeyden Kayseri'ye ve Antebe geçen çizgi içinde kalır. Bunun dışındaki bölgeler ya Ege adaları özelliğinde, ya İran, Mezopotamya veya Suriye

---

(57) *A.e.*, s.112.

(58) *A.e.*, s.102-104.

(59) Mine Kazmaoğlu- Uğur Tanyeli, «Anadolu konut mimarisinde bölgesel farklılıklar», *Yapı*, sayı 33, 1979, s. 29-41.

(60) *A.e.*, s.30-33.

etkisindedir, ya da Vandan Kayserinin doğusuna uzanan bölgede olduğu gibi eski yerel şemaları (Hitit hilanisi) sürdürür(61). Osmanlı evinin bir başka önemli belirleyicisi, de, sınıfsal bir mimarlık anlayışını sergilememesi, onda her sınıfın kendi alışkanlıklarını somutlaştıran ayrışmış bir mimarlık anlayışının bulunmamasıdır(62).

Başka yazarların da saptamaya çalıştığı bölgesel tipolojik çeşitlenmeler konusuna(63) öncelik veren bu incelemede, eşzamanlı bir yapısal açıklama kaygusu ağır basar. Bununla birlikte, yazarlar açıklamanın ortaya koyduğu tipolojik öğeleri bir tarihsel yorumla sunma yoluna gittiklerinden, incelemeyi Osmanlı evine ilişkin kuramsal görüşler dizini içine almayı doğru bulduk. Ne var ki, yazıdaki tarihsel saptamalar ,daha önce öne sürülen bazı savların tartışmasız benimsenmesinden ibarettir. Ancak, tarafsız orta alanın konuttaki ekonomik etkinlik çekirdeği olarak yorumlanması, daha önceki görüşlere kapsam kazandıran ilginç bir gözlem sayılabilir.

Buraya kadar, Türkiye'nin geleneksel konut mimarisi olgusuna, tarihsel perspektif içinde bütüncül ve kuramsal bir yaklaşımla eğilen çeşitli araştırmacıların konuya ilişkin görüşlerini karşılaştırmaya çalıştık(64). Kanımızca, bu dökümde beliren bakış ayrılıkları, yazarlar arasındaki uzlaşmazlığı ortaya koymaktan çok, Osmanlı evinde somut anlatımını bulan çok değişkenli bir kültürel birikimin yaşamsal mekâna yansıyışında ortaya çıkan içerik zenginliğini kanıtlar. Bu açıdan bakıldığında, aktarılan görüş ve yorumlar arasındaki çelişkiler, aralarında bütünleşebilen, eklemlenebilen karşıtlıklar olarak değerlendirilebilir.

Bu çeşitli incelemelerin ortak yönleri, özetle şunlardır:

- Osmanlı evi, bölgesel farklılaşmaları aşan genelgeçer özellikleri açısından incelenmiştir.
- Osmanlı evinin genelgeçer özellikleri, kültürel değerlere ve tarihsel birikime bağlı olarak belirlenmeye çalışılmıştır.
- Bu kültürel ve tarihsel değerler, Anadolu Türk bireşiminin kapsadığı çok değişik kültürel tortuların anlatımıdır.
- Osmanlı evi tipolojisi, tek tek işlevsel, yapısal ya da simgesel öğeleri içermekle birlikte, temel tipolojik birim, bu öğeler arasındaki belli ve özgül ilişkilerin belirlenmesiyle ortaya çıkar.

---

(61) *A.e.*, s.35-38.

(62) *A.e.*, s.30.

(63) Bkz: D. Kuban, «Türkiye'de malzeme koşullarına bağlı geleneksel konut mimarisi üzerinde bazı gözlemleri», *Mimarlık*, 4/36, 1966, s. 15-20; M. Eriç, «Geleneksel Türk mimarisinde malzeme seçim ve kullanımı, *Yapı*, 33, 1979, s. 42-5;

(64) Doğrudan doğruya Türk/Osmanlı evinin işlevsel-uzamsal tipolojisine ilişkin olan bu döküme, genel anlamdaki kuramsal tipolojileri Türk evinde örneklemeye çalışan incelemeleri almadık. Burada, H. Yürekli, «Türk evinin karakteristiklerinin dış gözlem ile saptanması için bir yöntem», *ODTÜ Mim. Ak. D*, c. V, sayı 1, Bahar 1979, s. 5-13, Atilla Yücel, «Mekân okuma aracı olarak tipolojik çözümleme», *Çevre, yapı, tasarımı*, (der. M. Pullar), Çevre ve Mimarlık Bilimleri, Der. Yay., Ankara, 1979, başlıklı yazıları anmakla yetiniyoruz.

IV OSMANLI GELENEKSEL KONUTUNUN TİPOLOJİK ÇÖZÜMLEMESİ: ÖĞELER – İLİŞKİLER

Türkiyenin bölgesel ev mimarisi örneklerini incelerken, sonra da konuyla ilgili betimleme ve saptama çalışmalarını karşılaştırırken, daha önceki tipoloji ve prototip belirleme girişimlerinde yeterince vurgulanmamış, hattâ bazı durumlarda gözardı edilmiş olan bazı noktaların üzerinde durmanın yararını farkettik. Bunları, varolan tarihsel veriler çerçevesinde değerlendirmeye çalışacağız:

1. "Fevkanilik" – "Asma Ev" ilkesi :

Bilindiği gibi geleneksel Türk konut mimarisi tipolojisi, genelde üst katın planimetrik düzenine dayandırılmaktadır. Bu kat, S.H. Eldem tarafından "asıl kat" olarak tanımlanmış ve bu tanım çeşitli araştırıcılarca benimsenmiştir. Gerçekten de, belli başlı yaşama birimlerinin yer aldığı en üst kat, geleneksel evin düzeninde düzgün olan, daha doğrusu belli bir geometriye yönelen ve değişik ev örneklerinde okunaklılığını koruyan planimetrik bir şemaya sahip, ya da, iyi kötü kesinleşmiş mekânsal ilişki biçimleri gösteren belli başlı ev düzeyidir. Zemin kat, özellikle eski evlerde, arsanın durumuna uyan, biraz gelişigüzel kurulmuş ve ahır, samanlık gibi ikamet işleviyle bağları dolaylı olan hacimlerin barındığı alandır. Kışlık odaların ya da hizmetlilere ait oturma birimlerinin yer aldığı orta kat ise, üst kata bağlı ve ,yapıyı yatay olarak baştanbaşa katetmeyen bir asma kat konumundadır. Buna karşılık en üst kat, zemin kat planimetrisiyle çelişmek pahasına, hattâ sanki istenen bir uyumsuzluk yaratacak biçimde kendi özerk düzenini oluşturur (Resim 1–3). Bu ev düzeni, 19.yüzyıla yaklaşıldıkça çözülmeye başlar ve 19. yüzyıl, zeminden başlayarak koşut katlar halinde yükselen "türdeş" bir ev türünün ortaya çıkışına tanık olur. Bu yeni tipte, zemin kat üst katlarla bütünleşmeye yüz tutar, ahır ve samanlık gibi avluya bağımlı hizmetlerin barınağı olmaktan çıkar (Resim 4–5). Bu gelişme, alt ve üst katlar arasındaki malzeme ve yapım farklılığının kalkmasıyla eş zamanlıdır. Gerçi bu durum, yerleşmelerin kırsal nitelikten sıyrılması kentsel niteliklerin ağır basması sonucunda, samanlık ve avlu gibi hizmet alanlarına gereksinimin kalkması gibi gerekçelerle açıklanabilse bile, incelediğimiz dönem açısından önem taşıyan nesnel durum, daha yukarıda betimlediğimiz düzen içinde özetlenir.

Asıl, yani tipolojik olan kat, zemin kattan salt planimetrik düzeni ve kullanılan yapım malzemesi yönünden değil, ayni zamanda yapım yöntemi ve özellikleri açısından da kopuktur. Zemin katı kuşatan kârgir duvarlar, hemen hiç bir zaman üst katı taşımazlar (Resim 9–10):

"Birçok binalarda, bu tip taş duvar, sadece depo ve ahırlara tahsis edilmiş olan zemin katta, taşıyıcı ahşap direklerin aralarındaki boşluğu doldurmak maksadiyle yapıldığı görülür...» (1)

«... Umumiyetle alt katı boş olan bu evlerde, üst kat münferit direkler üzerine oturtulur. Pek çok köy evlerinde bu direklerin etrafı açık bırakılmıştır... Bunlar direkler arasında kalmış olan boş kısımlara yapılırlar ve direkler serbest kalırlar... Bazı yerlerde alt kat direklerinin arasına taş veya kerpiç duvarlar yapılır. Fakat bu duvarlara hiç yük verilmez. Duvar sadece dolgu vazifesi görür"(2).

Kârgir ya da kerpiçten bir alt katın üzerine binen asıl katın hemen her zaman çıkmalarla taşırıldığı, çıkmaların ise kirişleme usulü ya da payandalarla taşındığı bilinir. Geleneksel evlerdeki çıkma sistemlerini inceleyen Mesut Evren, bazı durumlarda bu çıkmaların duvarların önünde duran desteklere bindiğini, zemin katın çok basık olduğu durumlarda da, payandaların doğrudan zeminden yükseltildiğini saptamıştır(3). (Resim 13). Yazar, bu gibi örneklerde başaltının sorun haline geldiğini ekler. Burada hemen akla gelen bir soru vardır: Eğer, öne sürüldüğü gibi, zemin kat/asıl kat karşıtlığı, dar sokaklar boyunca sıralanan düzensiz arsalara uymak zorundaki zemin kat planı ile bu düzensizliği açılmalar ve çıkmalarla gideren bir üst kat planının karşıtlığı ise, o takdirde, alçak ve kaldırım düzeyine yakın çıkmalar yapmanın ne gereği vardır? (Resim 11–12).

Üst katın bir başka özelliği, de, çoklukla avlu tarafında doğrudan direklere bindirilmiş olması, yani duvarla kapalı bir zemin katın üstüne gelmeksizin avlu ya da bahçeye doğru uzatılmasıdır. En eski ev örneklerinde, başoda ya da köşkün tümüyle bahçeye taşırıldığı ve bir kat yüksekliğinde direklere bindirildiği görülür (Resim 14–15).

Üst katın zemin kattan kopukluğunu sergileyen bir başka uygulama, sur duvarlarının üştüne yapılan konut inşaatıdır. (Resim 17). Oturma katının önceden varolan bir duvar bedeninin üstünde yükselişi, başkatın olağan koşullarda yukarıya alınmasının mekânsal/işlevsel olmayan yanını vurgular. Kale duvarlarından yararlanılarak yapılan bu tür inşaat, çaresizlikten ileri gelmese gerek: Topkapı Sarayında ,doğrudan doğruya set duvarı üzerine kurulan Kurşunlu Mahzen Köşkünü (1716), III Osman Sofasını (1755) ve özellikle Sofa Köşkünü anımsayalım (Resim. 18–19–21). Sofa Köşkünün Marmaraya doğru uzayan odaları set duvarından öne taşar ve direklere biner. Sepetçiler Köşkü (1643), Bağdad Köşkü (1638) gibi köşkler ise, bilinçli ve amaçlı olarak tonoz üzerinde yükseltilmiş "fevkani" yapılardır (Resim 23–24). III Murat Köşkünün (1578) altında ise,

(1) F. Kafesçioğlu, *a.g.e.*, s.48
(2) *A.e.*, s. 58
(2) Mesut Evren, *Türk evinde çıkma*, İstanbul, İ.T.Ü. Mim. Fak., 1959, s. 13

içinde havuz bulunan tonozlu bir subasman vardır (Resim 20). Bütün bu köşklerde, zemin katı oturmaya ayrılmış değildir. 19.yüzyıl başlarına ait Eyüp'teki Yaver bey konağında ise, giriş cephesi, geç dönem konutlarına uygun olarak zeminden itibaren içinde oturulacak şekilde oluşturulmuş ve iki katlı iken, ayni konağın arka cephesi, bir set duvarının üstüne oturan bir tek üst kattan ibarettir (Resim22). Birgi Çakırağa Konağının sokak cephesi, başkat olan üçüncü katın altına kadar, bahçe cephesiyle zıtlaşacak biçimde kapalı ve kârgir bir duvarla çevrilidir. Kaba taşla inşa edilen bu duvarın dış yüz sıvasına, boyayla, düzgün bir kesme taş duvarın derzleri işlenmiştir (Resim 25).

Zemin katın kârgir olmadığı durumlarda bile, zemin katın başkatla olan uyumsuzluğu sürdürülür. Bu uyumsuzluk ,bazen, gerekli gereksiz yapılan çıkmalar pahasınadır: söz gelimi, geniş arsaların uygun bir köşesine yerleştirilen büyük Divriği evlerinde "gönyesiz zemin katlar yok"(4). Buna karşılık, Rıfat Osman'ın saptamalarına göre, başlangıçta tek katlı olan ve öbür Anadolu yerleşmelerindeki evlerin tersine, bahçe ortasında duran Edirne evlerinde bile, bazı üst kat odalarının direkler aracılığıyla taşıttırıldığını görmüştük(5).

Zemin katın yapısal kuruluşu ve mekânsal düzeni, onu bellibaşlı yaşama ve oturma etkinliklerinin yer aldığı üst katlardan koparttığı gibi, açık avluyu da ev altına rastlayan üstü örtülü uzantısı konumunda tutar(6). Bir başka deyişle, geleneksel konut mimarimizde, **asıl ev** – hiç olmazsa, belli bir tarihe kadar..– tipolojik düzeydeki üst kat, başkattır(7), (Resim 30–31). Kömürcüoğu, "Ankara'daki çok büyük evlerin alt katını .evaltı' denilen ve at, araba ile girilebilen avlular teşkil eder. Burası oturmağa mahsus değil" diye yazarak, gözlemimize etimolojik bir destek kazandırır. Orhan Göçer ise, "göze çarpan ilk özellikler, yapıların zemin katlarının 'giriş' (sokakla bağlantılı), ilk büyük mekân 'hayat' (ahırla bağlantılı), 'bahçe girişi' (bahçe ile bağlantılı) işlevleri ile doldurulmuş olmasıdır" diyerek, ayni olgunun Safranbolu evlerindeki durumunu anlatır(8). Alanya evlerinin, yapı içindeki ağırlığı çok olan yazlık dilimi (Resim 16), doğrudan doğruya dikmeler üzerinde duran, altı boş, yüksek bir kat durumundadır(9)

(4) Sakaoğlu, *a.ğa.e.*, s. 15vd

(5) E. Arseven, *Türk Sanatı tarihi*, İst. (tarihsiz), s. 538 not 1: hayat sözcüğünün, «etrafı çevrili yer» anlamına gelen arapça *heyt* sözcüğünden geldiğini yazıyor.

(6) Avlunun, kullanım gereklerine bağlı olarak açık/kapalı, hattâ alçak/yüksek alanlara ayrılması, birden çok işlevin ayni hacimde görüldüğü köy evlerinde olağandır. Bkz. A.Ş. Küçükkömürcü, *Balaban.*, s. 184

(7) James Dallaway, zemin katın sokağın bir uzantısı olduğunu yazmıştır: *Constantinople ancient and modern, with excursions to the shores and islands of the Archipelago and to the Troad*, London, 1797, s. 72. La Motraye ise, İstanbul konaklarından söz ederken «bu saraylar birkaç kadem yüksekliğinde duvarlar üzerine otururlar» diyerek, zemin katın ikametgâhtan kopukluğunu vurgular: *Voyages du Sr. de la Motraye en Europe, Asie et Afrique*, t.1, La Haye, 1727, s. 208.

(8) Kömürcüoğlu, *a.g.e.*, s. 36. Göçer, *a.g.e.*, s. 28

(9) Şener, *a.g.e.*, s. 10

Rodos'ta, Osmanlı evlerinde "asıl ikametgâh'ın üst katta olduğunu belirten Balducci, daha eski evlerden yararlanılarak kurulan Osmanlı dönemi evlerinde, Osmanlı eklerinin binanın üzerine çıkmalar ve kafeslerle bindirilen başkat olduğunu bildirir(10). H.Z.Koşay ise, bugün iki ya da üç katlı olan Pulur evlerinin, eskiden tek katlı yapıldığını ve kısmen toprağa gömülü bulunduğunu belirttikten sonra, bu gibi evlerde kışın oturulan yerin ahırdaki yüksekçe seki olduğunu, zamanla bu sekinin zemin kattaki ahırdan koparak üst kata bağlı bir asma kata dönüştüğünü anlatır (Resim 27–29)(11).

Bu noktada, "asma ev" diye adlandırabileceğimiz Osmanlı evinin evrim sorunu gündeme gelir: Gerçekten de, bu tipe getirilen yeni tanımın geçerliği, bu tipin gerisindeki işlevsel mantığın saptanabilmesine bağlı olduğu kadar, bu tipe götüren tipolojik evrimi başlatan tarihsel prototiplere çıkılabilmesi koşuluna da bağlıdır.

Anadolu ve Rumeli'de, bu tip evlerin yanısıra, tek kattan oluşan ev tiplerinin varlığını biliriz. Köy evlerinin çoğu tek katlı olduğu gibi, örneğin Diyarbakır ve Kayseri evlerinin de esasta tek katlı olduğu saptanmıştır(12). Bununla birlikte, köy evlerinde bile çoğu kez oturma düzeyinin zeminden bir taş döşekle yalıtılmış olduğu gözlemlenebilir (Resim 32–33)(13). Kayseri evlerine sonradan yapılan eklentiler, birden fazla kat düzenini getirmiştir. Ne var ki, Kayseri'deki bu tip binalar daha geç tarihte yapılmış, yöresel planimetriye uymayan, büyük olasılıkla 18. yüzyıldan başlayarak başkentte geliştirilerek taşrada yaygın bir uygulama ortamı bulan iç ya da orta sofalı tipe girer(14). Bu konuyu, başka bir bölümde, yeri gelince, yeniden ele alacağız.

Bu saptamalar, üst düzeye alınan oturma katı olgusunun işlevsel bir evrimin ürünü olduğu düşüncesini doğurur. Hitit evlerinin M.Ö. 14.yüzyılda üst kata kavuşması olayı ve Megas'ın Makedonya evlerindeki evrimine ilişkin varsayımı, bu görüşü destekler(15). Buna karşılık, Divriği evlerine ilişkin kapsamlı incelemesinde, Sakaoğlu, bu evlerin başlangıçtan beri iki katlı olarak yapıldığı, tek katlı evlerin ise Seferberlik ve Milli Mücadele yıllarında benimsenmiş olduğu kanısındadır(16). Arnavutluk evlerini inceleyen Lawless, ülkenin kuze-

(10) Balducci, *a.g.e.*, s. 16-17

(11) Koşay, *Pulur...*, s. 1.

(12) Bkz. Erginbaş, *a.g.e.*; Çakıroğlu *a.g.e.*

(13) Bu gelenek, Orta Anadolu'da izleri hâlâ köy mimarisinde seçilebilen Hitit mimarisine kadar çıkartılabilir. Bkz: Rudolf Naumann, *Eski Anadolu Mimarlığı*, Ankara, 1975, s. 68-75, 297-346.

(14) Söz gelimi, Çakıroğlunun yayınladığı Kayseri'deki Zennecioğullar evinin 1593tarihli ilk yapılışına ait plan şeması, haremin yenilenmesi sırasında korunmuştur. Buna karşılık 19. yüzyıl başlarında inşa edilen selâmlık, orta sofalı düzezniyle, İstanbul konakları tipindedir. İstanbul'dan gelen bir gelin için yaptırılan ve yapının en üst düzeyine inşa edilen, barok süslemeli, «Yaldız Köşkü» dedikleri cihannüma ise, İstanbul üslubuna açık bir öykünme örneğidir.

(15) Megas, *a.g.e.*, s. 491-93

(16) Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 24

yinde görülen ve "kula' (kule?) diye adlandırılan ev tipinin, 19.yüzyılın huzursuzluk ortamında geliştiğini yazar. Bu evlerde zemin kat ahır olarak kullanılır. Oturma katları ise ikinci ve üçüncü düzeylerdedir(17). Gene Lawless'e göre, Arnavutluk'un 18. ve 19.yüzyıllarda gelişen ticaret merkezlerinde, kârgir bir zemin kat üzerinde yükselen ahşap çatkılı ve sofalı evlerde, başlarda ana cephe boyunca uzanan dış sofa, 19.yüzyıla doğru yerini orta sofaya bırakır. Görüldüğü gibi burada betimlenen tip, Osmanlı evi çerçevesine girer (18).

Bu dökümden de anlaşılacağı gibi, Osmanlı .'asma.' evinin prototipi sorunu, tipolojik karşılaştırmalarla çözümlenemeyecek boyuttadır ve daha kapsamlı bir tarihsel değerlendirmeyi gerekli kılar:

Daha önce, Osmanlı köşk geleneğiyle Çin etkisinde kalan Uygur mimaride rastlanan "kalık" tipi kulemsi binalar arasında, Emel Esin'in kurduğu bağıntılara değinmiştik. Uygur sözlüğü .'kalık"ı yukarı kat olarak tanımlamaktadır(19). Esin'in verdiği örneklerde de, kalık, burc türünde yüksekçe bir kulenin üzerinde duran, içerlek, ahşap bir köşk biçimindedir (20). Tek hacimden oluşan, dört yöne açılan cepheleri ile kozmografik bir şemayı somutlaştıran ve kule terasının orta yerinde duran bu köşk ile, birçok durumda zemin kat duvarlarınca taşınmayan, duvarların üzerinden taşarcasına yatay gelişme içinde tutulan Osmanlı evinin başkatı arasında bir ilişki varsa, bu ilişki dolaylı olmak gerek. Ne var ki, Yugoslavya'nın Tetovo kasabasında bulunan 18.yüzyıldan kalma Harabat Dede Bektaşi tekkesinin çevre duvarının girişi üzerindeki ahşap köşk, Asya mimarisiyle Osmanlı mimarisi arasındaki bazı sürekliliklere ipucu verir (Resim 72). Anadolu eviyle çok daha çarpıcı benzerlikleri olan bir başka konut tipi, Afganistan'da görülen kule evlerdir. Frye, Ortaçağda Afganistan evlerinin, savunma nedeniyle sur gibi kalın ve yüksek duvarlarla ve birer küçük kale gibi yapıldıklarını, bu evlerde pencere bulunmadığını, buna karşılık evin tepedeki bir delikten aydınlatılışının Moğol çadırının etkisi altında olabileceğini yazmıştır(21). Köymen ise, Hirth–Rockhill'den aktararak, tarihsel Gazne evlerinin 5–6 katlı olduklarını yazar(22). Bugünkü Afganistan evleri ise, (Resim 34–35) de gösterilen Kabul evi örneğinde olduğu gibi, kapalı ve sura benzer yüksek kerpiç duvarların üzerinde duran, bu duvarlardan çıkmalarla taşan, bol pencereli oturma katlarından oluşur(23). Oturma yerinin yükseğe alınması ilkesine dayanan bu tipin, Türk çağı Anadolu'-

(17) Lawless, *a.g.e.*, s. 63

(18) *A.e.*, s. 64

(19) Bkz: A. Caferoğlu, *Eski Uygur Sözlüğü*, Ankara, T.D.K., 1968: «kalık» maddesi.

(20) Uğur köşkleri için bkz. Mission Paul Pelliot, *Bannières et Peintures de Touen-Houang, XV*. Paris, 1976: levha 21. Uygur köşkünün coğrafi ve tarihsel yayılmasına ilişkin savlar için bkz: E. Esin, *An eighteenth century yali...*, s. 90-94.

(21) Frye, «Observation on Architecture in Afghanistan,» *Islamic İran and Central Asia* (7th - 12th), London, Variorum Reprints, 1979, s. 134-5 .

(22) M. Köymen, «Alp Arslan Zaman, Türk evi», *Selçuk Araştırmaları Dergisi*, sayı 3, 1971, 3. 1-14

(23) Bkz: *History of the House, Yay. E. Camasca, London, Colins*, 1971, s. 67.

sunda saptanabilen en eski örneği Konya Köşküdür (Resim 40). Sur duvarlarının bir burcu üzerinde duran ve payandalarla taşınan bu eyvanlı köşk, gerek Uygur kalığı, gerek Afganistan evinin bir uzantısı görünümündedir(24). Tibet evlerinde de, üst kata ait ahşap çatkılı çıkmalar, kerpiç duvarların önünde ve dışında duran direklere bindirilir. Bu evler Anadolu konutlarını andırır.

Kapalı bir zemin kat duvarı üzerinde yükselen ahşap köşk ya da çardak geleneğinin sadeleşmiş ve ilkel bir çeşidi, Doğu Azerbaycan yaylalarının "kutam" denen yazlık çardağıdır(25). Birçok yerinde Türkçe konuşulan, özellikle Numandan bölgesinde türkçe mimari terimlerin kullanıldığı saptanan bu yöredeki yükseltilmiş çardak tipi, ilkelliğine karşın Doğu bölgeleriyle Anadolu arasındaki ilişki zincirinin önemli bir halkası niteliğindedir. Kaldı ki, ayni yörede dört eğimli ve saçaklı bir damın evlerin geniş cephesi boyunca uzanan direkliğe taşıttırılması geleneği, bu ilişkinin, daha ileride yeniden ele alacağımız, bir başka kanıtıdır(26).

Sıraladığımız veriler, "asma ev" tipinin kökeni sorusuna, varsayıma dayanan yaklaşık bir yanıt getirmeyi amaçlar. Bu varsayıma göre, Asya'da Türklerin yerleştiği bölgelerde varolan ve ,belki de, savunmaya öncelik vermek zorundaki bir mimarlık anlayışı içinde oluşan, "yüksek ev" tipi, Türklerin yayılma hareketiyle birlikte Anadolu'ya ulaşmış olmalıdır. Anadolu'da daha eski devirlerden beri varolan ve başlarda tek katlı olarak inşa edilen köy evi, toplum yapısındaki gelişmelere koşut olarak kat sayısını çoğaltmıştır. Böylece, Türkiye'nin gündeminden tümüyle kalkmayan bir savunma gereksinimi, iklimsel ve işlevsel nedenlerle katının sayısını arttıran yerel ev tipine "yüksek ev"in bazı özelliklerini benimsetmiş, bu iki tipi ortak yanları nedeniyle birbirine kaynaştırmış olmalıdır (Resim 37–39).

Bu tipin benimsenişinde, kuşkusuz, simgesel ve kültürel ilkeler de rol oynamış olmalıdır. Bu ilkeler, genelde, Türklerin arasında önemsenen 'fevkanîliğin' içerdiği onursal ayrıcalıkta aranmalıdır; ayrıca unutmamak gerekir ki' yüksek tutulmuş köşk tema'sı' Kuran-ı Kerîm'de bile yer etmiş bir kavramdır(XXXIX/20). Konukların ağırlandığı başodanın geleneksel konutlarda daima üst katta yer aldığı bilinen bir gerçektir. Rıfat Osman, Edirne evlerinde, seçkin konutların en üst kata, sıradan konukların ise orta katta ağırlandığını anlatır(27). Gene Rıfat Osman.ın verdiği bilgilere göre, fevkanî köşklere verilen adlardan biri de "sultanî"-dir(28).

(24)Mahmut Akok, «Konya Alâeddin Köşkü,» *Türk Etnoğrafya Dergisi*, sayı Xl, (1968), Ankara, 1969, s. 47-73

(25) M. Bazin et al, *Gilan et Azârbâyjân Oriental- Cartes et Documents ethnographiques*, Paris, Inst. Fr. d'Iranologie de Tehéran, 1982, s. 47 ve şek. 34. Bak ayrıca: Levha VII A.

(26) Numandan bölgesinde kullanılan terimlerin birkaçı şöyledir: kand (köy); ev, öy (ev); hayat (avlu); guye (kuyu); eyvân (örtme, direklik, sofa)). Bkz: *Yuk. es.*, lexicon 51

(27) R. Osman, *Edirne...*, s. 11.

(28) Aktaran: S.H. Eldem, *Köşkler* v, s. 59. Bu tip köşklerin bir başka adı da «Sepetçi köşkü» imiş.

Kule evinin Osmanlı dönemine ulaşmış, çarpıcı örneklerinden biri de, Edirne'deki Cihannüma Kasrıdır(1451). Kasrın ortasındaki kulenin üst katında, ahşap kubbeli, merkez havuzlu, dört yöne açılan eksensel kapılarıyla sekizgen bir oda bulunurmuş(29). Dört yöne açılan sekizgen köşk motifinin Uygur çevrelerindeki kozmik ev motifiyle bağlantısını kurmak zor değildir. Kasrın tepesindeki odanın, zengin tavanlı, sürmeli kafesli, ahşap bir balkonla çevrili olması, onu Osmanlı köşk tipolojisinin genel özellikleri içinde tutar.

Kule/köşk bireşimi, mimari betimlere yer veren eski gravür ve minyatürlerde de karşımıza çıkar : 1579 tarihli Hünernâme'de gösterilen Sahil köşkü (Resim 42)(30), direkli bir revağın çevrelediği dörtköşe bir zemin katın üstünde yükselen, cihannüma benzeri sivri külâhlı bir köşktür. Scorella'nın gravüründe betimlenen ilk İncili Köşk (Resim 43). piramidal bir çatıyla örtülüdür ve kemerli bir kaidenin üstünde yükselir (31). Aeist'in bir gravüründe yer alan, üst katı ahşap balkonla çevrili kule şeklindeki yapı (Resim 45) (32), 16. yüzyıl ortalarında İstanbul'u göstsren Onnphrius Panvinus'un gravüründe de gösterilmiştir. (Resim 44) (33) Pirî Reis albümüne ait bir Üsküdar haritasında ise, yukarıdakilere benzeyen çok katlı, bir yapı dikkati çeker. (Resim 46)(34) Yükseltilmiş köşk uygulamasının daha geç tarihlere ait bir örneğini, Türk–İslâm Eserleri Müzesinde bulunan 1690 tarihli Hamse-i Atâ'î minyatürlerinden birinde görürüz: Burada köşk, dört yanı açık çardak biçiminde olup, bir konağın damından yükselmektedir. (Resim 48)(35). Evlerin çatısında yer alan bu çeşit köşkler yakın dönemlere kadar Osmanlı evlerinde görülen tahtaboş (tahtepûş) denen yüksek çardaklardır(36) (Resim 50).

Fevkani yapının köşk ile olan ilişkisi, bizi başlı başına bir kategori olarak köşk yapısı üzerinde durmaya ve onun konut geleneği içindeki yerini tartışmaya götürür:

2. Köşk/Divanhane/Başoda geleneği:

S.H.Eldem Osmanlılarda köşk mimarisine ayırdığı kapsamlı ve ayrıntılı yayında, köşkü, mimari yapısından kaynaklanan bir tanıma oturtmaktan çok, onu kullanılış biçimi ve başka mimari düzenlemelerle olan ilişkisi açısından tanıtmayı

(29) *Eldem* v, s. 21-59. Bkz. ve, 31,33
(30) *A. e.* s. 175, res. 122
(31) *A. e.*, s. 150, res, 106
(32) Veronalı Onuphrius Panvinus (1529-65) in yaptığı İstanbul gravürü için bkz: *Konstantinopel unter Sultan Suleiman dem Grossen aufgenommen im Jahre* 1559 *durch Melchior Lorichs aus Flensburg,* (herausgegeben von Eu. Oberhummer), München, 1902.
(33) Peter Coeck Aelst, *The Turks in MDXXXIII— A series of drawings made in that year at Constantinople by P. C. of Aelst, London,* 1875, lev. VII
(34) Eldem, *Köşkler I,* s. 144, ve 103
(35) Bkz: *Hamse-i Atâ'î (Nev'î-zâde)*. TİEM Halet Ef. 3209, 90 a.
(36) S.H. Eldem, *Boğaziçi Anıları,* 2 cilt, İstanbul, 1971.

yeğlemiştir(37). Böylece, tek başına duran ve tek hacimden oluşan birimden eklemli-bileşik binaya kadar çeşitli ve değişik tasarımlar halinde karşımıza çıkan köşkün, kalıplaşmış bir mimari biçim olmaktan çok, belli bir mekân örgütlenişi kategorisi olarak varlık gösterdiğini ortaya koymuştur. Gerçekten de, "bir saray kısmı ya da özel ev ilâvesi olabilen" köşk, yerine göre kameriye, çardak, mahfel, hünkâr odası işlevini de üstlenebilmekte, anıtsallaştığı ölçüde de "adı, kasr ve saraya gelişebilmekte"dır(38). (Resim 51–56).

17.yüzyılın ikinci yarısında Türkiye'ye gelen De Bruyn, köşkü, üstü örtülü bir revak, dört köşe planlı, sütunlu revaklarla çevrili ve çadır şeklinde bir damın örttüğü bina olarak betimler(39). Hemen ayni dönemlerde İstanbulu gezen Grelot ise, köşkü yaklaşık De Bruyn gibi betimledikten sonra, onun üstü örtülü büyük bir balkon da olabileceğini yazar, böylece köşkü başka bir yapıya bağımlı, fevkani bir öğe olarak tanımlamış olur (40). Yerli kaynaklar da köşkün sırasında başka bir yapıya birleşik olabileceğini bildirirler: Söz gelimi Rıfat Osman, İstanbul'da ana yapıdan ayrı olan köşke karşılık, Edirne konaklarındaki köşkün ana yapıya bitişik olarak yapıldığını yazar. Kaldı ki, taşra ve kasaba evlerinin sergâh kısmında yazın oturmaya ayrılan yüksekçe sekinin, Türkiye dışındaki Balkan ülkelerinde bile, yaygın olan adı 'köşk'tür. Yerine göre şahnişin, tahtalık, çardak gibi adlar alan bu dış öğenin genel köşk kavramıyla ilişkisi, Mimar Mehmet Ağa'nın Risale-i Mimariyye'sinde şu terimsel açıklamalarla ortaya konmuştur(41): a) *Şahnişin* bir fevkani çardaktır; *Çardak,* farsçada köşk anlamına gelen *Çârtak* (çehartâk) sözcüğünden galat olmuştur ve arapçadaki *kasr* sözcüğünün karşılığıdır; c) *Çardak, sayeban* ve *suffa* (sofa) ile eş anlamlı olup farçadan aktarılmıştır, ve gene farsça bir sözcük olan *teşîr* ile arapçadaki *iyvan* sözcüğünün karşılığıdır; d) *Sayeban, suffa* ve *tahtapûş*, gölgelik ve tahta örtülü sofa anlamındadır; e) Sundurmalı ve önü açık revak ise arapçadaki *revâk* karşılığıdır. Bu açıklamalardan ve köşk adı verilen çeşitli mimari öğelerin karşılaştırılmasından çıkan genel sonuç, köşkün genelde, zeminden yükseltilmiş ve çevresel görüşe olanak verecek şekilde inşa edilmiş ve gene ayni ilkelere göre yapı içinde yer verilmiş bir mekânsal birim olduğudur.

Gerçekten de, tek başına duran köşkler, bir havuz kenarına yerleştirilmediği zaman set üstünde, hattâ duvar ve kapı üstünde bulunmaktadır (Resim 54–72). Geleneksel konutlardaki köşkler ise, ya evin direkler üzerinde taşınan bir öğesidir, ya da hayatın veya sofanın yükseltilmiş ve taşırılmış bir köşesi konumundadır (Resim 57–59).

Konaklardan bağımsız olarak inşa edilen köşklerin, çoklukla *mihmanhane* yani konukevi olarak kullanıldığını görüyoruz. Rıfat Osman'a göre "divanhane"

(37) Eldem, *Köşkler I,* s. XI—XIV
(38) *A. e.*, s. XI
(39) Corneille Le Bruyn, *A Voyage to the Levant,* London 1702, s. 199 vd
(40) Grelot, *Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople,* Paris 1680, s.35, 102
(41) Bkz: O. Ş. Gökyay, «Risale'i Mimariyye, Mimar Mehmet Ağa'nın Eserleri»,

adı verilen bu ağırlama köşkleri, Edirne'de yazlık konuk odaları olarak kullanılırmış. Safranbolu'da, eşraf konaklarının bahçesinde, havuzlu, tipik köşk şeklinde inşa edilmiş konuk ağırlama odaları vardır (Resim 63–66). Bağımsız divanhanesi olmayan evlerde ise, başodanın köşk özelliklerini taşıdığını görürüz: Bu başoda, ya sofanın ayrı bir köşesinde ve öbür odalardan ayrıdır (Resim 68–71), ya da diğer odalara bitişik, ama belirgin bir çıkma oluşturacak şekilde evin kitlesinden taşırılmış durumdadır. (Resim 73–74). Bu taşırma olayı başodaya genel ev tasarımı içinde görece bir özerklik bağşettiği gibi, onun üç cepheden pencerelerle çevreye açılmasına, çevre üzerinde görsel egemenlik kurmasına yarar. Sokağa dönük olan başodanın avlu tarafındaki karşılığı, hayatın ya da sofanın uzantısı durumundaki köşk ya da açık çardaktır (Resim 49–97). Özellikle kırsal karakterli yerleşmelerde çok büyük boyutlara ulaşabilen bu köşk (Resim 49–55–105–107–113). büyük konaklarda camekânla kapatılır ve direklerle bahçeye sarkan bir yazlık odaya dönüştürülür (Resim 14–15).

Direkler üzerinde yükseltilmiş oturma mahali motifinin en eski örneklerinden birini, Vehbî Sûrname'sinin bir minyatüründe buluruz: bunda düğün etkinliklerini izleyen Sultan, direkler üzerinde duran bir sayebanın altında oturur (Resim 75). Sayeban kenarları otağ günlüğü gibi kaldırılmış ve kumaştan yapılmış bir kubbeden oluşur(42). Bu minyatürde açıkça sergilenen hususlar, oturma yerinin onursal olarak yükseltilişi ve sayebanın otağ ile kurulabilen ilişkisidir. Sultanın çevresinde, maiyetin yer aldığı tören çadırları dizilidir. Bu çadırlar, sokak denen ve ahşap dikmelere gerilen kumaştan bir çitle çevrilidir. Ayni yazmanın bir başka minyatüründe (Resim 70) bu sahne yinelenir, ancak bu kez, Sultanan'ın sayebanı direkler üzerinde değil ama yüksek bir kaidenin üzerinde durmaktadır(43). Sayeban, gene kenarları kaldırılmış bir kumaş kubbeyle örtülüdür. Burada sayebanlı taht, bir köşk olarak biçimlenmiştir. Bu köşkün bir benzerini, 1690 tarihli Hamse-i Atâ'înin bir başka minyatüründe görüyoruz (Resim). Daha eski minyatürler olan 1498 tarihli Hamse-i Dehlevî'de (Resim 77)(45) ya da Vehbi Sürnamesi'nde (Resim 78)(46), ayni yükseltilmiş çardak motifi değişik şekillerde betimlenmiştir. Hamse-i Dehlevî minyatüründe ayrıca, kemerli bir zemin katın üzerinde yükselen cihannümalı köşk tipi de görülebilir (Resim 77).

Değişik uygulama örneklerini gördüğümüz ve dört yöne açık olup üstü kubbe ya da sivri külâhla örtülü bulunan köşk tipinin, kökeninde otağla ilişkili olduğu sık sık öne sürülmüştür. Söz gelimi, Sultanın donanmayı uğurlayıp karşıladığı Yalı köşkünün, töresel karşılama protokolünde yeri olan Otağ-ı Hümayûn'un bir mimari benzeri olarak yapıldığı eski gözlemcilerce yazılmıştır(47). Emel Esin,

---

İ. H. Uzunçarşılı'ya Armağan, Ankara, T.T.K., 1976, s. 193-96.

(42) *Sûrname-i Vehbî,* Topkapı, III. Ahmet 3594, 171b

(43) *A.e.,* 171b

(44) *Hamse-i Atâî,* TİEM, 196)9, 52a

(45) *Hamse-i Dehlevî,* Topkapı, Hazine 799, 179a ve 196a

(46) *Surname'i Vehbi,* A, 3593,

Naima'ya gönderme ile, Sepetçiler köşkünün Otağ-ı Hümayûn biçiminde yapıldığını, bunda otağ tünglüğünün yerini ışık fenerinin almış olduğunu yazar(48). Otağ kavramının köşk yapısında yansıması salt biçimsel bir nedenden ileri gelmez: Otağ, Âl-i Osman'ın yaşatageldiği bir egemenlik ideolojisinin anlatımı olduğu ölçüde yapısal düzenlemelerde kavramsal olarak özümlenmiştir (Resim 79–80).

Kubbeli otağdan köşke geçiş nasıl olmuştur? Emel Esin, 10. ve 11. yüzyıl metinlerine dayanarak, kalık üzerindeki göksel ev simgesi olan köşklerin, ya gerçek bir çadırla örtüldüğünü ya da simgesel bir çadır yerine geçen ve "köşetri" denen şemsiye şeklindeki sayebanla örtüldüğünü yazar(49). Burada söz konusu olan, kubbenin içerdiği kozmografik simgeselliğin, otağın küresel örtüsüyle çakışmasından ileri gelen bir ara uygulamadır. Ortaçağda Anadolu'yu gezen Endülüslü İbni Said, Selçuk Sultanına "Sahib al-Kubba va'l Tîn", yani "kubbenin ve kilin egemeni" dendiğini anlatmıştır (50). Kubbe, burada, arapçadaki anlamıyla, yani çadır, derim ev anlamında kullanılmıştır. Tarama sözlüğü, 18.yüzyıla ait Kanunu'l Edeb Türcümesi'nde, bu sözcüğün "keçe ve bezden olan ev ki derim evi ve turluk dedikleri beyt-i Türkmanî" anlamına geldiğini yazar(51). 16.yüzyılda La Canaye, Padişah'a ait bahçelere bina bulunmadığını çünkü Sultanın buraya "saray denecek kadar elverişli" çadırlarla konaklamaya geldiğini anlatır(52). Dernschwam ise, Amasya sarayının içinde barındırılan "1000 devenin taşıyacağı kadar büyük" olan Sultanın otağını görmüştür(53).(Resim 79–80). Dernschwam, bu otağın sultan içinde yatacağı zaman kurulduğunu, maiyete ait öbür çadırların da sırayla ve belli bir düzen içinde, birbiri ardı sıra kurulduğunu anlatır. Daha önce, 14. yüzyılda, Bulgar kentinde Hazan sultanını ziyaret eden İbni Batutta, ayni düzenin ahşap köşklerle gerçekleştiğini anlatır:" Sultan, onlarca köşk denen

---

(47) 1592 tarihli Yalı köşkü hakkında Carbognano «çadır şeklinde yapılmıştır» diye yazmıştır (1794). Bkz: Eldem, *Köşkler I,* s. 177

(48) E. Esin, «Al Qubbah al-Turkiyyah,»*Attı del IV. Congresso di Studi Arabici et Islamici,* Ravello, 1967, s. 288

(49) E. Esin, «Buyan: la fondation pieuse turque bouddhique des VIII.-XI. siècles et son adaptation à l'Islam,» *IV. Congrés d'Art Turc,* Ed. l'Université de Provence, 1976, s. 72-73

(50) Cl. Cahen, «Ibn Sa'id sur l'Asie Mineure Seldjouquide,» *Tarih Araştırmaları dergisi,* c.VI/10-11, 1969, s. 45

(51) Bkz: *Tarama Sözlüğü, I-VIII,* Ankara, T.D.K. Yay, 1963-1977

(52) Philipe de la Fresne-Canaye, *Le voyage du Levant,* 1573, (Yay., Hauser), Paris, 1897, s. 50

(53) *Hans Derschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien,* (Yay. Fr. Babinger), 1923, s. 218-19. Rubruck da 30 ayak genişliğindeki çadırdan söz eder: *Voyage remarquable de Guillaume de Rubriquis envoié en ambassade par le roi Louis IX en différentes parties de l'Orient, principalement en Tartarie et en Chine, en l'an de Notre Seigneur MCCLIII,* s. 94. Bertrandon da la Brocquière ise içine 16 kişi alabilen bir çadırı anlatmıştır: *Le voyage d'Outremer,* (Yay. Schefer) Paris, 1892, s. 89, 314. 1245'te ise, Carpini, 2000 kişilik bir çadırı gördüğünü söylemiştir. Doğal olarak bu sava itibar edilemez: *Mission to Asia...,* s. 61

ahşap bir çadıra gelerek bunda hatunuyla oturmuştur.. Bunun yanına ikinci bir çadır kurulmuş içine de halefi ile kızı oturmuştur.. Öbür çadırlar da bunların yanına kurulmuştur"(54). 17.yüzyılda ise, Türkiyeye gelerek IV. Murad'ın Edirne civarındaki ordugâhına giden Antoine Galland, Otağ-ı Hümayûn hakkında şunları yazar: "esasen bu tarz çadırlar, bir nev'i esrarlı mahiyeti haizdirler. çünkü Türk imparatorlarının neslinden geldikleri eski Türkmen çadırlarının şeklini ve basitliğini hatırlatmak üzere vücuda getirilmişlerdir"(55).

Çadırın içerdiği simgesellik ve bunun yaşama çevresi üzerindeki koşullandırıcı etkileri, yakın zamanlara kadar Türkmenler arasında süregelmiştir: Güneydoğu'daki Türkmen oymaklarını inceleyen A.R. Yalkın, bu oymakların kullandıkları değişik çadır türleri içinde, Kırgız evlerine benzettiği, beyaz renkli topak evin yakın tarihlere kadar düğün ve konuk evi olarak kullanıldığını, şimdilerde ise sadece gerdek gecesinde topak ev benzeri "dürüm ya da derim evi" denen çadır türünün kullanıldığını yazmışır(56). Tarama sözlüğünün verdiği bilgilere göre, farsça "târem" sözcüğünden galat olan ve Türkmen çadırı olan derim evinin bir başka adı da, gene farça kökenli bir sözcük olan "hırgâh"tır. Hırgâh ayni zamanda padişah otağı için kullanılan bir sözcüktür(57). Bu örneklerden anlaşılacağı gibi, Türklerin eski bir geleneği olan "muyanlık" yani konuk odası geleneği, otağ kavramı ve bu kavramın içerdiği özel simgesellikle birleşmektedir(58). Anadolu'daki başoda geleneğine yansıdığını sandığımız muyanlık/otağ bağlantısı, başka örneklerde de kanıta kavuşur:

Burhanettin Ögel, oda sözcüğünün otağ sözcüğünden türediğini, eskiden aile çadırına verilen ad olan *otağ*'ın Karahanlı çağında bugünkü anlamına kavuştuğunu belirttikten başka, bu sözcüğün Brockelmann'da "dostların toplanıp sohbet edip karar verdikleri yer" anlamı verildiğini ekler. Otağ kavramını konuk odası kavramına, giderek evin başodası kavramına bağlamaya yarayan bir başka nokta da, Divriği'de kışlık toplanma odasına verilen "toyhane" adıdır. Toyhanenin yazlık karşılığı ise başodadır. Divriği'deki başodanın başka yörelerdekilere göre biraz farklı olan bir kuruluşu vardır: bütün başodalar gibi süslü, bol pencereli olan bu odada, alışılmış ikili bölünmenin (sekialtı/sekiüstü) yerini üçlü bir bölünme alır(59). Bu odada, terlik çıkartılan kilimsiz yer olan, ve sekialtı, papuçluk ya da saff-ı nâl karşılığı olan "aşağı seki" ile, üç yanı sedirli, ocaklı ve pencereli "kilimüstü"nden başka, kilimüstünden birkaç basamak ve bir korkulukla ayrılan, toplantı sırasında gençlerin oturduğu, yatı sırasında da erkeklere ayrılan "nimseki" kısmı vardır (Resim 93). Toyhane ise nimsekiden yoksundur, ancak burada aile protokolüne göre oturulan tandırlı bir "kürsübaşı" vardır(Resim 94). Divriği oturma odalarındaki bu onursal mekân bölümlenmesi, Türkmen çadırının da bir özelliğidir: söz gelimi, Yalkın'ın incelediği çadırlarda, konuk köşesi girişin karşısında ve başçağ denilen taşıyıcı direğin bulunduğu yerdir. Konuğu ağırlamaya gelenlerin oturduğu yer, yandadır. Dedebucağı denilen konuk yerinden başka çeşitli kesimleri değişik adlar alan bu çadırda konuk bulunduğu zamanlar, ev sahibi kapının yanında oturur(60). Battersby, Uzbek yerleşmeleri üzerinde yaptığı incelemede, konutların iç bölünmesinin çadırın işlevsel bölünmesine koşut olduğuna dikkati çeker. Geleneksel Türk odasının kuruluş şeması da otağ izlerini taşır: söz gelimi, hayat ya da sofa ile odanın asıl oturulacak yeri olan sekiüstü arasında kalan hizmet alanı, yani sekialtı, otağ girişindeki ön dehliz konumundaki, günlük ile ilişkili olabilir(61)(Resim 82–87–96–97).

Dikkat edilirse, tavan, sekiüstü/sekialtı ayırımını yineleyecek şekilde tasarlanmıştır. Sekiüstü ve onun üzerine rastlayan tavan kısmı hemen her zaman eşkenar dörtgen planlıdır, tavan ise tam merkeze alınan bir motife göre bezenmiştir. Bu motif, yani göbek, daire ya da çokgen biçiminde ve genellikle ışınsal silmelerle oluşturulmuştur. Bu tür tavanlara "çarkıfelek" denir. (Resim 37–39). Topak evlerin örtü kısmı düşünülürse, burada tünglük ya da çangırak denen tepe motifinden itibaren ışınsal olarak çadır kanatlarının başladığı yere kadar uzanan oklar ve kolanlar vardır. Bu kolanlar, kanatların başladığı yerde başkur denen kuşakla sıkıştırılır ve çadır sayvanına yer verir. Büyük konakların çoğunda başoda ya da divanhane tavanının mutlaka kubbe ya da kubbeyi andıracak biçimde, o da olmadı mı, çökertme usulünde yapıldığı anımsansın (Resim 83–91). Kubbeli tavanın otağ ile ilişkisini kavramak için Topkapı sarayındaki Veliaht Dairesindeki tavanı düşünmek yeter (Resim 90). Otağ düzeni ile Osmanlı odası arasında varolan kuruluş benzerliğini, Galland'ın IV. Murad 'ın Otağ-ı Hümayûn'u hekkında yazdıkları açıkça sergilemektedir:(62).

> "Bundan sonra dosdoğru ilerleyince çadırın dehlizine vardık. Bu dehliz uzun olmaktan ziyade genişti ve her iki tarafından ve ikisi de cepheden, yedi büyük ahşap sütuna istinat ediyordu. .. Dehliz sayvan şeklinde olup tavanı muhtelif renkte parçadan mürekkep satendendi. Yukarıdan aşağıya doğru sarkan bezler ayni şekilde yapraklar ve çiçeklerle yapılmış olup kapıya

---

(54) Ibn Batutta, *a.g.e.*, s. 493. Bkz, ayrıca: Gonzalez de Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, (Yay. Le Strange), London, 1928, s. 336

(55) Antoine Galland, *İstanbul'a ait günlük anılar*, 1672-1673, c. II, (Yay. Schefer- Çev. N. S. Örik), Ankara, T.T.K. Yay., 1973, s. 81

(56) Ali Rıza Yalman (Yalkın), *Cenupta Türkmen Oymakları*, c. 2, (Haz. S. Emir), Ankara, M. Eğ. Bak. Yay., 1977, s. 418

(57- Bkz: *Tarama Sözlüğü*, «târe», «târun», «derim ev», «târem» maddeleri.

(58) B. Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş: III, (Türklerde ev kültürü)*, Ankara, Kül. Bak. Yay., 1978, s. 23, 25-27.

(59) Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 30-32

(60) Yalkın, *a.g.e.*, c. II, s. 419-421; Arseven, *a.g.e.*, s. 24-30.

(61) Horald Battersby, «A survey of Uzbek settlement with regard to some economic and shelter change, in the Khwarizm (Khiva) oasis, north to the delta of the Amu Derya, based on Russian ethnographic reports», *Tarih Araştırmaları Dergisi*, VII/12-13, s. 17-32

(62) Galland, *a.g.e.*, s. 79-81, 79.

benzer açıklıklar vücuda getiren bir nevi sütunları vardı... Bu dehliz yarım ayak yüksekliğinde ve halı ile örtülü bir küçük setten bir tahta varıyordu, taht bir kubbe şeklindeki pek geniş bir köşkün gayetle kalın bir sütununa dayanmakta idi... Ayni yolu takip ederek ve boyalı bezlerle kaplı küçük duvarlar arasından girip çıkarak bir kaç adım ileri gidilince, ayni uzunlukta... üç kalın sütuna dayanan başka bir daireye girdik. Bu dairenin de bir seddi ve tahtı mevcut olup bunun her iki tarafında serbest yollar vardı... Küçük adımlarla kırk ayak uzunluğunda ve onbeş ayak genişliğinde olduğuna dikkat etmelidir... Buradan kendisinden bir miktar uzakta olup inşaat bakımından oldukça hususiyet arzeden bir odaya geçtik. Bu oda yuvarlak ve eğik olup yapraklar ve çiçeklerle cilâlı, yedi sekiz ayak yüksekliğinde bir şekilde çizilmiş ve süslenmiş burçlara malikti ve bunlar o derecede maharetle eğilmiş ve birbirlerine karışmışlardı ki, gayetle yuvarlak bir kubbe vücuda getirmiş bulunuyorlardı... Buradan çıktıktan sonra bizi başka bir çadıra soktular ki bu da ayni şekilde ve aşağı yukarı ayni büyüklükte idi; fakat duvarlar farklı idi, çünkü gümüş çiçekli ve oldukça kaba şekilde işlenmiş bir ipekten olup ipek ve gümüşten örmeleri bulunan pencereleri mevcuttu... Bundan sonra hamamdan başka bir göreceğimiz kalmadı, bu hamam ise perdeleri pek kalın bir küçük köşk olup..."

Galland'ın ayni karargâhta gördüğü ahşap bir köşk hakkında yazdıkları ise, köşk ile çadır arasındaki ilişkiye dikkati çeker:

"Sol tarafta, ahşap bir küçük köşk gördük, buna bozulup kaldırılması mümkün bir tarzda yapılmış sekiz on basamak bir merdivenden çıkılıyordu, fakat kullanılmış malzemesi gayet kaba ve işçiliği fena idi. Sultan karargâhın manzarasını bakıp eğlenmek için... geleceği takdirde, kendisinin istirahatını temin etmek üzere burası yastıklarla doluydu.'

Burada hemen, ordu ve hükümet ileri gelenlerine ait otağların iki katlı olduğunu belirterek, otağ'ın mimari niteliği ağır basan bir çadır türü olduğunu ekleyelim(63).

Otağ simgesiyle köşk ve başoda bağıntısının gerçek bağlamını, göçerlikten yerleşikliğe geçişin mekân örgütlemesindeki görüntüsü verecektir. Bu konuyu bir sonraki bölüme bırakarak Türkiye'nin geleneksel konut mimarisinin diğer tipolojik bileşenlerin belirlemeye çalışalım:

---

(63) M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri sözlüğü*, 2 cilt, (2.bas.), M.E.D., 1971: «Hayme» maddesi.

3. Açıklık/Kapalılık – İçeri/Dışarı karşıtlığı :

Daha yukarıda, evin bazı hacimleri arasında işlevsel denklikler bulunduğuna, söz gelimi başoda ile sofa eyvanı ya da yazlık köşk arasındaki temel ayırımın işlevsel olmaktan çok mevsimsel olduğuna değinmiştik. Bu denklik, daha gelişmiş ev örneklerinde, örneğin Divriği'nin bazı bey konaklarında, yazlık/kışlık oda ayırımı olarak belirir ve genelde oldukça yaygındır. Anadolu ve Rumeli'de, evin çeşitli kısımlarına verilen adlarda karışıklık olması, söz gelimi, ön direkliğe yerine göre sofa, eyvan, örtme, sergâh ve hayat denirken, Divriği'de hayata divanhane denmesi, buna karşılık Safranboluda zemin kat boşluğunun hayat, üst kat sofasının da çardak olarak adlandırılması, gene hayata sofa denebiliyorken, orta sofaya hayat deyiminin yakıştırılmaması, kanımızca, evde egemen olan mekânsal düzenin değişmez bir işlevsel bölünmeden ileri gelmemesine bağlıdır. Ne var ki, işlevsel bölünmenin değişmez bir mekânsal karşılığının olmaması, yani benzer işlevlerin yazın ve kışın, konuk varlığında ve konuk yokluğunda ayrı ayrı yerlerde yapılması, bazı yazarların düşündüğü gibi, ortak kullanım alanlarına bağlanan tüm birimlerin birbirinin eşi ya da yakın değerde olmasından kaynaklanmaz:

"Türk evlerinde en sade yaşayanlardan başlayarak çok muhteşem bir hayat sürenlere kadar bir teşrifat hâkim idi. Her şeyden önce her şeye mahsus bir oda, bir yer, bir aralık, hülâsâ özel bir yer vardı. Bu mesken rapt-ü zaptı ile iftihar eden Edirneli yaşlı bir hanımdan şu sözleri işitmiştim; Bizim gençliğimizde bir evin sokak kapısından tutunuz da çatısına kadar her şeyin bir ismi vardı. Her şeyde yerli yerinde dururdu..."(64).

Geleneksel evin mekânsal kuruluşunda işlevsel bölünme, plan şemalarının gösterdiğinden çok daha karmaşık, zengin ve duyarlıklıdır. Batı geleneğinin, işlevsel alanları düşey bölmelerle ayıran tutumu, bizde de yapıları düzlemsel yatay katmanlar olarak düşünmeyi ve her katın mekân örgütlenişini bölme duvarlarının dağılımına göre "okuma" alışkanlığını yerleştirmiştir. Oysa, genelde islâm ülkelerinin mimarisini, özelde ise Anadolu Türk çağı mimarisini değişik ölçütlere göre çözümlemek, bu çözümlemeyi değişik "mekân okuma" yöntemleriyle gerçekleştirmek gerekir. Türkmen çadırını ele alalım: bu çadırda, yapısal bölünme yoluyla dışa vurmayan, ama yaşamsal mekânın kullanılışını kesin kurallara bağlayan "zımni" ilkeler söz konusudur. Bu ilkeler oymağın töresinde, ideolojik yapısında özümlenmiştir ve değişmeye direnç gösteren bir toplum yapısının harcı olarak, gerek zaman gerekse mekân içindeki davranışları koşullandırır ve sınırlar(65). (Resim 92–93–95–97).

Yerleşik yaşama düzeninin mimarisi, bu gibi kültürel kuralları bir ölçüde somutlaştırır. Daha yukarıda tartıştığımız fevkanilik kuralı, mimarlığa özümsenmiş kültürel ilkelerin bir göstergesi sayılabilir. Bunun gibi odalarda ve genellikle başodada egemen olan işlevsel hiyerarşi kuralı, oturma, ağırlama ve toplumsal alış-

---

(64) Rıfat Osman, *Edirne..*, s. 12
(65) Yalkın *a.g.e.*, c. II, s. 421vd

veriş yeri olan sekiüstünü sekialtından ayırır. Bu ayırım, bir yandan somut olarak döşemedeki yükselti farkında, öbür yandan da simgesel olarak tavan bezemesinde anlatımını bulur (Resim 92). Ayni hacim içindeki işlevsel başkalaşmalar, kesin yalıtmalarla değil, ama yatay düzey başkalaşmaları ve buna eklenen bazı görsel/simgesel belirtgelerle gerçekleşir. Bir başka deyişle, Osmanlı geleneksel konutunda, mekânsal örgütlenme büyük ölçüde evin içindeki hareketin yönlendirilmesiyle sağlanır, ama bu yönlendirme sınırlandırmalarla değil, oldukça özgür bırakılan bir mekânsal ortamda, mekânsal belirtgeler diyebileceğimiz yükselti/yön/doku/ışık başkalaşmaları sayesinde üç boyutta işleyen bir işlev hiyerarşisinin oluşturulmasıyla gerçekleşir (Resim 98–100).

Bu başkalaşım, Divriği evlerinin üç öğeli başodalarında büsbütün belirginleşmiştir: Deliosman Ağa evinin selâmlık kısmının üst katındaki başodada, kilimüstü, sekialtı ve nimseki kısımları, ayni hacmin parçaları oldukları halde, bunların bir araya gelişi hacim kaydırmalarıyla olmuştur. Nitekim bu hacim biteviye bir duvarla çevrilmemiş, bir yer yer kırılmalar yapan bölme duvarlarıyla ayrılmıştır (Resim 93).

Ayni katın genel planı da, buraya kadar anılan tipolojilerin hiçbirine uymayan özgür bir düzenlemedir. Ayni özgür düzeni, (Resim 101) deki Antalya evinde görüyoruz Gene Divriği'deki Ayan Mehmad Ağe konağının genel kuruluş şeması (Resim 102).bu konağın işlevsel ilişkilere göre bir araya getirilmiş kısımlardan oluştuğunu gösteriyor ve planimetrik şemaya egemen olan tipolojik düzenin ancak bazı öğeler arasında varolduğunu, buna karşılık yapının tümünü kapsamadığını sergiliyor. Bu esnek planlama anlayışı, söz gelimi Dolmabahçe sarayına ait 1748 tarihli Bayıldım köş künde de söz konusudur. (Resim 67). Bu örneklerde, ve genellikle Osmanlı evinde, ne Kuban'ın eksensel sıralamadaki tipik birimlerinin geometrik düzeni, ne de Eldem'in sofanın belirgin biçim ve konumu ilkesinden kaynaklanan okunaklı mekânsal ilişkiler düzeni belli başlı tasarım belirleyicileridir. Bu örneklerde, "tipik" olan tek öğe başodadır. Tipik olan tek ilişki se, bir örtülü alanın (hayat, örtme, sofa) açık avluyla kapalı birimler arasında bir geçiş oluşturmasıdır. Bir başka önemli ilke ise, odaların birbiriyle bağlantılı olmaması, hepsinin hayata açılmasıdır. Osmanlı evinin Balkanlardaki örneklerinde ve özellikle müslüman olmayan ailelere ait evlerde, odaların özerkliği ilkesi ender olarak uygulanmıştır.

Böylece, geleneksel ev mimarisinde temel kuruluş ilkesinin karşıt unsurların bir mekânsal dizge içinde bir araya getirilmesinde saklı olduğunu görüyoruz. Yukarıda vurgulamaya çalıştığımız *aşağı/yukarı* ilişkisinden başka, yatay düzende kendini belli eden çarpıcı bir *içeri/dışarı* karşıtlığı söz konusudur. Ancak Osmanlı evindeki içeri/dışarı ilişkisi, binanın içi ile dışı arasındaki tümel zıtlıktan ibaret değildir: Osmanlı evinde "içeri" konumunda olan mekân birimi, ona göre

(66) Şener, *a.g.e.*, s. 6 ve R. Günay *a.g.e.*, s.64

"dışarı" sayılabilecek bir başka birimle karşıtlık ilişkileri içindedir. Böylece, avlu ya da bahçenin temsil ettiği bir dış mekân parçasına göre /örtme/direklik/hayat/ sofa öğesi "içeri"dir. Bu öğenin odalara göre olan konumu ise "dışarı" sayılmalıdır. (Resim 103). Hayatın bu ikircikli konumu, avluya açılan örtülü bölgenin dar bir direkliğe indirgendiği evlerde büsbütün çarpıcıdır (Resim 104). Burada, Safranbolu ve Alanya'da odalara *içeri* dendiğine dikkati çekelim(67). Uygur sözlüğünde "içgaeri" olarak geçen bu sözcük, uygur dilinde enderun, saray içi anlamında kullanılıyordu(68). Hayat kısmının geniş tutulduğu ve dışa karşı kafeslerle kapalı bir yazlık oturma alanı olarak kullanıldığı örneklerde ise (Resim 105–106)" içeri/ dışarı" karşıtlığı değişik bir nitelik kazanır: dış mekâna göre "içeri" sayılan bu ara alan ile evin kapalı kısımları arasındaki karşıtlık ilişkisi, bu örneklerde "yazlık/ kışlık" alanlar karşıtlığına dönüşür. Evin mevsimsel olarak iki ayrı ama birbirini bütünleyici alana ayrılması, yazlık kesim yüzölçümünün oldukça büyüdüğü Alanya evlerinde büsbütün belirginleşir. Bu evlerde "çağırnak" denen yazlık köşkün büyüklüğü ve, Edirne divanhanelerinde olduğu gibi, direkler üzerinde taşınan bir özel oturma yeri olması, onu yazlık kesimin ağırlıklı olduğu ev tipinde başoda işlevinde tutar (Resim 16–26). Orhan Göçer, Safranbolu evlerini betimlerken, evin içinde bir yazlık kesimin oluşturulduğuna dikkat etmiştir: "İklimin bir gereği olarak gölgeli ve açık mekânlara olan gereksinme, geniş bir balkon ve çardakla sağlanmıştır"(69).

Yazlık/kışlık kutuplaşmasının anıtsal örneklerini Sultan kasırlarında görüyoruz: Edirne Kum Kasrı (1667), birbirine bitişik bir kapalı ve bir açık kısımdan oluşmuştur (Resim 109–110). Yazlık divanhane kısmı, gereğinde perdelerle kapatılabilen açık bir direklik biçimindedir. Bu düzenlemenin benzerini Fener Köşkünde buluyoruz (Resim 111–114).. Burada, geleneksel evde de gözlemlenebilen *açık–örtülü–kapalı* mekânlar sıralaması vardır. Sepetçiler Köşkünde (1643), biraz farklı bir uygulama görülebilir (Resim 115)(70). Fevkani olan bu köşkte, yazlık ve kışlık kısımlar hemen hemen ayni büyüklükte ve benzer bir plan şemasına göre tasarlanmıştır. 1697 tarihli Amcazade Hüseyin Paşa yalısı selâmlığında, divanhane ile kara tarafında kalan kapalı odalar arasında bir taşlık yer alır (Resim 117)(71). Beşiktaş Çinili Köşkünde ise (1680), taşlık divanhane genişliğinde tutulmuş ve çapraz eksenli bir plan şemasının merkezi durumuna getirilmiştir (Re-

(67) Şener, *a.e.*, s. 8-10: Alanya evlerinde yazlık köşke verilen *çağırnak* adı, Derleme Sözcüğünde, 16. yüzyılda konuşmak, görüşmek anlamı verilen «çağnaşmak» sözcüğünü çağrıştırıyor. Bir başka yorumla da, çağırnak çardak sözcüğünden galat edilmiş olabilir.

(68) Bkz: Caferoğlu, *a.g.e.*, «İçgaeri» maddesi

(69) Göçer, *a.g.e.*, s. 29

(70) Ahşap çatısı, sahte kubbe şeklindeki tavanı ve ince kaplamalı ahşap iskeletiyle bu köşk 18. yüzyıl konak yapımına öncülük etmiştir: Eldem, *Köşkler II*, s. 149 vd.

(71) Sühyl Ünver, S. H. Eldem, *Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı*, İstanbul, T.T.K., 1970

sim 116). Bu yapıda, divanhane sofanın deniz tarafındaki uzantısı gibidir. 18.yüzyılın ikinci yarısına ait Tomak Köşkünde ise, (Resim 118), divanhane, dört yana doğru eksensel eyvanlarla genişletilen sofanın deniz tarafındaki eyvanına eklemlenmiştir(72). Böylece, yazlık divanhane ile asıl yapı arasında olagelen ve yapının divanhaneye göre şekillenmesinden kaynaklanan organik bağlantı ortadan kalkmaya başlar. Bu aşamadan sonra, yapı, sofanın merkez olduğu çapraz eksenli plan şemasına uymaya başlar. Bunun sonuçlarından biri, divanhanenin bu merkezi yapıya göre egemenliğini yitirmesi, özerk bir nitelik kazanmasıdır. Divanhanenin daha önce yapı bütünlüğü içinde oynadığı egemen rol, bu kez orta sofaya aktarılmıştır. Böylece, planimetrik şemanın bir iç sofa çevresinde örgütlenmeye başladığı 18.yüzyılda,ikinci plana itilen *köşk/divanhane* motifi, *karnıyarık* planın yaygınlaştığı 19. yüzyıl kasır ve konaklarında, işlevini bir orta salona dönüşen orta sofaya terkeder. (Şekil 6). III.Selim'e ait Nisbetiye Kasrında (Resim 123). barok uslûp etkisinde beyzileşen orta sofanın geleneksel eyvanları, yapı kitlesinden dışarıya doğru taşan şahnişinlerle uzar(74). Geometrikleşip bir merkeze göre eksensel bakışıma kavuştukça dış mekânla ilişkileri zayıflayan bu yeni *köşk-konut* anlayışında, şahnişinler eski köşk motifinden artakalan öğelerdir. Köşk mimarisindeki bu dönüşümü yazlık divanhanenin gitgide güdükleşerek bir köşk–eyvana indirgenmesi olayı olarak alırsak, ortaya çıkan yeni durum, –eyvanın orta sofaya olan şematik ve kurallaşmış mekânsal bağımlılığı yüzünden–, divanhane ile sofanın ayni şema içinde eritilmesidir (Resim 126).

Bu planimetrik evrim modeli, Eldem'in, Türk evine dış sofalı tipten karnıyarık tipe doğru evrim geçirten tiplojisini ilk elde haklı gösterebilir. Kırsal evden kentsel eve geçişte, 18.yüzyıldan beri kendini duyuran dış etkileri de hesaba katarsak, Osmanlı evinin zorunlu olarak içe dönük bir şekil aldığını yadsıyamayız. Ne var ki, bizce orta sofalı evler, planimetrik bir gelişimin son evresi değil, Türkiye'de öteden beri bilinen ve Horasan evinden kaynaklanan orta sofalı şemanın kapalı ev tipine uyarlanmasının sonucudur. Bu tip evler, geleneksel bir üst kültür tasarımının ardılı, ve değişen koşullardaki yorumundan başka şey değildir.

IV. Orta Sofa :

İlk kez Pugaçenkova'da planı yayınlanan Horasan evinin, Anadolu Türk mimarisindeki birçok merkezi (orta kubbeli) yapı tipinin prototipi olduğu bugün

---

(72) Bu yapıda kullanılan işlevsel olmayan kubbecikler, I. İbrahim devrinden beri uygulanan bir biçimsel özelliktir. Kubbenin, içeriği unutuldukça kalıplaşan simgeselliğinin örneklendiği bu uygulamaya konaklarda da rastlanır. Söz gelimi, 18. yüzyıldan olması gereken ve Topkapı sarayında saklanan bir endazenin ayaklarını süsleyen kaat tekniğindeki üç boyutlu betimler arasındaki konak betiminde, ayni simgesel kulemsi kubbeciği görürüz (Res. 84). Bak ayrıca: *Eldem, Köşkler II*, s. 159vd

(73) 18. yüzyılın tipik özelliklerini taşıyan bu köşk için bkz: Eldem, *Köşkler II*, s. 235

(74) Eldem, *Köşkler II*, s. 337-343

paylaşılan bir kanıdır (Resim 120)(75): kerpiçten yapılan ve 9.–12. yüzyıllara ait örnekleri kazılarla ortaya çıkan bu ev, kare planlıdır. Orta sofası iki kat yüksekliğindeki bir mihmanhane (konuk yeri) olup, yanlara doğru eksensel nişlerle genişletilmiştir. Köşelerde yer alan odalar ise iki kat halinde yükselebilir. Mihmanhane bazen düz damlı, bazen kubbelidir. M. Cezar'ın yayınladığı ve Merv, Tirmiz, Bamiyan'de bulunmuş olan bu konutlar, yaklaşık olarak ayni planimetrik şemanın çeşitlemeleridir. Ayni şemayı, Leşker-i Pazar sarayındaki bir köşkte buluyoruz(76). Bu köşk, Topkapı sarayındaki Çinili köşkü andırmakla birlikte, ikisi arasındaki ilişki dolaylıdır, ve orta sofalı şemanın Türkiye dışındaki çevrelerde de uzun süre tutunmasından ileri gelmektedir. Nitekim, Çinili Köşkün (Resim 122). Türkiye dışındaki bir,modelin aktarılıp uygulanmasıyla inşa edildiği ortaya konmuştur(79). Ne var ki, bu şema, Yağıbasan medreselerinden beri gerek kapalı medreselerde, gerekse tarikat yapılarında uygulanagelmiş ve özellikle Anadolu'da anıtsallık kazanmış olan bir tiptir. Orta sofalı tipin, toplu olarak yaşanılan, yani bir çeşit konut sayılabilecek tekke ve zâviyelerin belirleyici mimari tarzı olması (Resim 121). bu tipin olağan konut mimarisinde de kurumsallaştığın gösterir(78).

Gerçi, bugün Selçuk konut mimarisi hakkında bildiklerimiz hiç denecek kadar azdır. Köymen, Divan-ı Lügât-ı Türk'e yaslanarak betimlemeyi denediği Selçuk evinin gerçek mimari kuruluşunu verememiştir(79). Kubâd-Abâd, Keykûbadiye ve başka Selçuk kasırları hakkında yayınlananlar, bu yapıların gerçek mimari düzeni hakkında yeterli ipucu vermemiştir(80). Kaldı ki, ayakta duran bazı

---

(75) G.A. Pugaçenkova, L. I. Rempel, *Istoria Iskusstu Uzbekistana*, Moskova, 1965, s. 189: aktaran, Mustafa Cezar, *Anadolu öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul, İş Bsı Yay., 1977, s. 379, res. 178-183

(76) D. Schlumberger, *Lashkari Bazar- (Une résidence royale ghaznévide et ghoride), I. A: l'architecture*, Paris Mém. D.A.F.A., t. XVIII, pl. 31, s. 81-8«.

(77) Bkz: Eldem, *Köşkler I*, s. 62, 68 vd. Yazar, Çinili Köşk'ün «Bir defaya mahsus, istisnai» bir uygulama olduğunu, uslûp özellikleri bakımından Osmanlı mimarisinden çok Selçuklu ve Orta Asya mimarisine bağlanabileceğini belirtir ve köşkün daha geç tarihli örnekler olan İsfahan Heşt Bihişt sarayı ve Ahmednagard Feria Bağ köşküne olan benzerliğine dikkati çeker.

(78) Rıfat Osman tekkeleri «birer ev ve konak yavrusu..» sayar. Bkz: *Edirne..*, s. 13

(79) M. A. Köymen: *ag.e.*

(80) Bkz: O. Aslanapa, «Die Ausgrabung des Palastes von Diyarbakır» (15/9.-1 /10.1961, 11/9.-27.9.1962), *Atti del Secondo Congresso di Arte Turca, (Venezia 26-29. IX.63)* Napoli, 1965, s. 13-31; Ay. Yaz., «Kayseri'de Keykubadiye Köşkleri kazısı» (1964), *Türk Arkeoloji Dergisi*, sayı XIII-I, Ankara, 1965, s. 19-41; K. Otto-Dorn-M. Önder, «Bericht über die Grabung in Kubadabad,» *Archaeologischer Anzeiger*, Heft 2, 1966; K. Otto-Dorn, F. Tunçdağ, G. Öney, J. Sourdel-Thomine, «Bericht über die Grabung in Kubadabad 1966,» *Archaeologischer Anzeiger*, Heft 4, Berlin 1969; Y. Yavuz, «Alanya'nın Demirtaş (Syedre) bucağındaki köşk,» *Belleten*, c. XXXIV, sayı 131, 1970, s. 353-371; Ş. Yetkin, «Alara kalesindeki hamamlı kasır ve 13. yüzyıl Anadolu mimarisindeki yeri (22 resim ve desenle),» *Malazgirt Armağanı, Ankara, T.T.K.*, 1972, s. 119-126. Kale özellikleri gösteren Erkilet köşkü için bkz: A. Gabriel, *Monuments Turcs d'Anatolie, I, (Kayseri-Niğde)*, Paris, Boccard, 1931, s. 88-90.

küçük kasırların prototip bağlantıları, konut mimarisinden çok savunma mimarisine uzanmaktadır. Tarikat yapılarında görülen orta sofalı şemanın konut mimarisiyle ilişkisini bazı kaynaklardaki anlatımlar da doğrulamaktadır. Söz gelimi Eflâki'de, zaviyelerin ev olarak anıldığı birçok cümle bulunur(81): Niğde'deki Seyyitler hanikâhından söz edilirken "büyükler sofa ve evin sahnını doldurmuştu.." ya da "Ahi evin ortasına oturmuş, Çelebinin semaını seyrediyordu.." cümlelerinde olduğu gibi.. Gene Eflâki'de, Arif Çelebi'nin Menend'e giderken gördüğü bir evi beğendiğini ve "bu ev nedir ve kimindir?" diye sorduğunda, kendisine bunun Şeyh Cemâlettin İshak-ı Menendî zâviyesi olduğunun anlatıldığını buluyoruz.

Orta sofalı ve eksensel eyvanlı planın zâviye ve tekke mimarisine esas olmasının nedenlerini futûvvetnâmelerde buluyoruz. 1290 tarihli Nasırî futûvvetnamesinde, asitanenin dört taraflı, yani başka yapıya bitişik olmayıp avlu içinde bulunması gerektiği yazılıdır(82). 1424 tarihli Bayburtlu Ahi Ali futuvvetnâmesinde ise "O yerin dört tarafından açık olması, kâbe gibi pek iyi pek güzel bulunması gerekir. Havuzu da olur, ondan testi ve ibrik doldurulursa daha alâdır"(83). Bu betimlemenin, kapalı avlulu Selçuk medreselerine olduğu kadar, tarikat mimarisine ve özellikle erken Osmanlı döneminin "tabhaneli camiler" diye tanımlanan (84) çok işlevli yapı tiplerine uyduğu açıktır.

Böylece, Ortaçağdan beri Türkiye'de yerleşik bir mimari geleneğin temel tiplerinden olan orta sofalı yapının, zaman ve koşullara bağlı değişik yorumlarla, geç dönemin karnıyarık ev tipine kadar varlığını sürdürmüş olacağını düşünmek yanlış olmasa gerek.

Bu planın, 18.yüzyıldan başlayarak geleneksel konut mimarisini etkileyecek şekilde yaygınlaşmasının nedenlerini ise, bir "üstyapı şeması" olmasında ve 18. yüzyıldaki toplumsal değişmelerin üst yapı modellerini taşraya taşımış olmasında aramalıyız:

Araştırmanın Anadolu'nun iskânı sürecine ayırdığımız bölümünde, 18.yüzyılda merkezi yönetimin parçalandığını, taşrada bu yönetime "kaim" olan yerel güçlerin oluştuğunu anlatmıştık. Bu dönemde, yerel eşrafın, ayânların, beylik ve paşalık rütbesiyle yönetsel yetkiler edindiklerini, servet biriktirdikerini, küçük kasırlar sayılabilecek büyük konaklar yaptırdıklarını biliyoruz:

---

(81) Eflâki, *a.g.e.*, s.208, 323, 378

nakları,» *İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XI, 1949/50, s. 80

(82) Abdülbaki Gölpınarlı, «İslâm ve Türk İllerinde futûvvet teşkilâtı ve kay-

(83) *A.e.*, s. 339

(84) Bkz: Sedat Çetintaş, *Yeşil Cami ve benzerleri cami değildir*, İstanbul, 1918; Semavi Eyice, «İlk Osmanlı devrinin dinî-içtimaî bir müessesesi: zâviyeler ve zâviyeli-camiler», *İktisat Fak. M.*, x.XXIII, sayı 1-2, 1962/3, s. 1-80 - Bkz: ayrıca, A.I. Doğan, *a.g.e.*

"Divriği'nin, mahalli feodal yönetimlerden kurtulmaması, sınıf farklarının kesin çizgilerle yaşaması, sivil mimarinin keyfi değil, kaidelere bağlı kalmasına, bu arada ayân-eşraf takımının bir çeşit 'sultanlık" hasreti ile 'mimari harikalar' saydıkları konaklarını, kudretlerinin birer remzi biçiminde yüceltmelerine zemin hazırladı"(85).

O yıllarda, İstanbul'da moda haline gelen Avrupa kökenli barok süslemeler, duvar resimleri, taşraya özgü melezleşmeler, ilkelleşmelerle eşraf konaklarında kopye edilir. Birgi Çakırağa konağı buna örnektir. Gene ayni dönemlerde, eşraf konaklarında, sıradan konutlarda pek rastlanmayan orta sofalı planın uygulandığını görürüz (Resim 124–125).. Bu planın dış sofalı ev alışkanlığını ortadan kaldıramadığı. orta sofanın hayatın yerini alamadığı durumlarda bile, bu plana egemen olan bakışım ilkesinin benimsendiğini, örneğin Çakırağa konağında olduğu gibi, eksensel boğumlamalarla düzgünleşen hayat kısmına açılan odaların' konum bakımından eksensel ve bakışımlı bir düzene kavuşturuldukları görülür (Resim125).

Buna benzer bir gelişmeyi, İstanbul ve Balkanların gayrimüslim zengin evlerinin konaklarında da buluruz. Bu dönemde, gayrimüslim Osmanlıların servet sahibi olduklarını, prestij getiren bir toplumsal konuma geldiklerini, yerel bir burjuvaziyi oluşturduklarını, Anadolu'daki ayânlık kurumunu andıran yetkilerle donandıklarını görüyoruz(86). Yabancı dil bilen ve Osmanlıların Avrupa ile başlayan siyasi, ticari ve kültürel bağıntılarında aracı olan gayrimüslim topluluk üyeleri(87). merkezle yarışabilecek bir konut mimarisi patlamasını gerçekleştirirler: Bulgarların "Bulgar Rönesansı" yapıları olarak adlandırdıkları, Rumların ise "archondika" dedikleri bu konaklar, genel çizgilerinde İstanbul ve Edirne mimarisinden ayrılmaz(90). Bu konakların ortak özelliği, 18.yüzyılda başlayan ama 19. yüzyılda en parlak örneklerini veren orta sofalı şemanın benimsenmesidir (Resim 128–129).

Özetleyecek olursak, orta sofalı planın geleneksel konut mimarisinde 18. yüzyıldan başlayarak yaygınlaşması, iç dinamiklere bağlı işlevsel dönüşümlerin sonucu olduğu kadar, ötedenberi varolan ve anıtsal yapılarda uygulanagelen bir şemanın, değişen toplum yapısında, başkente ait yetkilerin başkentin kültürel ve sanatsal modelleriyle birlikte devralan taşra eşrafının gayret ve özentilerinin sonucudur. Görüldüğü gibi Osmanlı konut tipolojisi, kültürel kalıtım öğe-

---

(85 Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 13.

(86) W.H. McNeil, «Hypotheses concerning possible ethic changes in the Ottoman Empire in the seventeenth century», *Türkiyenin Sosyal ve Ekonomik Tarihi* (1071-1920), (yay. O. Okyar, H. İnalcık), Ankara, Hacettepe Yay., 1980, s. 127-129, P. Papayristodulos, «Ta esnafia ke i ekonomiki ke pnevmatiki anthisi tu ellinizmu epi turkokratias», *Arheion Thrakiku Laografiku Thisavru*, sayı 16, 1951, s. 54-75.

(87) Bkz: Christo Peev, Alte Haeuser in Plovdiv,Mainz, Florian Kupferberg, 1967; Megas, *a.g.e.*, levhalar.

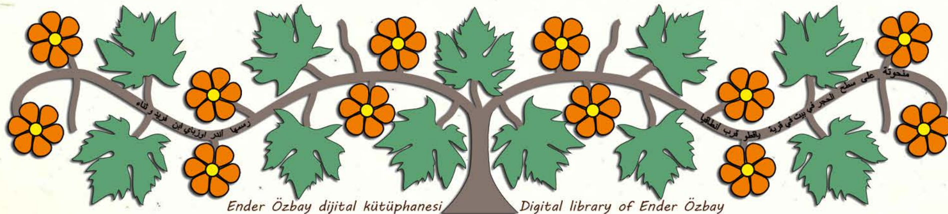
leriyle zenginleşen bir lişkiler bütünüdür. Mekânsal örgütlenmede yansıyan bu işkiler, bir dizi karşıtlıkta anlatım bulur. Bu ilişkiler düzeninin oluşumunda, kültürel kabullerden, davranma alışkanlıklarından gelen kültürel içerikli bazı tercihler rol oynamıştır. Şöyle ki:

—Geleneksel ev mimarisinde zemin katla başkat arasında işlevsel düzeyde beliren karşıtlık, kültürel içerik düzeyinde hiyerarşik bir karşıtlık olarak anlaşılabilir. Bir başka deyişle, yaşama ve hizmet alanlarının düşey ayırımı, ayni zamanda evin en değerli, "onursal" kesiminin üste alınması olgusuyla çakışmaktadır

—Geleneksel evde kendini gösteren bir başka karşıtlık, yazlık ve kışlık kullanım alanları arasındadır. Evin genel niteliğinde kırsallık ağır bastığı zaman, *evin içi/evin dışı* zıtlığında kalan bu karşıtlık, daha gelişmiş ev örneklerinde oda/hayat kutuplaşması şeklini alır. mekânsal olan bu karşıtlığın işlevsel içeriği *özel/genel, yazlık/kışlık* ilişkileridir. Böylece işlevsel düzeyde *açık/kapalı* alanların karşıtlığına indirgeyebileceğimiz Osmanlı evinin temel kuruluş ilkesi, kavramsal düzeyde *içeri/dışarı* karşıtlığında anlatım bulur (Resim 103).

—Bu düzende başodanın ayrıcalıklı bir konumu vardır. Başoda, ev düzeninde özerk olan başlıca öğedir. Bu özerkliği işlevsel bir karşıtlık ilişkisiyle tanımlamak mümkündür. Nitekim büyük konaklarda evden ayrı, yani günlük yaşamın dışında bir yeri olan konuk odası, asıl evdeki aile içi yaşama karşılık toplumsal ilişkilerin kurulduğu bir yerdir. Konuk odası bağımsız bir köşk olmaktan çıkıp evin içine alındığı zaman, ayrıcalıklı ve özerk konumunu sürdürür. Başodanın yapı kitlesinde belirginleşmesi, dış çevreye görsel açılım sağlayacak şekilde kurulması, onun bu özerkliğinin gereğidir (Resim 127).

—Tarımsal ekonominin yönlendirdiği bir yaşama düzeninin ticaret ve zenaate dönük bir kent yaşamına dönüşmesi, kırsal yaşam özelliklerini barındıran ev tipinin yerini başkentten gelen bir ev tipine bırakmasıyla sonuçlanır. Bu yeni ev tipinde,üst yapı kültürünün izlerini taşıyan iç ve orta sofalı plan şeması egemendir. Yeni ev planında da bir süre özerk konumunu koruyan başoda, işlevini ve işleviyle birlikte mekânsal özerkliğini orta sofa lehine yitirmeye başlar. Tipolojik evrimin ileri aşamalarında, asma köşk karakterindeki başodanın bazı özelliklerinin, orta sofanın uzantıları olan evvanlara kaydığını, bu eyvanların ucuna yerleştirilen çıkmalı şahnişinlerin, evin belli başlı ağırlama alanı durumuna gelen orta sofaya başodanın mekânsal / kültürel değerlerini aktardığını görebiliyoruz (Resim 126).

V. TİPOLOJİK OLUŞUM SÜRECİ : TARİHSEL YERLEMLER

Buraya kadar, Anadolu'nun büyük bir kısmı ile Rumeli ve Balkanlarda yaygın olarak rastlanan ve "Osmanlı evi" olarak adlandırmayı doğru bulduğumuz batılaşma öncesi geleneksel konut tipinin ayırıcı özelliklerini saptamaya çalıştık. Bu özelliklerin bir bölümünde kalıtımsal etnik / kültürel öğelerin rolünü göstermeğe çalıştık. Ne var ki, yerel ve çevresel koşulları en çok yansıtan bir mimari tür olan geleneksel konutta, çoğu simgesel değerler düzeyinde beliren kalıtımsal öğelerden başka, yerel mimari birikiminin de kendi ağırlığını duyurması beklenir. Bu birikimin, Osmanlı geleneksel konut mimarisi içindeki yerini belirlemeye çalışacağımız bu bölümde, doğal olarak «ev» olgusunda somutlaşan bir bireşimi de sergilemeye çalışacağız. Ayrıntılı ve nesnel kaynak azlığında, Osmanlı evinin oluşum sürecinin aşamalarını varsayıma dayanan bir tartışma düzeyinde ele almak zorundayız. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, eldeki az sayıda bilgiye dayanan bu varsayımları yönlendirecek tek nesnel ölçü olarak, araştırmanın başında özetlemeye çalıştığımız ,Anadolu ve Rumeli'nin Türklerce iskân ediliş sürecini ve bu sürecin öz koşullarını kullanmayı yerinde bulduk.

Bu süreç, kurumsallaşmış konut mimarisiyle, göçerlikten yerleşikliğe geçişin kendi özgün ürünü sayılabilecek bir mekânsal düzen anlayışının karşılıklı etkileşimlerini araştırmayı gerektirir. Bu yüzden tartışmamızı, göçer yaşamın bir parçası olarak oluşan mekânsal düzen anlayışının ve bunun somut anlatımının, yerleşik yaşamın mekânsal örgütlenişinde de sürüp sürmediği, giderek yerleşik düzen mimarisinde göçer yaşamdan artakalan bazı öğelere yer verilip verilmediği sorusuyla başlatmak zorundayız. Ne var ki Türklerin göçerlikten yerleşikliğe geçişinin peyderpey ve değişik çevrelerde gerçekleşmiş olması, olguya özel boyutlar kazandırır. Gerçekten de, değişik kaynaklar, Türklerin erken dönemlerden başlayarak yerleşik düzeni benimsediklerini göstermektedir: Belazuri ve Taberi, 7.yüzyılda Curcan'da yerleşik olan Türkler hakkında bilgi verir (1). 6.yüzyıldan başlayarak Horasan ve Maveraünnehir ile Dehistan'a yerleşen Türklerin bir kısmının yerleşik olduğu düşünülmektedir(2). Tokuz Oğuzlar sarayına elçi giden Tamim b.Bahr el Mutavii'nın Türkleri şehirli ve göçebe olarak ikiye ayırdığı Mustafa Cezar tarafından aktarılmaktadır(3). Ne var ki, bu yerleşiklik

(1) M. Cezar, *a.g.e.*, s. 5.
(2) *A.e.*, s. 7vd
(3) *A.e.*, s. 11.

olayının gerçek niteliği üzerinde durmak gerekir: 11.yüzyılda yaşamış olan ve Tokuz Türklerin ülkesine kadar yolculuk eden İspanya kökenli İshak b.Hüseyin, Türklerin çadırlardan oluşan şehirlerde yaşadığını anlatır(4). Bununla birlikte, gerçek anlamda yerleşikliğin, çeşitli nedenlerle önceden varolan kentlerde yaşamayı seçenlerle başladığını düşünebiliriz: Söz gelimi Kaşgârlı Mahmut (5) "Oğuzlardan bir takımları vardır ki şehirlerden dışarıya çıkmazlar savaş yapmazlar. Onun için bunlara yatuk denir" (III,14) dedikten sonra, Benegit ırmağı kenarındaki Oğuz kentlerinden söz eder; "Yalnız söylendiğinde Oğuzlarca Benegit ırmağı anlaşılır çünkü şehirleri onun kenarındadır. Göçebeleri dahi o ırmağın kenarına inerler" (1,59).

Oğuzların yerleşikliğe geçmesinde, Soğdaklarla olan ilişkilerin önemli rolü olmalıdır. Kaşgârlı Mahmut Soğdakları "Balasaguna gelip yerleşmiş bir ulustur.. Bunlar Türk kılığını almışlardır. Türk huyu ile hulanmışlardır" (1,471) diye tanımlar, ama bunun yanısıra "Oğuzlar Farslarla çok karışmış oldukları için birçok Türkçe kelimeleri unutmuşlar, yerine Farsça kelimeler kullanır olmuşlardır" (1,76) der. Bu olay Türkün "tatıklaşması" yani farslaşmasıdır (II,116).

Divan-ı Lûgat-ı Türk, ev ve ev yapımına ilişkin bir çok terim içerir. Buna göre ev (Af, ev, ew, öw, üw, üv; III,207,212,266,313,314) çadır ya da sabit yaşama birimidir. Ancak çadır anlamına gelen alaçu, çaçır, çavaş, kerekü gibi bazı başka sözcüklere karşılık, ev sözcüğünün "er ewin çapdı: adam evini çamurla sıvadı" (II,3), "ol manga ew suwaştı: o bana ev sıvamakta yardım etti" (II,99) gibi cümleler, evin salt taşınır çadır anlamında kullanılmayan bir sözcük olduğunu gösterir. İbn Fadlan, Oğuzların ölülerini çadır şeklinde bir kuyuya gömdüklerini, bu mezarın üzerine balçıktan bir kubbe diktiklerini anlatır(6). Taşınır çadırdan sabit eve geçişte bu tür yapımların rol oynadığını düşünmek yanlış olmayabilir. «Tam» yani dam sözcüğü ise duvar anlamındadır. ancak duvar, yükseltilerek yapılan inşaatı kapsayacak biçimde de kullanılmıştır: «er tam tugurdı: adam duvar yaptı . Ev yaparsa ve başka şey dikerse yine böyle denir» (II,178). Lûgat sabit evin biçimi ve yapımı hakkında çok bilgi vermemekle birlikte "ul: temel" (1,48), "pişig kerpiç: tuğla" (1,373,455), "sunu:kiriş" (III,236), "arkuk: iki duvar veya veya iki direk arasındaki ağaç" (1,109), "tarus: çatı" (1,366; III,332), "örtme: dam" (III,412) gibi terimler, doğrudan ahşap, ya da ahşap çatkı/kerpiç karışımı bir yapım geleneğini kanıtlar, Bu dökümde anıtsal mimariye ilişkin deyim ve terimlerin yer almaması ilginçtir. Sadece hakan sarayı için "karşı" (1,423) sözcüğü kullanılmıştır. Bunun ötesinde, evin iç mekânsal düzenini açıkça yansıtan sözcüklere de pek yer verilmemiştir: Örneğin, sofa karşılığında kullanılan "beçküm" (1,484) sözcüğü ile ev ortası karşılığında kullanılan "ortu" (1,124) sözcüğünün

(4) Âkâm al-Marjân yazarı İshak b. Hüseyin (Köprülü 162/) için bkz: Frye, «A new arabic geographical manuscript», in *Islamic Iran and Central Asia* (7th.-12th), Variorum Reprints, London 1979, s. 90-97.

(5) Kaşgârlı Mahmut, *Divanü Lûgat-it-Türk tercemesi,* (çev. Besim Atalay), c. 1-III, Ankara, T.D.K., 19/9.

(6) Frye, «Notes on the risala of Ibn Fadlan», *a.g.e.,* s. 17vd

ayni anlama gelip gelmediği, ayrıca sofanın, bugün yerleşmiş anlamıyla odaları birbirine bağlayan bir orta haclm olup olmadığı kesin olarak anlaşılamamaktadır. Ne var ki, konutların genişletilebilir olması, "adam evin kinğürdi: adam evini genişletti.."(III,392) örneği, birden fazla odanın olabileceğini düşündürür.

Özetleyecek olursak, Kaşgâri'nin yaşadığı 11.yüzyılda, Hakanî ve Oğuz Türklerinde ve başka çevrelerde, kısmen yerleşik yaşama geçilmişti. Bu dönemde, göçer yaşamın gereği olan çadır ile ahşap ve kerpiçten yapılma evler ayni zamanda ve belki ayni çevreler tarafından kullanılıyordu.

Çadır ile sabit evin ayni zamanda kullanılması, çadıra ait bazı özelliklerin sabit evde aranmış olabileceğini düşündürür. Nitekim, Harezm vahasındaki Uzbek yerleşmelerini inceleyen Battersby, bu yörede yerleşik düzene geçildikten sonra da yazın çadırlarda yaşanmaya devam edildiğini belirttikten sonra "çadır bulunmadığı hallerde eyvan yazlık olarak kullanılır" demektedir(7). Harezm halkı, Kasım ortalarından Mart ya da Nisan ayına kadar "kış uy" dedikleri evlerde kaldıktan sonra eyvana taşınırlar. Yaz aylarında ise kuzeyde bulunan "ters eyvan"a geçilir. Eylül ortalarında güney eyvana geçen aile, kışı asıl konutta geçirir. Bu konutlar, genelde, avlulu kerpiç evlerdir. Görüldüğü gibi, yerleşik düzene geçildikten, sabit ev alışkanlığı benimsendikten sonra bile, konut sınırları içinde kalan bir mevsimsel göç söz konusudur. Bu düzen, Türkiyedeki yaylaya çıkma alışkanlığında sürer, ama konut mimarisindeki karşılığını, evin kapalı ve açık olarak hemen hemen eş değerde iki kısma ayrılmasında bulur.

Battersby'nin zikrettiği Zadykine'e göre(8), bundan aşağı yukarı 30–40 yıl kadar önce, Harezm vahasının güneyinde, herkesin evinden başka bir de çadırı olurmuş: bu çadır yazın evin önüne, kışın da eyvanda kurulurmuş. Çadırı olmayanlar ise, çamurdan bir kulübe inşa ederlermiş. Uzbek çadırı ise, benzeri Kazak ya da Karakalpak çadırlarına göre üç kere daha ağır olan yapısıyla, sabitleşmeye yüz tutan bir barınağın özelliklerini taşıyormuş.

Demek ki, ev ile çadırın bir arada kullanılması, yerleşikliğin önemli bir aşaması gibi gözüken, bu yüzden de çadır biçim ve özelliklerinin ev tasarımı içindeki yerini belirleyen bir durumdur. Battersby'nin zikrettiği Helmersen'in verdiği bilgilere göre, 1826 yıllarına doğru, kışın evlerde yazın da çadırda yaşayan Uzbeklerde, söz gelimi Khiva'daki Taş Havli sarayında, şölenlerde hanlar için kurulacak çadırlara göre yuvarlak altlıklar bulunurmuş(9).

Harezm'in «hovli uy»u yani avlulu evi, bey konağı, 3 m. yüksekliğinde bir duvarla çevrilidir. Evin kuzey taraındaki eyvanda bir «uy–coy» yani bir ev yeri, çadır yeri bulunur. Mihmanhane, yani konuk yeri ise, eyvana bitişiktir(10).

(7) Harold R. Battersby, *a.g.e.,* s. 27.
(8) *A.e.,* s. 25-26.
(9) *A.e.,* s. 25.
(10) *A.e.,* s. 29-30.
(11) *A.e.,* s. 26.

Battersby, konutların iç bölümlenmesinde çadırın işlevsel mekân örgütlenme ilkelerinin geçerli olduğunu yazar. Evin değişik kısımlarına verilen adlar ise, çadırda yer alan bazı öğe adlarıyla birdir: "bakan: ortadirek", "tongliuk; tünlük:duman bacası» gibi(11).

Sabit konutla çadırın bir arada kullanılması, Türkiye'deki yerleşikliğe geçiş sürecinin de bir özelliğidir: Yalkın'ın incelediği Bulgar dağı yörük obalarının bir kısmı kışın köyde otururken, bir kısmı çadırda imiş(12). Ama yaylaya çıkıldığında, bunlar çadırda yaşarmış. İbni Batutta, Birgi'de ziyaret ettiği Türkmen beyini kâh konağında kâh otağında görmüştür(13). Daha yukarıda, Osmanlı saray çevrelerinin zaman zaman otağda oturma alışkanlıklarını aktarmıştık.

Çadırın sabit yapı içindeki simgesel uzantılarından daha yukarıda söz ettik. Ancak burada üzerinde önemle durulması gereken bir başka konu, ilkel köy konutu düzeyindeki uygulamalarda, yerleşik düzenin evi ile ondan önce gelen göçer ya da yarı-göçer döneme ait çadır yapısı arasında bir bağlantı olup olmadığıdır.

Klinkott, Karya'da yörüklerce inşa edilen tek odalı, önü sundurmalı, kulübeyle, çadır ve çadır günlüğü arasında bir koşutluk bulunduğuna inanır ve günlük ardılı olan sundurmanın, daha gelişmiş ev tiplerindeki hayatın hazırlayıcısı olduğunu düşünür(14). Çadır özelliklerini içerdiğini düşündüğümüz Türk odasındaki sekialtı/sekiüstü ayırımının, çadırdaki iç hacim-günlük düzenini andırdığını daha yukarıda yazmıştık. Ne var ki, kırsal kesim evinin ön cephesindeki direklik, Anadolu'nun ilk çağlardan beri bildiği bir uygulamadır (Resim 37). Hitit evinin örtmesi kadar Yunan evinin pastas'ı, Anadolu'da yaygın olan ve, büyük olasılıkla, fiziksel koşullar zoruyla evin çatkısında ahşap kullanma alışkanlığından gelen bir mimari öğe olmalıdır(15).

Cengiz Orhonlu, eski kaynaklara dayanarak 17.yüzyılın sonunda yerleşikliğe zorlanan oymakların konut çeşitleri hakkında bilgiler vermektedir: Orhonlu'ya göre, inşa edilen damlar, yerel malzeme koşullarına uyum gösterirler. Çukurova, Hama bölgesinde saz, kamış ve çalı kullanılırken(16), Bozoklar taş evler inşa etmişlerdir(17). Başka yerlerde toprak ve çamur evler inşa edilir ve bunlar çalı çırpıyla örtülmediği zaman çadır ile örtülürlermiş (18). Bu nokta, çadırdan eve geçişin çok açık bir göstergesidir. Bu bilgiler Battersby'nin Uz-

(12) Yalkın, *a.g.e.*, c. 1, s. 244-246.

(13) İbni Batutta, *a.g.e.*, s. 440-442.

(14) Manfred Klinkott, «Megaron und Bît Hilani», *Wohnungsbau im Altertum*, Berlin, Wasmuth KG, 1978 (?), s. 69.

(15) R. Naumann, *Eski Anadolu Mimarlığı*, (çev. Beril Madra), Ankara, T.T.K. Yay., 1975, s. 382; bkz. ayrıca: Megas, *a.g.e.*

(61) Evliya Çelebi, IX'dan aktaran C. Orhonlu, *a.g.e.*, s. 77, not 4

(17) İbnül Emin ts. Dahiliye ks. no. 1117 ve MD no. 136, 282'den aktaran Orkonlu, *a.g.e.*, s. 77 not 5.

(18) Cahit Tanyol, «Baraklarda örf ve âdet araştırması», *Sosyoloji D.*, VII, s. 84'ten aktaran Orhonlu, *a.g.e.*, s. 77, not 6.

bekler arasındaki ilkel tipte evler hakkında yazdıklarını anımsatır: Yazar'a göre ilk sürekli iskân birimi "tule uy" denen çamurdan kulübedir. ve bu tür barınaklar Avrupadan Çine kadar ilk yerleşiklik aşamasının konut tipi olmaktadır. Geçici nitelikte olan ve ocaksız bir kışlak sayılması gereken bu kulübeler kısmen toprağa gömülüdür. Çatı, uzunlamasına kirişlerden, enlemesine merteklerden ve bir saz tabakasının üstüne gelen düz toprak dam biçimindedir. Bu evin ön kısmında eşya saklanır. Oturma kısmı ise arkadadır(19). Bu evler, Dernschwam'ın Çorum dolaylarında gördüğü, kısmen toprağa gömülü kerpiç evleri anımsatır(20).

Harezm'deki ev tiplerinden bir başkası, "kakra" denen köşeli tiptir(21). Bunda dikme ve kirişlerden oluşan bir iskelet sazla doldurulur sonra da çamur ve saman karışımı bir sıvayla sıvanır. Düz damlı olan bu evin tandırı vardır, kuzey kısmında ise yazlık eyvan yerine kullanılan sundurması bulunur.

En yaygın tip ise, "uy" yani ev denen tiptir. Bunda, aralarından bir dehliz geçen iki odadan biri bazen ağıl olarak kullanılır. Evin kuzey yanında, içinde bazen bir de çadırın bulunduğu "ters eyvan" yer alır.

En gelişmiş ev tipi ise "hovli uy" denen bey konağıdır. Geniş bir arsada müştemilatıyla kurulan bu evde, taş, ahşap hatta tuğla gibi malzemeler kullanılır(22) Ne var ki bu tip "hovli ev"ler, yerleşikliğe geçiş sürecinin tipik örnekleri değildir. Bunlar, kurumsallaşmış çadır simgeselliğini sürdüren, ama yerleşik yaşamın ileri bir aşamasını temsil eden karmaşık yapılı konutlardır.

Bir başka önemli konu, yerleşikliğe geçişte yerli yapım biçimlerinin ne dereceye kadar etkili olduğu, hattâ yerli halka ait evlerin kullanılıp kullanılmadığıdır. Bu konuda kesin bir şey söylemek zordur. Bununla birlikte, boşalan yerlerde yerleşmeye zorlanan göçerlerin varolan yapılardan yararlanmış olacakları düşünülebilir. Ancak bu gibi yerler kaynaklarda "harab" olarak geçer(23). Aşkıdil Akarca'nın Kara Menderes çevresinde eski köy yerleşmeleri üzerine yaptığı saptamalarda, Türk köylerinin hep "bâkir toprağa" yerleştiği, Bizans köyleri üzerine kurulmadığı anlaşılmıştır(24). Ruben ise yörükler üzerinde yaptığı incelemede, "ilk yerleşik duruma geçtikleri zaman, kendilerinin de bir ağızdan teyit ettikleri gibi, köyler meskün değilmiş"(25), diye yazar. Köylerin iskân edilmemiş

(19) Battersby, *a.g.e.*, s. 28

(20) Dernschwam, *a.g.e.*, s. 222-223. Ayni türde evleri 19. yüzyılda Kızılırmağın kuzeyindeki bölgede Vivien de Saint-Martin de görmüştür: *Descrption historique et géographique de l'Asie Mineure*, t. II, 1852, s. 571.

(21) Battersby, *a.g.e.*, s. 28-29.

(22) *A.e.*, s. 29.

(23) Orhonlu, *a.g.e.*, s. 5, 11.

(24) Aşkıdil Akarca, «Çanakkale'de Kara Menderes çevresindeki eski köy yerleşmeleri», *Tarih Dergisi*, sayı 30, İstanbul, 1976, s. 121.

(25) W. Ruben, «Anadolu'da yerleşme tarihi ile ilgili görüşler,» *Dil-Tarih ve Coğrafya Fak. D.*, c. V, Ankara, 1947, s. 384 vd

olması, yeni ev yapımını gerektirecek denli yıkık olmalarını gerektiriyor mu? Sorunun yanıtını daha eski gözlemcilerin aktardıklarında aramamız gerek: Bertrandon de la Brocquiere, Ayas yöresinde çadırda yaşayan Türkmenlerin hep tarlalarda (kırlarda?) konakladıklarını, ve bunların çadırlarının onaltı kişiye kadar barındırabildiğini yazıyor(26). Tarsus'ta ise, çadırdan köylerde yaşayan Türkmenlerin bulunduğundan söz eder(27). Buna karşılık Ereğli kasabasının çevresinde birçok köyün yer aldığını ve bunların hepsinin değilse bile, büyük kısmının Türkmenlere ait olduğunu anlatır(28). Bütün bu aktarımlardan anlaşılacağı gibi, Türkmenlerin toplu olarak, oba halinde yaşama alışkanlığı, onları köy halkıyla karışma eğiliminden uzak tutmuş olmalıdır.

Burada akla bir soru geliyor: Kırsal kesimdeki yerli iskânla Türk iskânı arasında bir süreklilik söz konusu değilse, bugün bile Anadolu'nun bir çok yerinde, arkeolojik kazı bulgularını andıran köy yerleşmelerinin varlığını nasıl açıklayacağız (Resim 131).(29). Osmanlı ev geleneğinin dışında, ama onunla eş zamanlı bir uygulama alanı bulan bu "paralel" gelenekler, bizi bir ölçüde Osmanlı geleneği sorunsalı olan asıl konumuzdan uzaklaştırır. Ama konuyu uzmanlarına bırakmadan, önce özellikle köy yerleşmelerinde kendini belli eden, bu yerellik ve çeşitliliğin, Anadolu'nun karmaşık kültürel ve etnik yapısının bir göstergesi olduğuna değinmekle yetineceğiz.

Anadolu'yu iskân eden Türk topluluklarının tümüyle göçebe olmadığını ilgili bölümde açıklamaya çalışmıştık(30). Daha önce de belirttiğimiz gibi, Afganistan, Horasan ve Maveraünnehir yörelerinin kentsel konut mimarisinin, ana özellikleriyle Anadolu'da bir uygulama alanı bulması, bu ülkeye gelenlerin bir kısmının kentsel çevrelerden kopup gelmesiyle açıklanabilir. Bu kentsel çevrelerin Türkiye'deki uzantısı kule evler ile orta sofalı, çapraz eksenli Horasan evi şemasıdır. Ancak, üst yapı kültürünün malı bu mimari temalar, savunma gereksiniminden doğan kule ev sayılmayacak olursa, kırsal kesimde uygulama alanı bulma-

(26) Bertrandon de la Brocquière, *Le Voyage d'Outremer,* (Yay. Schefer), Paris 1892, s. 92.

(27) *A.e.,* s. 98 vd

(28) *A.e.,* s. 105.

(29) Naumann, *a.g.e.,* s. 368-390; yazar Orta Anadolu bölgesindeki konut mimarisini incelerken bunun günümüz evleriyle benzerliğine dikkati çeker. Kaldı ki, orta ve doğu Anadolu'da görülen kubbemsi tavanlı, penceresiz, ayni dam altında ortak duvarlı 3-7 haneyi birleştiren «ortabacalı» evler, bizi doğrudan Anadolu'nun neolitik çağ yerleşmelerine gönderir, bzk: O. Kademoğlu, «Şarkışla yöresinde orta bacalı evler,» *I.Uluslararası Türk Folklor Kongresi*, V, 1970, s. 165-180, res. 1-11. Balabanın evleri ise bitişik düzende ve kademeli bir doku oluşturarak «kalekent» karakterindedirler, bzk: Muhtar Küçükkömürcü, «Balabanda bir ev» Yuk. es. 182-190. Ayni bitişik ev düzeni Ahlattaki tandırlı evlerde gözlemlenir, bzk: Uğur Yüksel, «Ahlat'tan bir ev», *METRE Bülteni,* sa. 11-12, c. IV/1980, s. 22-9.

(30) Faruk Sümer, «Anadolu'ya yalnız göçebe Türkler mi geldi?», *Belleten,* c. XXIV, sayı 96, s. 567-593.

mışa benzer. Buna karşılık kırsal karakterli Osmanlı evi, yazlık/kışlık ayırımına dayanan geniş sergâhlı yapısı ve yerel yaşama koşullarına uygunluğu ile, Anadolunun yerel bir yapı geleneğini temsil etmelidir. Cephe boyunca uzanan direkliğin, gerek pastas evinde gerekse Hitit konut mimarisindeki 'örtme'eye olan yakınlığı, bu ögenin Anadolu'da ötedenberi uygulandığını düşündüren bir noktadır. Bu uygulamanın kullanılan yapı malzemesiyle ilgisi açıktır: Saçağı taşıyan kirişlerin öne uzatılması ve dikmelere taşıtılmasından oluşan bu mimari düzenleme, benzer iklim ve malzeme koşulları gösteren bölgelerde çeşitli biçimleriyle mış olmalıdır. Nitekim, benzerini ahşap malzeme kullanan Azerbaycan bölgesinde de görebiliyoruz(31). Bu bölgede, ana cephenin her iki katında da yer alan direklik, zemin katta *eyvan,* üst katta ise *talar* adını alır. Bu direklik, kapalı odaların açıldığı bir revak durumundadır ve üst katta dört eğimli bir çatının saçağını taşır.

Ön Asyanın geleneksel konut mimarisini ilk inceleyenlerden olan Ernst Diez, tarımcı toplulukların dış avlulu evlerine karşılık, göçerlikten yerleşikliğe geçen topluluklarda iç avlulu tipin geçerli olduğunu öne sürmüş ve bu tipte söz konusu olan mekânsal düzenin, konaklama sırasında, çadırları, hayvanları koruyucu bir çember içine alacak biçimde dizme alışkanlığından ileri geldiğini belirtmiştir(32). Gene Diez'e göre, Asya–Avrupa kökenli olan iç avlu, İran'ın geleneksel ve yöresel yapı türü olan eyvanla birleşince, evrenselliğini yitirmiş, ulusal özellikler taşıyan bir tasarım türüne dönüşmüş ve İran ile Önasya'nın anıtsal mimarisinin çekirdeğini oluşturmuştur(33). Diez'e göre, üç yanı kapalı, bir yanı açık hol durumundaki eyvan, anıtsal yapılardaki kullanılış biçimiyle, Bit Hilani şemasının İran ve Irak bölgesinin geleneksel tonozlu yapısına uyarlanmış biçimidir. Nitekim, iki yapı kanadı arasında ve onlarla ayni düzlemde tutularak, binanın ekseni durumunda tutulan eyvan, gerek bit hilani'de gerekse anıtsal yapılarda bu şekilde kullanılmıştır (34). Oysa, iki kapalı kitlenin ortasındaki açık hacmiyle üçlü bir cephe düzenine sahip olan bit hilani, ön dehlizli ve uzunlamasına bir yapı türü olan megarona zıt bir yapı kategorisi oluşturur(35).

Oellmann, aslında bina girişi olarak kullanılan ve enlemesine bir revak olarak gördüğü bit hilani ile, İran mimarisinde derinlemesine ve merkezi bir hacim oluşturan eyvan arasında bir özdeşlik görülmesine karşı çıkar(36). Ayni savı geliştiren Klinkott, eyvanı konutun mekânsal/işlevsel merkezi olarak benimsemek ve onu yan odalara girişi sağlayan bir dolaşım bölgesi olarak nitelemek eği-

(31) *Gilân et Azerbeyjân ...,* s. 39.

(32) Ernst Diez, *Die Kunst der islamischen Völker,* Berlin 1917, s. 173;, Ay.yaz., *Persien, Islamische Baukunst in Churâsân,* Darmstadt, Gotha, 1923, s. 82.

(33) Diez, *Churasan...,* s. 86.

(34) *A.e.,* s. 86-7.

(35) Diez, *Islamischen Völker...,* s. 172 vd.

(36) Oellmann, «Hilani und Liwanhaus», *Bjb,* 1922, s. 217 vd: aktaran Klinkott, *a.g.e.,* s. 63.

limindedir(37). Klinkott, bu tür eyvanlı evlerin, tonozlu ya da tonozsuz şekilleriyle, Doğu İran'ın İslâmiyet öncesinden kalma konut tipi olduğunu savunur. Horasa'da Herat vahasının güneyinde kalan kesimde bulunan bu tipin Sistan bölgesinde yaygınlığını yitirdiğini, burada yalnız ender bazı yapılarda ya da çok basit köy evlerinde nüve halinde karşılaşılabileceğini anlatır. Yazar, Orta Afganistan'dan Pakistana uzanan bölgede ise, iç düzenlerini cephelerine yansıtmayan, önlerinde enine gelişmiş dehlizleri olan evlerin bulunduğunu, ancak bu dehlizlerin iklimsel koşulların bir gereği olmadığını ekler. Klinkott'un saptamalarına göre bu türden ön dehlizler, Hindukuş ovalarında, İran çölünün çevreleyen bölgede, Anadolu bozkırında ve Ege kıyısında, tümüyle kapalı cepheleri olan ev tiplerine karışmış olarak görülebilir(38).

Klinkott, ön dehlizli evi Suriye sınırı yakınlarında, Erzurum–Sivas arasında saptamıştır. Sıvastan Ankaraya doğru gidildiğinde, Hilani tipinin canlandığını, bu tipin çoklukla alınlıklı bir portik olarak belirdiğini kaydeden yazar, yaygın tipin ise ön direklikli tip olduğunu ekler. Bazen bakışımsız olan bu ön direkliğin Bit Hilani'den türeyen bir giriş yeri olmaktan çok Doğu İran'da görüldüğü gibi bir oturma alanı olarak kullanıldığını, burada serin günlerde yakılacak bir ocağın bulunmasının bu noktayı kanıtladığını ekler. Klinkott, ön dehlizli tipi, daha yukarıda da değindiğimiz gibi, göçer çadırından türetmek eğilimindedir. Yeter sayıda nesnel veri yokluğunda spekülasyonun ötesinde sonuçlar veremeyecek olan bu konuyu biraz daha toparlayabilmek için, yazılı kaynaklarla arkeolojik bulguların sağlayacakları ipuçlarını araştırmak gerekir:

Tarama sözcüğü, farsçada "târem", Türkçede ise "derim evi" denen Türkmen çadırı hakkında birçok kaynaktan derlenmiş bilgi verir. Ancak bu kaynaklardan birinde, târem sözcüğünün ayni zamanda sabit ev için kullanıldığı belirtilir: "yedi mânası var, târem mânasındadır ki âmma tahrifle derim evi derler, Yörük ve Kürt taifesi sazdan ve ağaçtan yapıp içinde ânam ederler" (Bürh. XVIII–XIX, 172)(39). Gene tarama sözlüğünde (II,1965)" çatma ev ağaçlar çatılarak yapılan kır evidir,"bir çatma ev vebir ahur ve bir döğme dam" (Sic.E.XVI, 2, 17–1) tümceleri vardır. Bu örnekte ahşap ev ile kerpiç dam arasındaki ayırım kesindir. Oysa bu ayırım daha eski kaynaklarda yapılmamıştır: Örneğin 15.yüzyıla âit Velâyetnâme-i Hacı Bektaş'da «bir kimesne öl köyün taşra kenarında tam yapmak için kerpiçlik bal-çık eyler» (Bektaş, XV, 153)(40). denir. Tam sözcüğünün ev karşılığı olarak da kullanıldığını «tam önü ve sundurma ve hayatı» (Bab.XVI, 1,

(37) Klinkott, *a.e.*, s. 6271.

(38) *A.e.*, s. 66.

(39) Bürhan-ı Katı' çevirisinden: 18. yüzyılda Tebrizli Hüseyin B, Halef'in farsça sözlüğünden Mütercim Asım çevirmiştir.

(40) 15. yüzyılda yazılan Velâyetname-i Hacı Bektaş'tan

(41) 14. yüzyıla ait Dede Korkut destanından.

(42) 16. yüzyılda Musa Merkez Efendi oğlu Mehmet Efendi tarafından yazılan Babusü'l Vâsıt adlı arapça-türkçe sözlükten.

okuyoruz. Genel bir kuralla ..tam.' sözcüğünün Osmanlı döneminde her türlü basit inşaatın karşılığı olarak kullanıldığı anlaşılıyor: Dede Korkutta ahır anlamında kullanılan bu sözcük, "tavuk kümesine sığır tamına dönmüş" (Dede XVI, 6), başka yerde kulübe olarak anlaşılabilmektedir: "saz tamı yapmaklık" (Bab.XVI, 1, 408).

17.yüzyılda ise, "eğer dahil-i raiyyet ve haric-i raiyyet bir karyede sahib-i arz ma'rifeti ile yeniden düzen kurup tamlar bina eylese, alâsından elli akçe, vasatından otuz akçe ve kırk akça, ednasından yirmi akça tam tapusu almak kanundur" (Os.Kan.XVII,83)(43) hükmünde olduğu gibi, tam sözcüğü kesin bir ev anlamı kazanmıştır. Bu evin, kerpiç evler türünden olduğunu sanıyoruz. Nitekim, "karye-i merhumede vâki olan çiftlik ki dört beyt süflii ve iki ambarı ve iki çardakı ve kileri ve matbahı ve iki sofa ile bir çatma evi ve bir samanlığı ve dört ahırı ve fırını ve bi'-mâı müştemil olup" (Sic.E.XVI–16, 40–2)(44) tümcesinde çatma evin ayrı olarak zikredilmiş olması, olağan'beyt"in kerpiçten olduğunu düşündürür. Daha 13.yüzyılda, Endülüslü İbni Said'in ilk kez Türkiye hakkında bilgi veren coğrafya kitabında, Konya anlatılırken şöyle bir sıralamaya yer verilir: «binalar kerpiçtir. Zengin ve eşrafa ait olanlar kireçle beyazlatılmıştır. Devlet büyükleriyle emirlerin evlerinde beyaz ve renkli mermerden levhalar vardır»(46). Kerpiç inşaat, Anadolu'yu dolaşan birçok gezginin anlatımında yer alır, ancak bu tip inşaat ileri tarihlere kadar, başta İstanbul olmak üzere, büyük şehirlerde olağan evlerin yapıldığı malzeme olmalıdır: "yeniden yapılacak evler kerpiç olsun" (21 cemazi'ülevvel 947)(46).

Diez'e göre kerpiç inşaatın gerçek vatanı, Çin'den Sistan üzerinden Horasan'a kadar uzanan lös bölgesidir. İkinci önemli bölge ise Türkistan'ın doğusudur. Bu evler İran ve Sistan dışındaki bölgelerde düz damlıdır(47). Oysa, yakın tarihlerde yapılan arkeolojik kazılar, kerpiç tekniğinin Anadolu'daki en eski yerleşmelerde bile gelişmiş bir şekilde ortaya çıktığını göstermiştir(48). Kerpiçten yapılmış ve mekânsal sınırlama işlevini üstlenmiş olan yapı duvarlarının çatıyı her zaman taşımadıkları görülüyor: Çatalhöyük ve Can Hasan bulguları, çatıyı duvardan ayrı olan ahşap dikmelerin taşıdığını gösteriyor (Resim 134–135)

(43) 1676 tarihli, Tevkiî Abdürrahman efendi'nin Osmanlı Kanunnâmelerinden.

(44) 16. yüzyıla ait Şeriye Sicillerinden.

(45) Cahen, *Ibn Sa'id...*, s. 44-45; Eflâki'de benzer bir sıralama vardır (*a.g.e.*, c. 1, s. 257 vd): «tacirlerin ve iğdişlerin evleri zenaat erbabının evlerinden, emirlerin sarayları tacirlerin, sultan ve meliklerin köşkleri ve takları, bunların hepsinden yüzlerce derece yüksek ve büyüktür».

(46) Ahmed Refik, *Onaltıncı yüzyılda İstanbul hayatı* (1553-1591) (2.bas.) İstanbul, 1935, s. 85.

(47) Diez, *Churasan...*, s. 23.

(48) H'W.M. Hodges, «Domestic building materials and ancient settlements», in *Wohnungsbau...*, s. 523-530.

(49). Bu teknik bir üst katın çıkılmasına izin verir. Böylece, Ortadoğudan Orta Asyaya uzanan bölgede, alt ve üst katlar arasında bir işlevsel ayırımın gerçekleştiği, yemek pişirme, depolama ve işliklere ayrılan zemin kata karşılık üst katların uyumaya ve oturmaya ayrıldığı gözlemlenir.(50). Hitit bölgesinde,yaklaşık M.Ö. 14. yüzyılda, belki arsa yetersizliği nedeniyle, evlere ikinci bir kat çıkıldığı bilinir(51). Ahşap kirişlemenin kerpiç dolgulu ahşap çatkıya dönüştüğü daha gelişmiş ev tipini Frikya'da buluyoruz: R.S.Young 8.yüzyıla ait bir Frikya evinin yapısını şöyle özetler(52):

«(Duvarlar) her iki yüzlerinde yer alan ve belli aralıklarla duvar kalınlığını kateden bağlama hatıllarının bağladığı düşey dikme ve yatay hatıllardan oluşan bir iskeletin sağlamlaştırdığı kerpiç tuğlalardan yapılmıştı... Böylece, ahşap çatkı, bir dizi yatay ahşap çerçeveden oluşuyordu: bunlarda her sıradaki düşey öğeler, bir alt sıradaki kerpiç örgünün üzerine rastlıyordu,,"

Mellaart'a göre, depreme karşı geliştirilmiş olan ahşap iskeletli inşaat sisteminin, daha da geliştirilerek geç Osmanlı dönemine kadar uygulanagelmesi, bu sistemin yerelliğini kanıtlayan bir durumdur (Resim 138–139). Çevresel koşullara uyum sağlayan, kolay inşa edilen bu yapı sisteminin İstanbul'a kadar yayıldığını Schweigger'in bir gravüründen anlıyoruz: (Resim 136)(53). 19.yüzyıl sonu,20.yüzyıl başlarında yapılmış olması gereken birçok İzmir evinin kârgir görünümlü taş kaplamalı cephelerinin, gerçekte ahşap çatkı/tuğla dolgu sisteminde inşa edildiğini saptadık (Resim 140).

Osmanlı mimarisinin yerel mimarlık gelenekleriyle bağlantısını ilgilendiren tartışmaların yoğunluklarından biri, Osmanlı evinin oluşmasında daha eski planimetrik şemaların rolü idi. Klinkott'un, Diez'in başlattığı tartışmayı sürdürerek *Bit Hilani/Megaron* seçeneklerinin etki alanı üzerinde yazdıklarının, kesin bulguların saptanmasına kadar - varsayım olarak kaldığını, ayrıca, bit hilani ve megaron tiplerinin Türklerin iskânı dönemine kadar olan evriminin de incelenmesi gerektiğini düşünüyoruz. Ne var ki, dışa doğrudan açılan tonozlu ya da düz eyvanlı hacim ve bunu iki yandan bütünleyen kapalı odalardan oluşan karşıt şema, Anadolu'nun bazı kesimlerinde vardir: söz gelimi en eski Kayseri evlerinde bu şema korunduğu gibi, Kayseri'nin yayla evlerinde de, iki direğe binen, bir yanı tümüyle açık yapı birimi tek başına da kullanılmıştır (Resim 142). Ayn şekilde Niğde ve Nevşehir bölgesinde, Ortahisar dolaylarının taş yapılarındaki açık hacim, diğer yörelerde eve eklenen ahşap örtmeden farklı, evin kitlesi içinde tutulan bir eyvan durumundadır (Resim 133). Enine gelişmeli, eksensel eyvanlı üçlü cephe, Horasan köylerinin kerpiç mimarisinin temel öğelerinden biridir(54). İran'ın orta yaylasında ise, M.Ö. 6.yüzyıldan 20.yüzyıl başlarına kadar süregelen bir mekânsal düzenleme şeması, kent evlerinde avlunun yüksek eyvanlı yapıyla birleşmesini öngörmektedir(55). Bazı durumlarda avludan camekân ya da perdeyle ayrılan bu eyvanlar, evin bellibaşlı toplanma yeridir (Resim 143)(56). Bu tipin, Diez'in varsayımlarına göre Bit Hilani'den türeyen dehlizli evle ilgisini araştırmak, bu incelemenin kapsamı ve ilgileri dışındadır. Bununla birlikte, Anadolu'da M.Ö. 13.yüzyılda ortaya çıkan, ve eksensel bir giriş dehlizi ile onun derinliğine uzantısı olan açık oturma hacmi ilkesi Kayseri, Malatya yöresindeki geleneksel eyvanlı eve yabancı değildir. Çakıroğlu, Kayseri.de yaptığı incelemelerde, kentse evlerde üç öğeden oluşan bir şemanın varlığını saptamıştır (Resim 140). Bu şemada : a) ortada, alçak bir taşlıktan (sekialtı) basamaklarla çıkılan ve içinde oturulan tahtalı kısım bulunur. Bu kısmın arkasında, ahşap bölmeyle ayrılmış durumda, merdivenle çıkılan, duvarları nişli, çardak kısmı yer alır. b) Orta sofanın her iki yanında kapalı hacimler yer alır. Sekialtından geçilen bu odaların biri harem odası, biri de mutfaktır. Üçlü bir cephe düzeni oluşturan bu şemadan başka, avlu etrafında yer alan başka eklentiler olabilmektedir(57). Malatya'da ise, Kayseri'deki düzeni andıracak şekilde, zemin kattaki oturma kısmı girişi eyvan şeklinde yapılmıştır. Gene Malatya'daki bir başka ev tipinde ise, eksensellik korunmuş, iki kat boyunca yinelenen kapalı alanda odalar eksensel bir orta boşluğun iki yanında yer almıştır(58). Malatya'da, cephe boyunca uzanan ve«gezemek»denilen sergâh, büyük konaklarda evin üç yönünü de çevirebilmekte, bu gibi durumlarda "köşk" adını almaktadır. Eyvanlı zemin kata karşı direklikli olan üst kat düzeni, çok dolaylı biçimde olsa bile, Azerbaycan evlerindeki temel kuruluş düzenini akla getirir.

Görüldüğü gibi, tipolojik şemaların kökenini kesin bir biçimde belirlemek olanak dışıdır. Birbirine yakın gözüken bazı kuruluş şemalarının, ilkel sayılabilecek bir yapım düzeninde ve. benzer koşullar yerine geldiğinde, değişik yörelerde eşzamanlı olarak mı ortaya çıkmıştır? Yoksa, göçler, yöreler arasındaki kültürel

(49) Günhan Danışman, «The architectural development of settlements in Anatolia», in *Man, Settlement and Urbanism*, (Yay. P.J. Ucko, R. Tringham, G.W. Dimbleby), Duckworth, 1972, s. 508.

(50) Hodges, *a.g.e.*, s. 527.

(51) Peter Neve, «Zur Entwicklung des Hethitischen Wohnungsbau in in Boğazköy Hattuşa Unter besonderer Berücksichtigung der in der Alt-Stadt/Unterstadt erzielten Grabungsergebnisse», in *Wohnungsbau...*, s. 55.

(52) R.S. Young, «Gordion 1956: Preliminary report», *A.J.A.*, sayı 61, 1957, s. 321-22.

(53) Salomon Schweigger, *Ein newe reyssbeschreibung auss Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem*, Nürnberg 1639, (Yay. R. Nack) Graz, 1964.

(54) Klinkott, *a.g.e.*, s. 63.

(55) Dietrich Huff, «Wohn-und Repraesentationsbereiche in der tarditionellen iranischen Architektur», in *Wohnungsbau...*, s. 237.

(56) Cornelis de Bruins [De Bruin]. *Reizen over Moskovie ddor Persie en Indie*, Amsterdam, 1711, lev 36.

(57) Çakıroğlu, *a.g.e.*, s. 21.

(58) Bekir Deniz, «Malatya'da Türk ev mimarisinin ana hatları», *MTRE Bülteni*, no. 11—12, IV/1970, s. 19-23.

alışverişler, bazı mimari şemalarla yapım yöntemlerine yaygın bir uygulama alanı mı kazandırmıştır? Bu konuda kesin birşey söylemek şimdilik mümkün olmamakla birlikte, ayni yörede birden fazla yapı ve yapım türünün bir arada bulunabilmesi, ikinci seçeneğe ağırlık kazandırabilmektedir. Osmanlı evinin oluşumunda, yerel ve ağır bir değişim sürecindeki kırsal kesim etkilerinin yanısıra, Türkiye'nin iskân tarihinin ilk aşamalarında, kentlerde kurumlaşmış olarak varolan Bizans konut mimarisinin etkileyici rol oynamış olacağı düşünülebilir. Nitekim, Türkiye'nin iskân süreciyle ilgili bölümde, Sultanların fethedilen kentleri Türklere iskân ettirirken, boş kalan evleri de onlara tahsis ettiklerini, ayrıca gayrimüslim halk ile müslümanlar arasında toplumsal düzeydeki karışmanın, evlenmelerin, başka kültürel etkileşimlerin yanısıra Bizans konut mimarisinin de benimsenmesine etken olması gerektiğine işaret etmiştik. Selânik kentinin ele geçirilişinin öyküsünü yazan Johannis Anagnostis, Bizans evlerine el konması olayını şöyle anlatır(59) :

> "Daha sonra bütün şehrin ve daha şehrin neyi varsa, orada olanların ve olmayanların mülklerini ayrı ayrı hesap edilip kayda geçmesini emretti. Terkedip gidenlerin evlerini onları zaptedenlerin alması hususunda bir karar aldı veya ona öyle tavsiye ettiler. Fakat bu tam olarak tatbik edilemedi. Sağ olsun veya olmasın orada bulunanların evleri, bazıları sonradan gelecekler için muhafaza edilsin, bazıları da isteyerek veya zorla Selânik'te yerleşmeye gelecek Türklere ayrılsın diye emir verildi. Ve bu böyle oldu... Manastırların en büyük ve en güzellerini akrabalarına ve üstün memurlara hediye etti. Ayni şekilde evlerin en büyük ve en güzellerini paylaştılar... Bütün diğer evlerin ve kiliselerin, başka yerlerden Selânikte yaşamaya tercih edenlere ve Yenice'den gelen Türklere verilmesini emretti... Yenice'ye gittiler ve orada bulunan Türkleri ikna etmekten ziyade zorla Selâniğe taşıdılar ve emre göre, onlara kendi evleri yerine başka evler verdiler...
>
> Sayıları aşağı yukarı bin kadar olan Türki şehri ellerine geçirerek bütün evleri ve kiliseleri kendilerine ev olarak almak suretiyle bütün şehirde karmakarışık şekilde oturdular»

Türklerin içine yerleştikleri bu geç dönem Bizans evleri nasıldı? Beylié'nin, İstanbul'un Bizans dönemi evleri diye tanıttığı yapıların, geç dönem Fener evleri olduğu kanıtlanmıştır(60). Deroko'nun 1955 Bizans Araştırmaları Kongresinde sunduğu kısa bildiri, bu konuda pek aydınlatıcı değildir(61). Yunanistan ve Adalarda yapılan arkeolojik araştırmalar sırasında ortaya çıkan Bizans tabakasına ait

(59) Melek Delilbaşı, «Johannis Anagnostis, Diigisis peri tis telefteas aloseos tis Thessalonikis», *Tarih Araştırmaları D.*, c. VIII-XII, sayı 14-23, s. 48-49.

(60) De Beylié, *L'habitation byzantine*, Paris 1903.

evler, ev mimarisinin geneli hakkında tam bir fikir vermez. Bizans kentlerinde konut alanları ve konut yapımına ayırdığı makalesinde, Velenis, 1345 yılında Konstantinos Armenopulos tarafından yasalaştırılan bazı imar hükümlerine yer vermiş, bu hükümlerde yer alan bilgileri değerlendirmiş, daha sonra da Orlandos'un Mistra'daki Paleologlar dönemi konutları hakkında öne sürdüklerinin tartışmasına geçmiştir(62). Bizans dönemi konut yapıları içinde incelenmeye en elverişli durumda olan ve geç dönem Bizans mimarisi hakkında fikir verdikleri için konumuzu doğrudan ilgilendiren Mistra evleri hakkında yazılanları özetleyelim(63) :

Genelde eğim üzerinde kurulan bu evler, uzun bir dikdörtgen şeklindedir. Bunlar ya tek kat, ya da birkaç kat halindedir. Çok katlı tipte, arazinin eğimine göre biçim alan zemin (katogeion) ile ara (mesopatos) katların üstünde 1 ya da 2 kat yükselir. Bu evlerde en yüksek kat, (triclinon) denen onur katıdır. Genelde eğime dik konumdaki bu evlerde, zemin kat tonozu bir subasman durumundadır. Manzaraya dönük triclinon'dan başka, manzaraya açık bir taracanın bulunduğu da olur. Taş ve tuğla karışımı kârgir bir yapıya sahip olan bu evlerde, çatı çift eğimlidir: Dar tarafların cephesi çatı hizasına kadar alınlık şeklinde devam eder ve burada bazen daire şeklinde bir menfez yer alır. Üst kat, bazen kemerli konsollarla taşınır. Orlandos tarafından restitüsyon resimleri yayınlanan bu Paleologlar devri konut yapılarının çok yakın bir benzeri, Peçin'de bulunan ve Kızıl Han diye (Resim 41) anılan yapıdır. Kaba moloz taşından iki katlı olarak yapılan bu yapının zemin katı, tonoz örtülü tekdüze bir hacimdir. Üst kat ise, iki adet ocaklı ve kubbeli oda ile bunları ayıran mazgallı bir taraçadan oluşur. Birkaç basamakla ulaşılan taraçanın döşeme düzeyi, odalarınkinden yüksektir. Bazı izlerden, bu yapının düzgün kesimli taş levhalarıyla kaplanmış olduğu anlaşılır. Binanın giriş kapısı, Menteşe beyliği zamanında yapılmış olan, ayni yerdeki Ahmet Gazi medresesi girişine benzer(64). Erdmann, 13. ve 14.yüzyıl Anadolu Selçuk saray ve köşkleriyle ilgili bir yazısında, iki katlı ve taraçalı köşk tipinin Güney Anadolu'ya özgü olduğunu, oturma odalarının üste alınmasına karşılık hizmet ve depo hacimlerinin zemin katta tutulduğunu belirtir. Buna benzer bazı yapıları Alanya ve Aksaray taraflarında saptadığını bildiren yazar, Peçin'deki Kızıl Hanı da bir köşk olarak kabul eder (65). Manisa'da Saruhanoğlu camii

(61) A. Deroko, «Quelques réfletions sur l'aspect de l'habitation byzantine», *Actes du Xe Congrès International d'Etudes Byzantines*, (*Ist.* 15-21/9/1955), 1957, s. 124-25.

(62) Bkz: A.C. Orlandos, «Quelques notes complémentaires sur les maisons paéologuiennes de Mistra», in *Art et Société à Byzance* (Actes du Colloque par l'Association Internationale des Etudes Byzantines à Venise en Sept. 1968), s. 73-82, lev. 1-XXII, şek. 1-33; Georgos Velenis, «Wohnviertel une Wohnhausbau in den byzantinischen Staedten», in *Wohnungsbau...*, 227-236.

(63) Velenis, *a.g.*, s. 230-34.

(64) Bkz: Ayda Arel, «Menteşe Beyliği devrinde Peçin şehri», *Anadolu Sanatı Araştırmaları*, 1, s. 80-82.

(65) Kurt Erdmann, «Seraybauten der dreizehnten und vierzehnten Jahrhunderts in Anatolien», *Ars Orientalis*, III, 1959, s. 77-94.

yakınlarında bulunan ve literatüre "darpane "adıyla geçen ki katlı küçük yapı, tonozlu ve iki hacimli bir alt katın üzerinde yükselen, tek hacimli, ocaklı bir üst kattan oluşur. Zemin katının cephesinde iki yuvarlak kemeri bulunan bu yapının da, Kızıl Han gibi, köşkler kategorisine girebileceğini daha önce yazmıştık(66).Ancak bu yapıların Mistra evleriyle kurulabilen ilişkisi, Yıldırım Yavuz'un yayınlayarak yöredeki başka köşklerle benzerliğini vurgulandığı Demirtaş bucağındaki köşkün özellikleriyle pekişmektedir(67) Demirtaş (Syedre) bucağındaki köşk, Mistra da örneklerini gördüğümüz yapı tipiyle, Konya köşkünde örneklenen zemin kat üzerinde yüksek eyvanlı Selçuk köşkü arasında yer alır.

Bergama'daki Bizans evleri üzerindeki incelemesinde, Radt, Bizans konut mimarisi hakkında bilinenleri özetler(68). Daha çok kazı bulgularından elde edilen sonuçlara dayanan bu bilgiler, Bizans evinin Türk konutu üzerindeki etkisini kestirmeye yeterli değildir. Belirlenebilen tipler arasında avlulu ev önemli bir yer tutar. Radt'a göre Bergama'daki "avlulu ev" tipinde asıl oturma kesimi, bugün ortadan kalkmış olan üst kattır(69). Bu tipin yanısıra, 6.–13.yüzyıllar arasında kullanılmış olan "triklinon'lu tip", kemerli bir bölme duvarıyla iki eşit kısma ayrılan bir başodanın egemen olduğu tiptir. Üçüncü bir tip ise, pek yaygın olmayan, 12.yüzyılda Atina ve Korentte görülen, birbirine "koşut üç holden" oluşanıdır. Bir başka tip ise, bir dükkânın gerisinde yer alan konut tipidir(70).

Yunanistan'daki Bizans dönemi yerleşme ve konut alanlarına ilişkin yazısında, Ch.Bouras, kalıntıların azlığı yüzünden Bizans dönemiyle günümüz halk mimarisi arasındaki bağlantıların kurulamadığını anlatır, kalıntıların en büyük bölüğünün Orta Bizans dönemine ait olduğunu ve Teb, Korent ile Atina kazılarından çıktığını bildirir.: bu dönemde, evlerin bir atriumu vardır. Ancak kullanılan malzemenin kötülüğü, bunun çoklukla başka yapılardan devşirilmiş olması, sağlıklı bir tipolojiye izin vermez(71). Bouras da, tıpkı Orlandos ve Velenis gibi, incelemesini Mistra evleri üzerinde yoğunlaştırır. Bouras'a göre, ortaçağ ile ilk çağ evleri arasında, tarımsal toplum yapısındaki değişmezlikten ve bu değişmezliğe bağlı işlev ve gereksinim sürekliliğinden ileri gelen benzerlikler söz konusudur. Pratik nedenlerin belirlediği bu planların tipolojisini saptamak zor ise de, evlerin hemen hepsi dikdörtgen şeklinde bir merkez avlunun çevresinde oluşmuştur. Mistra'da görülen ve avlulu evin yerini alan taraçalı ev başka kent-

---

(66) A. Arel, «14 yy. Batı Anadolu Türkmen beylikleri mimarisi» (Yayınlanmamış doktora tezi, İ.Ü. Ed. Fak. S.T. Enst. 1976).

(67) Yıldırım Yavuz, «Alanya'nın Demirtaş (Syedre) bucağındaki köşk», *Belleten*, XXXIV, sayı 135, VII/1970, s. 33-371.

(68) Wolfgang Radt, «Die byzantinische Wohnstadt von Pergamon», in *Wohnungsbau...*, s. 199-223.

(69) *A.e.*, s. 217.

(70) *A.e.*, s. 201.

(71) Ch Bouras, «Houses and settlements in Byzantine Greece», in *Shelter in Greece*, (Yay. O.B. Doumanis, P. Oliver), (2.bas.), Athens, 1979.

lerin düşey gelişmeli evlerinde de benimsenmiş olmalıdır(72). İki veya daha fazla katlı, kârgir, çatısı çift eğimli Bizans konut tipinin, belki bazı değişiklerle, büyük şehirlerde de inşa edildiği görüşüne katılmak istiyoruz. Bizans devrinde İstanbul'u gösteren plan gravürlerde çok şematik olarak çizilen konut betimlerinden güvenilir bir sonuç çıkartmak olanaklı değildir: Bununla birlikte, daha geç döneme ait bazı gravür ve minyatürlerde yukarıdaki tipe uyan bazı yapılara ait betimler vardır ve bunlar, fetih sonrasında da kullanılageldiğini bildiğimiz bu evler hakkında, bir fikir verebilir. Söz gelişi, 1493 tarihli Hartmann Schedel Kroniğinde, Ayasofya çevresinde gösterilen bazı yapıler (Resim 144) (73) Osmanlı dönemi minyatürlerinde betimlenen ama Osmanlı köşk ve yapı tiplerine uymayan, buna karşılık Bizans mimarisine ait bazı ayrıntıları gösteren binalar ilgi çekicidir: 1530 tarihli Hamse Nevâ l'nin 117b sayfasındaki minyatürde gösterilen yapıların içinde, sağ tarafta duran, dar cephesinde çifte kemerli penceresi olan, bu cephenin çift eğimli çatısının altındaki alınlık kısmında yuvarlak menfezi bulunan bina, kuşkusuz Bizans konut mimarisi içinde değerlendirilmelidir (Resim 145)(74). 1584 tarihli Nusretnâme'nin Şirvan seferini gösteren 99b sayfasındaki minyatürde yer alan bazı yapıların İran mimarisinin örnekleri olmadıkları, aralarındaki cami ve türbenin Osmanlı uslûbunda gösterilmesinden bellidir (Resim 146). Ne var ki bu minyatürde gösterilen öbür binalar ise, Hamse-i Ne vâî'deki yapıya benzemektedir. üstelik bu yapılardan birinin bazilikal kuruluşu da açıkça okunabilmektedir(75).

Bu bazilikal yapının benzeri Schedel kroniğine ait gravürde yer alır. Bu tip yapı, belki de, Radt'ın tipolojisindeki birbirine koşut üç tonozdan oluşan ev kategorisini temsil eder.

Burada akla gelen soru, Türklerin büyük bir olasılıkla, içinde oturdukları bu bina tiplerlni niçin ben;msemediklerid;r.? Söz gelimi Demirtaş (Syedre) köşkünde görülen, yerel gelenekle eyvan motifinin ayni yapıde birleşmesi olayinın benzeri, devletin büyük kentlerinde gerçekleşmiş midir?

Kanımızca, tonozlu subasman şeklindeki bir zemin katın üzerinde yükselen ana oturma katı fikri, Türk geleneklerine de uyduğu için benimsenmiş ve, örneğin Osmanlı döneminin kârgir köşklerinde görülen şekliyle, yeni bir tasarım uygulamasına dönüşmüş olmalıdır: Topkapı Sarayının erken dönem köşkleri, Davut Paşa'daki köşkler, bu tasarımın Osmanlı uslûbu içindeki uygulamaları olmalıdır(76). Buna karşılık sıradan kent evlerinde yüksek kârgir yapı alışkanlığının sürmesi, deprem ve yangınlara karşı alınan yasal önlemlerle engellenmiş olmalıdır:

---

(72) *A.e.*, s. 34.

(73) 1493 tarihli Hartmann Schedel Kroniğindeki İstanbul görüntüsü için bkz: Lorichs, *a.g.e.*, 3422?

(74) Hamse-i Nevâî (5301/973 H), Topkapı, Hz. 802, sayfa 117b.

(75) Nusretname (1584/992 H), Topkapı, Hz 1365, 99b.

(76) Eldem, *Köşkler* 1, S.

1510 yılındaki depremde (Kıyameti Suğra), 109 cami, 1070 ev ve surların bir kısmı yıkılınca, Anadolu'dan 37.000 Rumeli'den 2900. İstanbul'dan da 10.000 inşaat işçisi çalıştırılarak kentin ahşapla imarına girişilmiştir(77). Bu olayın İstanbul mimarisi üzerindeki önemi büyük olmalıdır. Ahşap inşaat zorunluğu ve İstanbul dışından getirtilen inşaat işçisi sayısının yüksek tutulması, Anadolu'da gelişmiş olan yapım yöntemlerinin İstanbul'a aktarılmasıyla sonuçlanmış olmalıdır.

Osmanlı evinin tasarımını yönlendiren gereksinimler, alışkanlıklar, yaşamsal kaygular ve bunların binadaki somut karşılığı neydi? Bu sorulara yanıt vermek zordur. Günlük yaşamı dile getiren, reayanın yaşama düzenini aktaran kaynaklar az olduğu gibi, mimari çevreye ilişkin metinler genellikle,ya anıtsal mimariyi ilgilendiren risaleler, ya imar düzenlemeleri getiren ferman ve hükümler, ya da soyut bir anlatıma yönelen Şehrengizlerdir. II. Murat zamanında kaleme alınmış ve Türkçe yazılmış ilk ansiklopedik yapıt olan 1427 tarihli Muradnâme'nın 37.bâbı, ev ve akar satımına ayrılmıştır(78). Bu metinde, konutta aranan özelliklerle ilgili bazı bilgiler yer alıyorsa da, doğrudan doğruya konut yapısına ilişkin betimlemeler ya da ayrıntılar yer almamıştır. Gene de, erken Osmanlı döneminin iskân düzen ve ilkeleri hakkında bir fikir verdiğinden, bazı dizelerini aktarmayı yerinde buluyoruz.

Muradnâme'de konutla ilgili olarak yazılanlar, konut mimarisini anlatmaktan çok, iskânla ilgili değerleri ve eğilimleri yansıtır. Zaten metinde Oruçgazioğlu Bedr-i Dilşad yazdıklarının çoğunu nasihat olarak kaleme almıştır :

Eğer Mülk alursan kesad olsa al
Ki günden güne arta yek ola hal
Reva işlig olunca sakla anı
Bu kez sat bahasıyla olgil gani
Her işinde bari sabur alıgör
Evegen kişilen dur olıgör
Duracak evünü tanışgil bana
Ne yerde alasın diyeyim sana
Gerekdür ki şehr ortasında ola
Yakınolmaya ırag ola yola
Evet cehd kılgil ki kendüne sen
Büyük şehr içinde kılasın vatan
Yüce yerde al şehr içinde evi
Kalan evlere olmasın müstevî

(77) Feridun Dirimtekin, *Ecnebi seyyahlara nazaran fetihten sonraki İstanbul*, İstanbul, Fetif Cemiyeti yay., 1953.

(78) Oruçgazioğlu Bedr-i Dilşad tarafından II. Murat adına yazılan ve 1427 yılında bitirilen Muradname, Mill iKütüphane, Fahri Bilge bağşı, 470 no ile saklanmaktadır. Bkz: Müjgân Cumhur, «Muradnâme», *Türk Kültürü*, II/1977, c. 1, sayı 2, s. 60-63, Bu metnin çeviriyazıya aktarımını Prof. Dr. Gültekin Oransay yapmıştır.

Ki yer yüce olsa hava mu'tedil
Olur galiba ıssıda, eyle bil
Dahi konışın kimse salih ola
Yaramaz ki hem-saye talih ola
Demişler ki evvel gerek yahşi car
Ana yeltenüb satun alınar dar
Niteküm gerekdür ki evvel refik
Bulına bu kez olsa kasd-ı tarîk
. . . .
Ki Büzrücmihr'den rivayet dürür
Evet biline ol ayet dürür
Ki dört nesne oldu bela-yı azîm
Bihişt imiş anun katında cehim
Yavuz konşu bir dahisi çok ayal
Hususa ki olmaya elünde mal
Üçincisi oldur ki avrat ere
Muhalif ola çok dileye cera
Ya dördüncü odur ki, ar ede er
Gidermege bile karar ede er
. . . .

İstanbul mimarisinde ahşap yapıma geçilmesinden bir süre sonra, deprem tehlikesinin yerini yangın tehlikesi alır: 947 tarihinde evlerin çardaklı olmaması ve kerpiçten yapılması buyurulur(79). 1107 tarihli fermanda ise yeniden taşa dönülmesi için önlem alınması istenir: "İstanbul tevabiinde vaki büyut ve dekâkik ve sair ebniye müstaiddi afeti harik olan elvah ve ahşab ve pedavra ile bina olunduğundan.... İstanbul'da müstaiddi harik olan ecza ile hane ve dekâkin bina olunduğuna rızayı hümayunum olmayub Haleb ve Şam ve sair Anadolu'da olan ebniye gibi taş ve kireç ve çamur ile bina olunmasına fermanım..." (80). Ayrıca, kârgir evlerin inşasında kullanılacak tuğla ve kirecin sağlanması için "birçok yerlerde fırınlar muattal olduğundan bunların imar ve ihyası ayrıca Makrehoriy Yalı ve Darice İznitmid körfezindeki kiremit ve kireç imalathanelerinin ihyası..." istenir (1114 H.)(81). Yangın tehlikesinin önü alınamadığından, önlem almayı buyuran fermanlar her padişah döneminde yinelenir. Söz gelimi, 1559 M. tarihli fermanda "imdi buyurdum ki varıcak zikrolunan (Galatada yanan evler) evler tekrar bina olunmalı oldukda sahiplerine tenbih ve tekid eyliyesin ki saçaklu etdirmeyüb kerpi ile yapdurasın"(82).

(79) A. Refik, *Onaltıncı...*, s. 85.

(80) Ay.yaz., *Hicri Onikinci Asırda İstanbul Hayatı* (110-1200), İstanbul, 1930. s. 21.

(81) *A.e.*, s. 35vd.

(82) Ay.yaz., *Onaltıncı...*, s. 59.

Saçaklar ve saçak uzunlukları, sokakların darlığından olacak, sürekli mühahele gerektiren bir sorundur (Resim 147): 947 tarihli fermanda, saçakların eskisi gibi 18 parmaktan daha uzun yapılmaması, şahnişinlerin ise "birbirine mukabil" değil de "mukabeleten" yani biri aşağıda biri yukarıda olmak üzere yaptırılması istenir(83). 975 tarihli fermanda çardaklar yasaklanır(84) 1156'da ise "bazı kimesneler menzillerinin şakfları üzerine âdeti kadimeye mugayir mürtefi tahtapuşlar ihdasına mubtelâ olub... mezburların ihda edecekleri tahtapuşlarından yine mahalleyi mezbure ahalisinden bazı kimesnelerin menzillerinin makarrınisvan olan mahallerine nezaretleri oldukdan naşı beyinlerinde niza ve husumete müeddi olunduğundan" bu durumu önleyecek kararlar alınır(85).

Getirilen yasaklar arasında, müslüman evleriyle gayrimüslim evlerine statü ayırımları getiren hükümler de vardır: 1137'de müslüman evlerinin 12 zira yüksekliğine kadar çıkmasına ruhsat verilirken, gayrimüslime 9 ziradan fazlasına izin verilmemesi istenir(86) (Resim 148).

İstanbul imar işlerinin belli bir başıbozukluk içinde olduğu görülür. Bu başıbozukluk salt kurallara aykırı inşaatın yapılması şeklinde değildir. Ayni zamanda kaçak inşaatın yarattığı önemli sorunlar vardır: 981/1573 tarihli fermanda, Ayasofya çevresindeki kaçak inşaat konu edilir "camii mezburun hududu dahilinde belki camiin kendi payeleri arasında bazı kimesne cüzi mukataa ile sahib olup kadımî binaları bozup akar binalar vaz idüb bazı payelerin kesüb kubbeleri ile tolozları tasarrufa tecavüz eyledikleri... camii şerif etrafında olub damlar birbiri üzerinde ve birbirine muttasıl olup camii şerif payenden ve istihkâm ilün olan kemerleri ve kalafatları oyub ocaklar ve pencereler ve dolaplar eyleyüb kendi muradları üzre evler ve odalar ihdas eyleyüb ve camii şerif civarında ve payeler dibinde kâşa halâtar ve sofyeler ihdas eyledükleri zâhir oldukta... kal'eyledikleri payelerin taşların beyi eyleyüb ve zikrolunan kemerleri yıkub kendü muradları üzre toprakdan ve ağaçdan yapdukları evleri" yollu yakınmalar önlenmek istenir(87).

18.yüzyılda, Anadolu'dan kaçarak İstanbul'da geçim kapısı aramaya gelenlerin kaçak inşaatları, günümüz gecekondu sorununu andır acak boyuttadır. 1131 tarihli kayıttan İstanbul'da yüksek kârgir odalar ve geniş avlular ve bahçeler kapsayan saraylar olduğu halde, bunlar yangına engel olacak ve yangın sırasında kolay söndürülecek nitelikte iken, bir süreden beri bazı kimselerin ve marangoz kalfalarının o saraylara bir yolla sahip çıkıp binalarını ortadan kaldırdıkları ve kendilerine akar olmak üzere tahtadan ve çerden çöpten sıkı ve birbirine bitişik odalar yaptıkları"belirtilir(88). Burada çok açık bir biçimde arsa spekülasyonu yapıl-

(83) *A.e.*, s. 140
(84) *A.e.*, s. 140
(85) Ay.yaz., *Onikinci...*, s. 158.
(86) *A.e.*, s. 83.
(87) Ay.yaz., *Onaltıncı...*, s. 22-24.
(88) Ay.yaz., *Onikinci...*, s. 66-68.

dığı, ama bunun yanısıra da, daha eskilere ait büyük konakları boş bırakıldığı ya da elden çıkartıldığı anlatılmaktadır. 18.yüzyılı belirleyen önemli toplumsal ve ekonomik sarsıntının kanıtı olan bu durum, ayni zamanda, varolan toplumsal yapıda bir dönüşümün başladığını gösterir.

1134/1733 sayılı mühimme kaydında Topkapı surları üzerinde bazı kimselerin yer yer bina ve baraka yaptıkları, başkalarının da bunlara öykünerek, Ahırkapı–Yedikule arasındaki surlar üzerinde baraka, kafes, oturacak yer, ot kurutma yeri yaptıkları, bu durumun duvarların yıkılmasına neden olduğu, ayrıca buradan geçen hristiyan elçi alaylarının hor görüp ayıplaması sonucunu doğuracağı yazılıdır(89).

İstanbul'da konut düzenini ilgilendiren bir başka önemli sorun, ehil olmayan ustaların durumudur. 980 tarihli bir fermanda, "naehil" ve bilgisiz mimarların çalıştırılmaması istenir(90). 993 tarihli fermanda "Hassa mimarları başı Sinana hükümdür ki Rumilinden ve sayir yerlerden gelüb neccariye ve benna ilminden haberleri olmayan müşarünileyin marifeti olmadıyen ellerine arşın alub mimarlık edüb naehil olmağla bina eyledikleri evlerin ekseriya ocakları tutuşub ihrak olduğu"(91), 1113 tarihli fermanda ise, "mimarlığa müteallik esnafın kethüdaları kadimüleyyamdan beru mütahıkkiyne mimar başıların tezkeresi ile viriligelmiş iken bazı naehil ve namüstaphik kimesneler biz ulfe virgib ve rüus itdirdik deyu... bazı kalb eşya füruht idüb teaddi üzere oldukları" (92) bildirilir Bu arada, ücretlerin sınırlandırılması da söz konusudur. 1588 yılında Mimar Sinana ve kadıya hükmedilen bir fermanda şöyle denir:(93).

> "..Neccar ve benna tayifesi yevmi onikişer akçe ve ırgad tayifesi yevmî beşer akçeye ücretle işleyegelmüşler iken şimdiki halde kaht ve galâ olduğuna binaen her birinin ücreti zı'fı mertebinden ziyade çıkub ve Yehuda tayifesi âli binalara mübaşeret itmekle banna ve neccar tayifesinin hadden ziyade ücretle işledüb bu takdirve âmirei evkafa külli zararı olub üçbin akçe ile olacak meremmet altıbin akçe ile ancak olub bu sebep ile memlekete külli ihtilâl gelmiştir..."

Mühimme defterlerinde ayrıca yapı malzemesi hakkında bilgi verilmektedir. Bunlardan anlaşıldığına göre, çeşitli yerlerden getirtilen kereste ile tuğla boyutları belli standartlar içinde tutulmuştur.

Osmanlı İmparatorluğunda konut yapımının, mimarlardan ruhsat alan yapım ustaları tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Yapılar alışılmış usullere ve belli kurallara uyularak gerçekleşiyordu. Mimarların bu yapım etkinliği üzerindeki

(89) *A.e.*, 54.
(90) Ay.yaz., *Onaltıncı...*, s. 87vd
(91) Ay.yaz., *Onikinci...*, s. 74?
(92) Ay.yaz., *Onikinci...*, s. 33-34.

rolü, kurallara uyulmasının sağlanması ve genel bir denetim yükümlülüğü içinde kalıyordu. Hassa mimarları için sözkonusu olan ücretin "alâ", "evsât" ve "ednâ" olarak derecelenmesi, herhalde yapımda etkin olan çeşitli ustaları kapsıyordu(94). Kaldı ki bu ustaların içinde en becerikli olanları, mimarların üstlendiği büyük devlet yapılarında çalıştırılıyordu. Süleymaniye camii ve külliyesinin yapımına ilişkin mufassal muhasebe defterlerini inceleyen Ömer Lûtfi Barkan, yapı işlerinde çalışan ustaların uzmanlıklarına göre ayrıldıklarını, bunların yazın ya da kışın çalıştıklarına göre değişik yevmiye aldıklarını saptamıştır. Barkan'ın araştırmasının ortaya koyduğu veriler arasında çeşitli yapım etkinliklerinin etnik gruplara göre dağılımı vardır. Barkan, söz gelimi, Süleymaniye'de çalışan bennâların (duvarcı) % 83'ünün hristiyan olduğunu, buna karşılık neccarların % 77,4, nakkaş, sürbger (kurşuncu) ve camcı gruplarının % 90 oranında müslümanlardan oluştuğunu belirlemiştir. Haddadlar (demirci) ve lağımgerlerde çoğunluk gene hristiyanlardadır(95). Gene Barkan'ın 16.yüzyıl için yaptığı dökümde ustaların memleketlerine göre dağılımı, Anadolu için sırayla Kayseri, Amasya, Bursa ve Konya'dır. Buradalardan gelen ustalar arasındaki Müslüman/Hristiyan oranı arasında büyük farklar yoktur. Rumeli ve adalardan gelen Hristiyanlar en çok Midilli, Kefe Selânik, Mora ve Gelibolu'ndan, Müslümanlar ise Edirne, Üsküp, Serez, Bosna ve Selânisten gelmiştir(96).

Türkiye mimarlık tarihinin çok az bilinen, ama araştırılması büyük önem taşıyan konuları içinde, inşaat esnafının örgütlenmesi ve çalışma koşulları önde gelir. Osmanlı ev tipinin bu denli geniş bir alana yayılabilmesi, yerinde çalışan ve yerel hizmet veren ustaların harcı olmamak gerek. Yunanistan'da inşaat ustası yetiştiren köylerin varlığına değinmiştik. Bu ustalar inşaat mevsiminde köyden ayrılır, çeşitli yörelerde çalışmak üzere dağılır sonra yeniden köylerine dönerlerdi(97). Bu tür bir örgütlenme Anadolu ve Rumeli'nin Türk ya da Hristiyan ustaları için de söz konusu olmalıydı. Kaldı ki, Osmanlı konut tarzının, örneğin Mısır gibi, yerleşmiş bir mimari geleneği olan uzak yerlerde de etkili olduğunu biliyoruz(98).

Buraya kadar belirli bir coğrafi bölgenin tarihinde, belli bir zaman dilimi içinde varlık gösteren konut geleneğinden söz ettik. Bu geleneğin değişmesi olay ve değişim süreci önemilidir. Gelenek, bazı değerlerin ve bu değerleri barındıran düzenin kararlılığı ve sürekliliği ölçüsündedir. Dolayısıyla, bir geleneğin bağlam

---

(93) Ay.yaz., *Onaltıncı...*, s. 74.

(94) Şerafettin Turan, «Osmanlı teşkilâtında hassa mimarları», *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 1, sayı 1, Ankara 1963, s. 174 vd.

(95) Ö.L. Barkan, «Türk yapı ve yapı malzemesi için kaynaklar», *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 17, 1960, s. 15.

(96) *A.e.*, s. 17-19.

(97) Hadjimihali, *a.g.e.*, s. 29-31.

(98) A. Lézine, «Influences de la Turquie sur sur l'architecture domestique en Egypte après la conquête ottomane», *IVe Congrès international d'Art turc*, Ed. Univ. de Provence, 1976, s. 113.

ve yerlemleriyle incelenmesi, o geleneği yaşatan düzene yöneltilen bir soruşturmadır. Hiç bir düzen ise, o düzeni değişmeye götüren etmenler bilinmeden anlaşılamaz. Değişim, düzenin değişebilirliğinin sonucu ise, değişebilirlik de o düzenin öğeleri arasındaki dengenin biçim ve koşullarında saklıdır. Osmanlı konut geleneğindeki değişim sürecinin incelenmesi, bu yüzden, mimarlık tarihimizin üzerinde eğilmeyi gerektiren önemli bir konusudur. Osmanlı evi sorunsalı, sanırız, gerçek boyutlarına o zaman kavuşacaktır (Resim 149–153).

VI. S O N U Ç

Bu incelemeyle, Türkiye'nin geleneksel konut mimarisine ilişkin tarihsel sorunların bir dökümünü yapmaya çalıştık. Bu sorunların hemen hepsi, tipolojik düzeyde beliren tasarım sorunlarını da kapsıyordu. Bu yüzden, mimari çözümlemelerle tarihsel araştırmaları bir arada götürmek zorunluğu doğmuştur.

İncelemenin çeşitli bölümlerinde kümelemeye çalıştığımız bu sorunları irdelerken, varabildiğimiz sonuçları ilgili bölümlerde özetlemeyi daha doğru bulduk. Bu yöntem, hem bir bölümde varılan yargıların başka bir bölümde tartışılabilmesine, hem de sorunsalın çeşitli yanları arasındaki karşılıklı ilişki ve bağlantıların yüze çıkmrsına yarayacağı için benimsenmiştir.

Vardığımız sonuçların büyük bir bölüğü birer değerlendirme yargısı niteliğindedir ve her yargı gibi, tartışılmaya ve değiştirilmeye açıktır. Kuşkusuz, yargılarımızı yüzeysel gözlemlere dayandırmamaya, başka araştırıcıların saptamalarına ve, olabildiği kadar, tarihsel bilgi ve kaynaklara oturtmaya özen gösterdik. Ne var ki, eldeki kaynaklar konuyu nesnel kanıtlara bağlamaya yeterli değildir: Konut mimarisi sorunsalının kapsamlı ve ayrıntılı biçimde çözümlenmesini güçleştiren bu kaynak kısıtlılığı, disiplinlerarası çalışmalarla ve belgesel araştırmalarla giderilecektir elbet... O zaman da, geleneksel konut sorunsalının yeniden ele alınarak daha nesnel bir tabaa oturtulmasına olanak doğacaktır. Gene de, denebilir ki, varolan bilgiler ve kaynaklar, geleneksel mimarlık konusunun tarihsel yapısını belirlemeye yetiyor. Tartışmamızın özünde geleneksel mimarlığın bir tarihsel mimarlık olup olmadığı sorusu yattığına göre, bu sorunun genel yanıtı bir ölçüde verilmiş oluyor.

İncelemede açıklığa kavuşturmak istediğimiz bellibaşlı noktalar arasında şunlar vardır:

. Osmanlı konut geleneği nasıl oluşmuştur? Bu oluşumda rol oynayan belirleyici etmenler nelerdir? Bu etmenlerin mekânsal örgütlenmedeki karşılığı nedir? Bir başka deyişle Osmanlı geleneksel konut mimarisinin çözümlenme düzey ve ilkeleri nelerdir?

. Osmanlı geleneksel konut mimarisi, mimartık tarihi bağlamında değerlendirilebilir mi? Bugüne dek alışılagelmiş mimarlık tarihi yöntemleriyle değerlendirilmesi yapılmamış olan bu mimar kategoriyi incelemek için özgül yöntemler geliştirilebilir mi?

. Osmanlı toplumunun yapısı, Osmanlı evinin mekânsal ve yapısal oluşumunda yansır mı? Giderek Osmanlı toplumunun kültürel kimliği, konut geleneğine damgasını vurmuş mudur?

. Osmanlı konut geleneğinde belli başlı dönüşüm, başkalaşım aşamaları saptanabilir mi? Bu dönüşümler, işlevsel değişmelerin göstergesi midir? Yoksa işlevselliği aşan değer değişmeleri mi söz konusudur?

Bu yaklaşımda, geleneksel konut olgusuna Rapoport'un getirdiği yeni bakışın yönlendirici rolü olmuştur: Rapoport'a göre, geleneksel evin, biri etkin biri edilgen olmak üzere iki ana işlevi vardır. Edilgen işlev barındırma işlevidir. Etkin işlev ise, evin kullanıcısı olan toplumun yaşama biçimi ve alışkanlıklarına uygun bir ortamın yaratılması, bu yaşama biçiminin temellendiği değerlerin mekânda somut olarak sürdürülmesidir. Bu işlevlerinden ötürü geleneksel ev, günlük yaşama yansıyan biçimiyle halk kültürünün temsilcisidir. Rapoport'a göre, ev belli bir kültürün ürünü olduğu ölçüde, o kültürün geliştirdiği ülküsel yaşama çevresi imgesini somutlaştırır. Bu yüzden de, geleneksel ev, mekânın toplumsal birim ölçüsüdür. Bir başka deyişle, geleneksel ev düzeninde yansıyan, belli bir kültüre ve onun barındırdığı değerlere en yakın düşen bir mekân kullanımı biçimidir(1).

Böyle olunca, geleneksel ev, belli bir kültürün doğal çevre olanaklarını kendi gereksinimleri doğrultusunda nasıl kullandığını, o kültürün çevreyi insana ne yoldan bağımlı kıldığını sergilemekle kalmaz, ayni zamanda, toplumun çevreyi kendi kültürel özellikleri açısından nasıl biçimlendirdiğini de gösterir. Rapoport'un deyişiyle, ev, insanın fiziksel ve kültürel çevresine egemen oluş biçiminin bir göstergesidir(2).

Ülküsel bir yaşam çevresi anlayışını somutlaştıran geleneksel ev, doğal olarak, bilinen şekline uzun bir arayış devresinden sonra ulaşmıştır. Yapıcılarla kullanıcılar arasında kuşaklarboyu süregelen bir işbirliğinin ürünü olan bu konut tipi, ortaya az ve yavaş değişen bir tasarım düzeniyle çıkar. Denebilir ki, geleneksel evin oluşumunda başlıca eğilim, yaşama çevresine yenilik ve değişiklik getirmek değil, tersine, kollektifleşmiş ve o ölçüde de kalıplaşmış bir ev anlayışına en uygun düşen örnekleri vermektir(3). Başka bir şekilde söylemek gerekirse, geleneksel konut yapımı sürecinde, değişik deneyimlere girmekten çok, Rapoport'un "kültürel matris" adını verdiği ülküsel imgeye yaklaşmak kaygusu ağır basar.

Böylece Rapoport, evin biçimsel ve mekânsal oluşumunda belirleyicilerin toplumsal ve kültürel etmenler olduğunu, buna karşılık iklim, malzeme, yapım yöntemleri ve teknoloji gibi fiziksel etmenlerin ise sadece değiştirici bir rol oynadığı sonucuna varır. Ancak şu var ki, fiziksel etmenler toplumsal ve kültürel etmenleri

(1) Rapoport, *a.g.e.*, s. 64-68.
(2) *A.e.*, s. 83.
(3) *A.e.*, s. 67.

koşullandırmış, buna karşılık toplumsal-kültürel etmenlere de fiziksel etmenlerin kullanılabilirliğini belirlemiştir. Rapoport şemasını çağdaş Türk konutlarına uygulamayı deneyen Mete Ataç, bu şemaya bazı düzeltmeler getirilmesi gereğini savunmuş, tarım toplumlarında konut tipolojisinin bazı değişik saptamalara göre belirlenebileceğini göstermeye çalışmıştır (4). Ataç'a göre, toplumsal- kültürel etmenler, Rapoport'un öne sürdüğü gibi, salt din, yaşam biçimi ve kültürel tortulardan oluşmamakta, ayni zamanda, bilgi gerektirdikleri ölçüde kültürel kapsama alınması gereken, yapı malzemesi, yapım tarzı ve teknoloji gibi etmenleri de kapsamaktadır Bu etmenler, ev tasarımında kesin belirleyicidirler. Değiştirici olan fiziksel etmenler ise, insan müdahalesi dışındaki olgular, yani iklim ve yapım hammaddesidir.

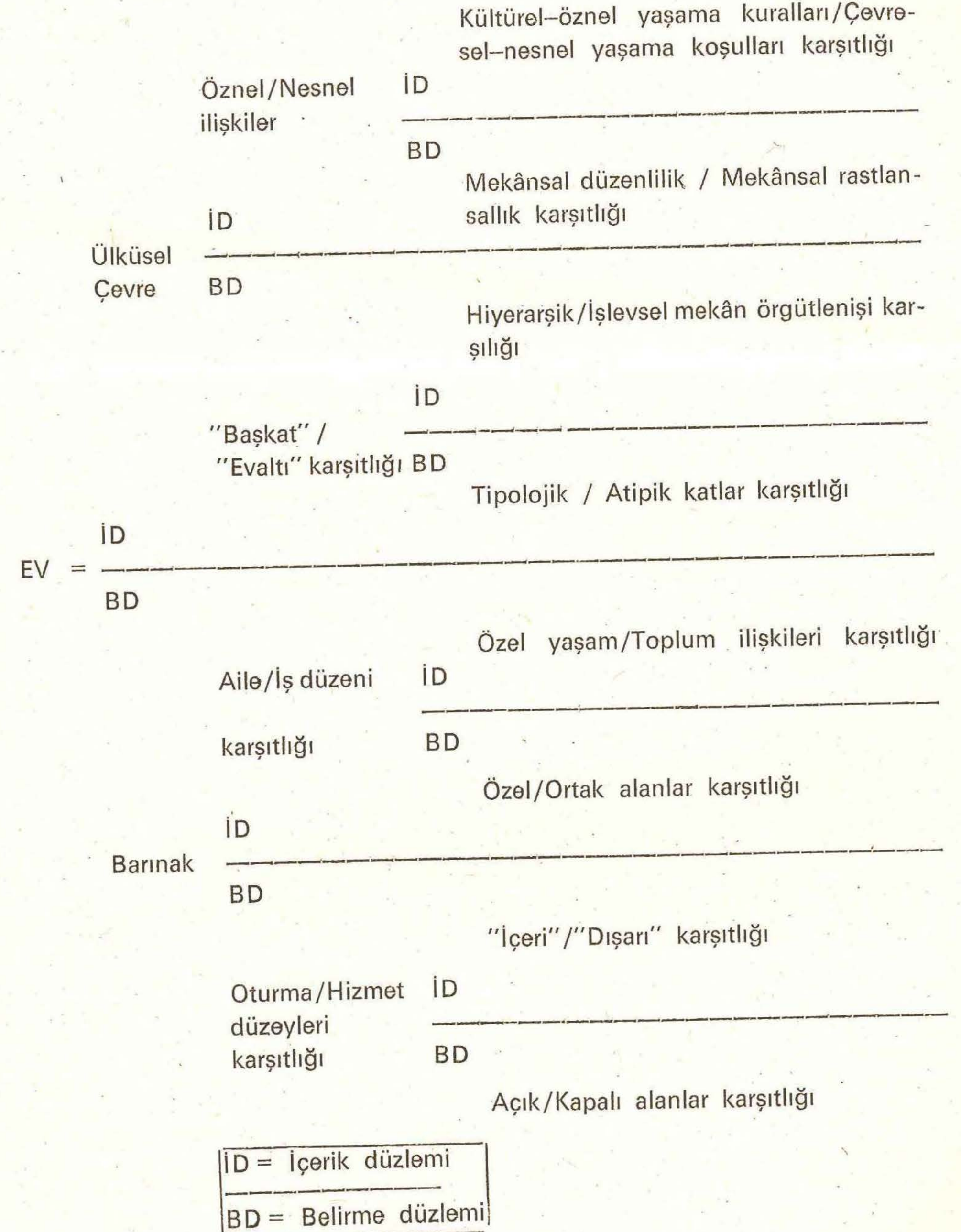
Biz ise, Osmanlı tipolojisindeki belirleyicilerin özgül niteliğini ortaya koymaya, belirleme sürecinin mekânsal işlemlerini kavramaya çalıştık. Temel görüşümüz, Osmanlı evinin mekânsal örgütlenişindeki bazı özelliklerin bu ev tipini yaratan kültür yapısından kaynaklandığı yolundadır. Mekânsal düzenle kültürel ideoloji arasındaki bu çakışmayı sergilemek için, göstergebilim yöntemlerinden yararlanmayı yerinde bulduk. (5)

Gerçekten de, Osmanlı evi incelendikçe, bu evin birtakım karşıtlıklardan oluştuğunu, temel tipolojik düzenin bu karşıtlıklarda anlatım bulduğu farkedilir: Odalarla ortak alanlar, kapalı kısımlarla açık kısımlar, zemin katla oturma katı, başoda ile diğer hacimler, harem ile selâmlık, oturma alanlarıyla dolaşım alanları, yazlık ve kışlık kısımlar arasındaki karşıtlıklar, işlevselden simgesele uzanan bir değerler dizisi içinde anlam kazanan ilişkilerdir. Ancak bu karşıtlık ilişkileri, karşıt öğelerin birbirinden kopartılarak yalıtılması şeklinde değil, dolaylı olarak, mekânsal nitelik başkalaşmalarıyla gerçekleştirilmiştir. Söz gelimi, oturma ile dolaşım alanlarını ayıran bölmeler değil ama döşeme yükseltisindeki başkalaşımdır. Başoda ile diğer odalar arasındaki bellibaşlı karşıtlık, başodanın ev tümü içindeki değişik konumundan ileri gelir. Yön değişmeleri, belli bir hacim içindeki alanların simgesel olarak bir önem hiyerarşisine kavuşturulması, açıklık, yarı açıklık, tam açıklık gibi nitelik derecelenmeleri, Osmanlı evindeki mekânsal örgütlenişin tasarımda yansıyan ilkeleridir. Böylece, mekânsal örgütlenişin karşıtlık ilişkilerine gerçekleştiği, bu karşıtlığın mutlak değil ama göreceli olduğu her mekânsal öğenin bir başka mekânsal öğeye göre ve onun karşısında anlam kazandığı bir düzen söz konusu olmaktadır. Mekânsal düzenleme düzeyinde kendini belli eden bu karşıtlık ilişkileri ve bunların işlevsel anlamı, Osmanlı kültüründe saklı bazı değerler,davranış kalıpları ve çevre ile ilişki kurma biçimlerini somutlaştırır.

---

(4) Mete Ataç, «*Rapoport şeması ve çağdaş Türk konutlarına uygulanması*», (Yayınlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Antropoloji Bölümü, 1979), şema: II/b.

(5) Bkz: *Signs, symbols and architecture*, (Yay. G. Broadbent, R. Bunt, Ch. Jencks), Chichester, J. Wiley, 1980.

GELENEKSEL OSMANLI KONUTUNDA BİNANIN KURULUŞ DÜZENİNE EGEMEN OLAN KARŞITLIK İLİŞKİLERİNİN AÇINIMI

Osmanlı konut düzeninin bellibaşlı mekânsal ilişkilerini ve bu ilişkileri besleyen kültürel kavramlar arasındaki karşılıklı etkileşim bağıntısını, ilişik tablonun belirme ve içerik düzlemleri arasındaki karşıtlık ilişkisinde yansıttık. Mekânsal ilişkiler, tablonun her düzeyinde "belirme düzlemi" olarak gösterilirken, bu ilişkilerin kültürel karşılığı olan değer ya da davranış karşıtlıkları "içerik düzlemi"ni oluşturmuştur.

Tarihsel, yani dönüşümlü bir olguyu tablolara dökmenin tehlikesini seziyoruz. Eş zamanlı olgularda bile, indirgeyici olan bir anlatım yöntemi, bu olguların gerisindeki gerçekliği yansıtabilmekten uzaktır. Bununla birlikte, tarihsel değerlendirmenin gerektirdiği yargı esnekliğiyle, olayların gerisinde yatan içsel ilişkileri özlerinde kavrama kaygusunun birbirine mutlaka ters düşmeyebileceğini de düşünüyoruz. İlişkilerin şematik anlatımı bir indirgeme işlemi olduğu kadar, dağınık ve sezgisel gözlemlerin nesnel tartısıdır da... Kaldı ki, herhangi bir olgunun özgül çerçevesine oturtulması çabası, o olgunun gerçek bağlamının ortaya çıkmasına yarayabilir.

Ne var ki, tarihsel sorunlarla ilgilenen bir incelemede, tipolojik ilişkilerin tarihsel ilişkilerle bağlarının nasıl kurulacağı sorunu önemlidir. Sunduğumuz tabloda, belirme düzleminde tuttuğumuz mekânsal ilişkileri, içerik düzleminde kültürel ilişkilerle koşut tutmaya çalışmamız, tarihsel içeriğe doğru bir yöneliş olarak anlaşılmalıdır. Gerçekten de, kültürel öğe ile mekânsal öğe arasındaki bağlantı, kültürel içerikli bir karar, bir seçim ya da bir önkabulün sonucu ise, kültürel içerikten nesnel tasarıma doğru gelişen süreç, tarihsel bir süreçtir.

İncelemede, Osmanlı kültürünün bireşimci yapısında yeri olan belli başlı değer, alışkanlık ve eğilimlerin, tarihsel ve çevresel koşullara bağlı olarak, "değişik ağırlıklarla ve bazı durumlarda değişik görünümlerle" konut tasarımında yansıdığını saptadık. Bu değerler, bazen gerçek kültürel anlamlarından uzaklaşmış birer simgesel imge (ikon) olarak varlık sürdürürler. Söz gelimi, otağdan başodaya uzanan süreçte, çıkış motifi, gerçek içeriğinden sıyrılmış, yeni anlamlarla donatılmış olarak, ama vazgeçilemeyen bazı biçimsel özelliklerini koruyarak tutunagelmiştir.

En önemli değişiklik, çeşitli kültürel çevrelerden gelen tasarım "imge"lerinin, değişen kültürel değerlere rağmen kendilerini benimsetmesiyle başlamıştır. Yeni ikonlar, bazen önceden varolan simgesel içerikleri özümsemiş, bazen de yeni anlamların türetilmesine, yeni değerlerin yerleşmesine neden olmuştur.

Osmanlı dönemi konut mimarisinde üç ayrı, ama karşıt gelişme çizgisi saptananabilir.

(a) Çevre koşullarına ilkel düzeyde uyumu temsil eden köy evlerinde, Anadolu'nun ilk çağlarından beri süregelen bir mimari çevre modeli gözlemlenir. Bu modelin uzun soluklu olmasının başlıca nedeni bu çevrelerde yaşama biçimiyle ekonomik ilişkilerin pek az değişmiş olması ve böylece bir önceki kültür katmanından devralınan ev tipinin gereksinimlere karşılık verebilmesidir.

(b) Büyük yerleşmelerde ve başkentlerde, üst yapı kültürünün mimarisi, konut alanında kurumsallaşmış bazı tasarım şemalarına yer verir. Bu şemalar, değişen uslûp anlayışına ve gelişen yapım bilgilerine karşın, simgeselleşmiş içerikleri nedeniyle ısrarla korunurlar. Zamanla, kültürel içerikleri unutulmakla birlikte, bu şemalar bir mekân hiyerarşisinin kalıpları olarak varlık sürdürürler. Nitekim, değişen toplum koşullarında bu şemaların da el değiştirdiğini, yükselen toplumsal sınıflarca benimsenip bu sınıfların konut mimarisinde özümlendiği görülür.

(c) Toplum tabakalaşmasının bu ki ucu arasında kalan çevrelerde, yerel yapım özellikleri kültürel şemalarla kaynaşmış olarak varlık göstermekle birlikte, yerel gelenekler olduğu gibi değil, ama Osmanlı dönemi kültür yapısının gereklerine göre ve uyarlanarak kullanılır. Kültürel şemalar ise, yerel koşullara uyarlanmış olarak ve bu koşulların elverdiği ölçüde uygulanırlar, Gerçek Osmanlı bireşiminin ürünü olan bu konut tipleri, kaynaklarda "Türk evi" olarak betimlenen konut kategorisinin temsilcileridir.

Çünkü, ne de olsa :

Nerede
Nerede nerede olsa
Ev
İçindekinindir.

F.H. Dağlarca

VII. KAYNAKÇA

AELST, Peter Coeck, **The Turks in MDXXXIII (1533). A series of drawings made in that year at Constantinople by P.C. of Aelst**, London, 1873.

AHMEDİ, **Dâstan ve tevârih-i mülûk-i Âl-i Osman**, (düz. N. Atsız Çiftçioğlu), İstanbul, 1942

AKARCA, Aşkıdil, "Çanakkale'de Kara Menderes çevresindeki eski köy yerleşmeleri", **Tarih Dergisi**, sayı 30, Mart 1976

AKDAĞ, Multafa, **Türkiye'nin iktisadi ve içtimai tarihi**, c. 1, Ankara, 1959, c. 2, Ankara, 1971

————, **Türk halkının dirlik ve düzenlik kavgası**, (2. Baskı), İstanbul, Bilgi Yay., 1975

AKOK, Mahmut, **Ankara'nın eski evleri**, Ankara, Ankara Etnoğrafya Müzesi Yay., 1951

————, "Trabzon eski evleri", **Arkitekt**, c. 20, sayı 233–36, 1951, s. 103–113

————, "Çorum'un eski evleri", **Arkitekt**, c. 20,, sayı 237–38, 1951, s. 171–185, 189

————, "Çankırı'nın eski evleri", **Arkitekt**, c. 22, sayı 7–8, 1953, s. 142–153

————, "Köyde yaşayanmı imari", **Arkitekt**, c. 22, sayı 9-22, 1953, s. 196-201

————, "Tokat şehrinin eski evleri", **Yıllık Araştırmalar Dergisi**, sayı 2, 1957, s. 129–151

————, "Kütahya ve Uşak şehirlerinin eski evleri", **Türk Etnoğrafya Dergisi**, 6 (1963), 1965, s. 5–17

————, "Konya'da Alâiddin Köşkü. Selçuk saray ve köşkleri", **Türk Etnoğrafya Dergisi**, XI, (1968), Ankara, 1969, s. 47–73

————, "Konya'da Sahib Ata hanikâh, camiinin rölöve ve mimarisi", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. XIX, sayı II, (1970) Ankara, 1972, s. 5–38

AKSARAYLI, Kerimeddin Mahmud, **Selçuki devletleri tarihi, (Müsameret-al-ahyar)**, (çev. Gençosman; önsöz ve notlar, F.N.Uzluk), Ankara, 1943

AKTÜRE, Sevgi, "17. yzyıl başından 19.yüzyıl ortasına kadarki dönemde Anadolu Osmanlı şehrinde şehirsel yapının değişme süreci", **ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi**, c. I, sayı 1, Bahar 1975, s. 101–128

AREL, Ayda, "Menteşe Beyliği devrinde Peçin şehri", **Anadolu Sanatı Araştırmaları**, c. 1, İstanbul, 1968, s. 69–102

————, («14 yy. - Türkmen Beylikleri Mimarisi» (Basılmamış Doktora Tezi : İ. Ü. Edebiyat Fak., Sanat Tarihi Enst.), 1967

————, **18.yüzyılda İstanbul mimarisinde batılılaşma süreci**, İstanbul, İ.T.Ü. Mim.Fak. Yay., 1975

ARSEVEN, Celâl Esat, **Türk sanatı tarihi**, İstanbul, M.Eğ.Bak.Yay., (tarihsiz): "ev" maddesi, c. 1, s. 546–575

ASLANAPA, Oktay, "Die Ausgrabung des Palastes von Diyarbakır, (15 Sept -1 Okt. 1961, 15 Sept. -27 Sept. 1962)", **Atti del Secondo Congresso di Arte Turca, (Venezia, 26–29 Sett. 1963)**, Napoli, 1965 s. 13–31

————, "Kayseri'de Keykubadiye köşkleri kazısı (1964)", **Türk Arkeoloji Dergisi**, sayı XIII–1, Ankara, 1965, s. 19–40

AŞIKPAŞAOĞLU, Ahmed Aşıkî [Aşıkpaşazade], **Tevârih-i Âl-i Osman**, (düz. Çiftçioğlu N. Atsız), İstanbul, 1947

ATAÇ, Mete, "Rapoport şeması ve çağdaş Türk konutlarına uygulanması", (Basılmamış Bilim Uzmanlığı Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Antropoloji Bölümü), 1979

BAER, Gabriel, "The administrative, economic and social function of Turkish Guilds", **International Journal of Middle Eastern Studies**, 1, 1970, s. 28–50

————, "Ottoman guilds: a reassessment", **Türkiye'nin Soşyal ve Ekonomik Tarihi, (1071–1920)**, (yay. O. Okyar, H.İnalçık), Ankara, Hacettepe Üniv. Yay., 1980, s. 95–102

BALDUCCI, H., **Rodos'ta Türk mimarisi**, (terc. C. Rodoslu), Ankara, Türk Tarih K. Yay., 1955

BARKAN, Ömer Lütfî, "Tarihi Demoğrafya araştırmaları ve Osmanlı tarihi", **Türkiye Mecmuası**, c. X, 1953, s. 1–26.

————, "Essai sur les données statistiques des registres de recensement dans l'Empire Ottoman aux XVe et XVIe siècles", **Journal of the Economic and Social History of the Orient** (JESHO), c. 1, 1957, s. 9–36

————, "Türk yapı ve yapı malzemesi tarihi için kaynaklar", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, 17, 1960, s. 3–26

BATTERSBY, Harold R., "A survey of Uzbek settlement, with regard to some economic and shelter change in the Khwarizm (Khiva) oasis north to the delta of the Amu Derya, based on Russian ethnographic reports", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. VII, sayı 12–13, 1969, s. 17–32

BAZIN, M. ET AL, **Gilan et Azârbâyjân Oriental-Cartes et documents ethnographiques**, Paris, Institut Français d'Iranologie de Téhéran, 1982

BEKTAŞ, Cengiz, "Halk yapı sanatı açısından Babadağ, 1–VI", **Mimarlık**, II. 1981 - VII. 1981, sayılar 164–169

————, **Antalya**, İstanbul, 1980

BEKTAŞ, C., S. BAŞAK, **Halk yapı sanatından bir örnek: Bodrum**, İstanbul, TTOK, (tarihsiz)

BERK, Celile, **Konya evleri**, İstanbul, İ.T.Ü.Mim.Fak.Yay., 1951

BEKEN, Gazanfer, **Gabri Anadolu mıntıkası kerpiç binaları**, İstanbul, İ. T.Ü., 1949

BAYEZIT, N., A. YÖNDER, A. BAKIR, "Türk evinde mekânların kullanımı ayrılmasında üç düzeyde mahremiyet davranışı", **İ.T.Ü. Yapı Araştırma Kurumu Bülteni**, sayı 4, Eylül 1976, s. 53–63

BERTRANDON DE LA BROQUIERE, **Le voyage d'Outremer**, (Yay., Schefer), Paris, 1892

BOURAS, Ch., "Houses and settlements in Byzantine Greece", **Shelter in Greece**, (yay.O.B.Doumanis, P.Oliver), 2. bas., Athens. 1979

BROADBENT, G., R. BUNT, C.H. JENCKS, yay., **Signs, symbols and architecture**, Chichester, J. Wiley, 1980

LE BRUYN, Corneille, **A voyage to the Levant**, London, 1702

————, [Cornelis de Bruins], **Reizen over Moskovie door Persie** en Indie, Amsterdam, 1711

BUSBECQ, Baron Augier Ghislain de, **Lettres du Baron.....**, 3 cilt Paris, 1748

CAFEROĞLU, Ahmet, **Eski Uygur sözlüğü**, Ankara, T.D.K.Ya., 1968

CAHEN, Claude, **Osmanlılardan önce Anadolu'da Türkler**, (çev. Yıldız Moran), İstanbul, E Yay., 1979 (1968)

————, "Ibn Sa'id sur l'Asie Mineure seldjuqide", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. VI, Sayı 10–11, (1968) 1972, s. 41–50

(CAMESASCA, E., yay) **History of the House**, London–Glasgow, Collins, 1971

de CANAYE, Philippe [Sieur de Fresne], **Le voyage du Levant, 1578**, (yay, Henri Hauser), Paris, 1897

CARPINI, John of Piano C., "History of the Mongols" (1245), **Mission to Asia, Narratives and Letters of the Fransiscan Missionaries in Mongolia and China in the thirteenth and fourteenth centuries**, (yay. ve önsöz Ch. Dawson), New York, Harper and Row, 1966, s. 3–76

CEZAR, Mustafa, **Anadolu öncesi Türklerde şehir ve mimarlık**, İstanbul, İş Bsı. Yay., 1977

CİN, Halil, **Miri arazi ve bu arazinin mülk haline dönüşümü**, Ankara, A.Ü. Hukuk Fak.Yay., 1969

de CLAVIJO, Gonzalez, **Embassy to Tamerlane**, (yay. Le Strange), London, 1928

CUMBUR, Müjgân, "Muradnâme", **Türk Kültürü**, II/1977, c.1, sayı 2, s. 60–63

ÇAKIROĞLU, Necibe, **Kayseri evleri**, İstanbul, İ.T.Ü. Mim. Fak., 1952

ÇALIŞ, R., "Fethiye evleri", **Folklor**, 2/16–18, 1970, s. 64–56

ÇETİNTAŞ, Sedat, **Yeşil Cami ve benzerleri cami değildir**, İstanbul, 1958

DALLAWAY, James, **Constantinople ancient and modern, with excursions to the shores and islands of the Archipelago and to the Troad**, London, 1797

DANIŞMAN, Günhan, "The architectural development of settlements in Anatolia", **Man, Settlement and Urbanism**, (yay.P.J.Ucko et al) Duckworth, 1972, s. 505–511

DAPPERT, Offert, **Nauheurige Beschryving van Asie: Behelfende de gewesten van Mesopotamie, Babylonia, Assyrie, Anatolie, of Klein Asie, Arabie**, Amsterdam, 1680

DE BEYLIE, **L'habitation byzantine**, Paris, 1903

DECCI, Aurel, "Le probleme de la colonisation des Turcs Seljoukides dans la Dobrogea au XIIIe siecle", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. VI, sayı 10–11, s. 85–111

DELİLBAŞI, Melek, "Johannis Anagnostis, Digisis peri tis telefteas Aloseas tis Thessalonikis", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. VIII–XII, sayı 14–23, 1970–74, s. 23–50

DENİZ, Bekir, "Malatya'da Türk ev mimarisinin anahatları", *MTRE Bülteni* n. 11-12, IV/1970, zs. 19–23

DERNSCHWAM, Hans, **Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien** (1553/55), (yay. Fr. Babinger), München–Leipzig, 1973

DEROKO, A., "Quelques réflexions sur l'aspect de l'habitation byzantine", **Actes du Xe Congrès International d'Etudes Byzantines, (Istanbul 15–21.9.1955)**, 1957, s. 124–25

DIEZ, Ernst, **Die Kunst der islamischen Völker**, Berlin, 1917

————, **Persien; islamische Baukunst in Churâsân**, Darmstadt, Gotha, 1923

DİRİMTEKİN, Feridun, **Ecnebi seyyahlara nazaran fetihten sonraki İstanbul**, İstanbul, İst. Fetih D.Neşr., 1953

DOĞAN, Ahmet Işık, **Osmanlı mimarisinde tarikat yapıları, tekkeler, zâviyeler ve benzer nitelikteki futûvvet yapıları**, İstanbul, İ.T.Ü. Müh. Mim. Fak. Yay., 1977

EFLÂKİ, Ahmed, **Âriflerin menkıbeleri**, 2. cilt, (çev. T. Yazıcı), Ankara, M.Eğ. Yay., 1953

ELDEM, Sedad Hakkı, "17. ve 18. asırlarda Türk odası", **Güzel Sanatlar Mecmuası**, c. V, Ankara, 1944, s. 1 vd.

————, **Türk evi plan tipleri**, İstanbul, İ.T.Ü. Mim.Fak.Yay., 1955

————, **Rölöve 1. İstanbul, Boğaziçi köyleri yerleşmesi. Resmi ve kültürel taş binalar, İstanbul ve Anadolu evleri. Çeşmeler. Selsebiller**, İstanbul, M.Eğ.Bak.Yay., 1968

————, **Köşkler ve kasırlar**, İstanbul, DGSA Yük.Mim.Böl. Röl. K. c. 1: 1969, c. II: 1974

————, **Rölöve II. Birgi, Çakırağa konağı**, İstanbul, GSA Yay. 1977

————, **Boğaziçi anıları**, 2 cilt, İstanbul, 1981

ERDİM, Murat, "Adıyaman'dan bir kerpiç ev", **ODTÜ. Mim.Fak. D**, c. 5, sayı 1, Bahar 1979, s. 69 vd.

————, "Anadolu'da geleneksel konut birimi –art zamanlı ve eşzamanlı ilişkilerin irdelenmesi ve Fırat havzası konutlarında plan tipolojilerinin çözümlenmesi üzerine bir yöntem araştırması", 2 cilt, (basılmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Tarihsel Çevre Araştırma, Koruma ve Restorasyon Bölümü), İzmir, 1980

ERDMANN, Kurt, "Seraybauten der dreizehnten und vierzehnten Jahrhunderts in Anatolien", **Ars Orientalis**, III, 1959, s. 77–94

ERGENÇ, Özer, "Osmanlı şehrinde esnaf örgütlerinin fizik yapıya etkileri", **Türkiye'nin sosyal ve ekonomik tarihi (1071–1920)**, (yay.O.Okyar, H.İnalcık), Ankara, Hacettepe Yay., 1980, s. 103–109

ERGİNBAŞ, Doğan, **Diyarbakır evleri**, İstanbul, İTÜ.Mim.Fak., 1953

ERİÇ, Murat, "Geleneksel Türk mimarisinde malzeme seçim ve kullanımı", **Yapı**, sayı 33, 1979, s. 42–45

ERİNÇ, O., "250 yıl önce İstanbul'da gecekondu, kaçak inşaat, sahil yağması sorunları ve çareleri", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 10, VII/1968, s. 54–58

ERUZUN, C., "Artvin ve çevresi halk mimarisi", **Mimarlık**, 9/104, 1972, s. 51–58

ESER, Lâmi, **Kütâhya evleri**, İstanbul, 1955

ESİN, Emel, "An eighteenth century 'yali' viewed in the line of the development of related forms in Turkic architecture", **Atti del Secondo Congresso Internazionale di Arte Turco, (Venezia (1963)**, Napoli, 1965, s. 83–112

————, "Al-qubbah al-Turkiyya", **Atti del IV. Congresso di Studi Arabici Islamici**, Ravello, 1967

————, "Otağ", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. IV, sayı 10–11, 1972

————, "M. IX–XII. yüzyıl Uygur köşklerinden Safranbolu ev mimarisine gelişme", **MTRE Bülteni**, c. 2, sayı 5–6, İstanbul, 1976, s. 15–18

EVREN, Mesut, **Türk evinde çıkma**, İstanbul, İTÜ Mim.Fak.Yay., 1959

EYİCE, Semavi, "Nikola K.Moutsopoulos: Karaferya'da Manolaki evi" **Belleten**, 26/102, 1962, s. 367 vd.

————, "İlk Osmanlı devrinin dinî-içtimaî bir müessesesi: zâviyeler ve zâviyeli-camiler", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, c. XXIII, sayı 1–2, 1962/63, s. 1–80.

FEKETE, L., "Das Heim eines Türkischen Herrn in der Provinz im XVI Jahrhundert", **Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae**, Budapest, 1960

FRYE, **Islamic Iran and Central Asia (7.–12th c.)**, London, Variorum Reprints, 1979

GABRIEL, Albert, **Monuments turcs d'Anatolie 1**, Paris, Boccard 1931

GALLAND, Antoine, **İstanbul'a ait günlük anılar–1672–1673**, II. cilt (şerhlerle yay. Ch.Schefer; çev. N.S.Örik), Ankara, T.T.K., 1973

GEORGACAS, D., **The names for the Asia Minor Peninsula and a register of surviving Anatolian pre–Turkish place names**, Heidelberg, 1971

GOODWIN, Geoffrey, **A history of Ottoman architecture**, London, 1975

————, "Ottoman architecture in the Balkans", **Association of Architects' Quarterly (aarp)**, sayı 9, 1976, s. 55–59

GÖÇER, Orhan, "Safranbolu'da iki ev", **MTRE Bülteni**, c. 3, sayı 9–10, IV/1977, s. 28–36

GÖKBİLGİN, T., **Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fatihan**, İstanbul, 1957

GÖKYAY, O.Ş., "Risale-i Mimariyye –Mimar Mehmet Ağa– Eserleri", **İ.H. Uzunçarşılı'ya Armağan**, Ankara, T.T.K., 1976, s. 113–215

GRELOT, **Rerlation nouvelle d'un voyage à Constantinople**, Paris, 1680

GÜNAY, Reha, **Geleneksel Safranbolu evleri ve oluşumu**, Ankara, Kült. Bak. Yay. 456, 1981

HADJIMIHALI, A., **La maison grecque**, Athènes, 1949

HODGES, H.W., "Domestic building materials and ancient settlements", **Wohnungsbau im Altertum**, Berlin, Wasmuth, (1978 ?), s. 523–530

HOEPFNER, Wolfgang, "Probleme und Methode der Hausforschung", **Wohnungsbau im Altertum**, Berlin, Wasmuth, (1987 ?), s. 9–18

HOTAN, Harbi, "Erzurum'da sivil mimari ve özellikleri", **Arkitekt**, c. 46, sayı 171–172, 1946, s. 62–64

————, "Erzurum evleri" **Arkitekt**, c. 16/1–2, 1947, s. 27–30

HUFF, Dietrich, "Wohn–und Represaentationbereiche in der traditionellen Iranischen Architektur", **Wohnungsbau im Altertum**, Berlin, Wasmuth, 1978, s. 237–243

IBN BATUTTA, **The travels of Ibn Batutta, A.D. 1325–1354**, c. II, (yay, H.A.R.Gibb), Cambridge, Hakluyt Soc., 1962

IBNI BIBI, **Anadolu Selçuki devleti tarihi**, (Farsça muhtasar Selçuknâme'den çev. F.N.Uzluk), Ankara, 1941

İNALCIK, H, **The Ottoman Empire: the classical age, 1300–1600**, London, 1973

————, "The policy of Mehmed II toward the greek population of Istanbul and the Byzantine buildings of the city", **Dumbarton Oaks Papers**, nr. 23–24, 1969–1970, s. 230–249

ITZKOWITZ, N., "Eighteenth century Ottoman realities", **Studia Islamica**, c. XVI, 1962, s. 73–94

KADEMOĞLU, O., "Güneybatı Anadolu'da açık sofalı evler", **Mimarlık**, 5, 1974, s. 30–33

————, ..Şarkışla yönünde orta bacalı evler", **II Uluslararası Türk Folklor Kongresi**, c.V. (*Bildiriler*), 1970, s. 165–180, res. 1–11

KAFESÇİOĞLU, Ruhi, **Orta Anadolu'da köy evlerinin yapısı**, İstanbul İ.T. Ü.Mim.Fak., 1949

————, **Kuzeybatı Anadolu'da ahşap ev yapıları**, İstanbul, İ.T.Ü. Mim. Fak.Yay., 1955

KAŞG Rİ, Yusuf Has Hacib, **Divan-ü Lûgat-it-Türk**, (Çev. B.Atalay) Ankara, T.D.K., 1939; **Divanü Lügat-it Türk Dizini** (TDKY Yay. 1972)

KAZMAOĞLU, Mine ve Uğur TANYELİ, "Anadolu konut mimarisinde bölgesel farklılaşmalar", **Yapı**, sayı 38, 1978, s. 28–41

KLINKOTT, Manfred, "Megaron und Bit Hilani", **Wohnungsbau im Altertum**, Berlin, Wasmuth, 1978, s. 62–71

KONADİRİK, E., "Maraş'ta konut tipleri", **Coğrafya Araştırmaları Dergisi**, sayı 1–2, (1972), Ankara, 1973, s. 253–281

KOŞAY, H.Z., "Silifke'in eski Türk evleri", **Ülkü**, 4/39, 1939, s. 12–14

————, **Pulur –Etnoğrafya ve Folklor araştırmaları**, Ankara, ODTÜ Keban Proj., seri II, no: 2, 1977

KOYUNCU, Alparslan, "Aphrodisias kazısı nedeniyle Geyre köyü ve Haci Hatipler evi", **MTRE Bülteni**, c. 2, sayı 8, X/1976, s. 27–31

KÖMÜRCÜOĞLU, **Eyüp, Ankara evleri**, İ.T.Ü. Mim.Fak.Yay., 1950

KÖPRÜLÜ, Fuat, **Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri**, İstanbul, Ötüken, (2. bas.), 1981

KÖYMEN, M.A., "Alp Arslan zamanı Türk evi", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, sayı, 3, 1971, s. 1–14.

KUBAN, Doğan, "Türkiye'de malzeme koşullarına bağlı geleneksel konut mimarisi üzerine bazı gözlemler", **Mimarlık**, sayı 36, 1966, s. 15–20

————, "1968 yazında Keban baraj: bölgesinde köy mimarisi incelemeleriyle ilgili ön rapor", **1968 Yaz Çalışmaları-ODTÜ** Keban Projesi yay., seri 1, yayın: 1, 1970, s. 173–182.

————, "Türk ev geleneği üzerine gözlemler", **Sanat Tarihimizin Sorunları**, İstanbul, Çağdaş yay., 1975, s. 192–211

KUBLER, George, **The shape of time–Remarks on the history of things**, New Haven, Yale U., 1962

KURDAKUL, Necdet, **Bütün yönleriyle Bedreddin**, İstanbul, Döler Reklâm, Yay., 1977

KÜÇÜKERMAN, Önder, **Anadolu'daki geleneksel Türk evinde mekân organizasyonu açısından odalar**, İstanbul, T.T.O.K. Yay., 1973

————, "A short survey of residential architecture of the Karadeniz region", **TTOK Bell**, 25/304, 1970, s. 20–29

KÜÇÜKKÖMÜRCÜ, A. Muhtar, "Balaban'da bir ev", **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi, V**, Ankara, 1977, s. 182–190

LAP, Janje, "Skopje after the earthquake of 1963", **The Association of Architects, Quarterly (aaarp)**, sayı 9, 1976, s. 82–86

LAWLESS, R.I., "Albania-The legacy of Turkish Islam", **aarp**, sayı, 9, 1976 s. 60–67

LEWIS, Bernard, "Some reflections on the decline of the Ottoman Empire", **Studia Islamica**, IX, 1958, s. 111–127
LEZİNE, A., **Trois palais d'époque ottomane au Caire**, Le Caire Inst. Fr. d' Arch. Orient., 1972
———, "Influences de la Turquie sur l'architecture domestique en Egypte apres la conquête ottomane", **IV. Congrès d'Art Turc**, Ed. de de l'Univ. de Provence, 1976, s. 113–115
LORICHS, Melchior, **Konstantinopel, unter Sultan Suleiman dem Grossen, aufgenommen im jahre 1559 durch M. Lorichs aus Flensburg**, (yay. Eu. Oberhummer), München, 1902
MCNEILL, W. H., "Hypotheses concerning possible ethnic changes in the Ottoman Empire in the seventeenth century", **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, (1071–1920)**, (yay. O.Okyar, H.İnalcık), Hacettepe Üniv. Yay., 1980, s. 127–129.
MEGAS, G.A., "Überlieferung und Erneuerung in der Volksarchitektur Süd-Ost Europas", **Laographia deltion tis ellinikis Laographikis Eterias, XXVI: 1968–69**, (yay. G. Zoras et al), Atina, 1969, s. 489–502
MEREY, Ş., "Elbistan evleri", **Arkitekt**, sayı 197–98, 1948, s. 102–105, 112
MELIKOFF, İrène, **La geste de Melik Danışmend, Etude critique du Dânişmendname**, t. 1, (Önsöz ve çeviri), Paris 1960.
MOUTSOPOULOS, N.K., **Symvoli sti vivliographia tis laikis arhitektonikis. Elladas – Alvanias–Yugoslavias – Rumanias – Vulgarias – Turkias**, (Yunanistan, Arnavutluk, Yugoslavya, Romanya, Bulgaristan, Türkiye halk mimarileri kaynakçası), Thessaloniki, Ekd. Grigori, 1978.
MOTRAYE, **Voyages du Sr. de la Motraye en Europe, Asie et Afrique**, t. 1, La Haye, 1727
NAUMANN, Rudolf, **Eski Anadolu Mimarlığı**, (çev. Beril Madra), Ankara, T. T. K. Yay. 1975
NEVE, Peter, "Zur entwickklung des Hethitischen Wohnungsbau in Boğazköy Hattuşa unter besonderer Berücksichtigung der in der Alt–Stadt/ Unterstadt erzielten Grabungsergebnisse", **Wohnungsbau im Altertum**, Berlin, Wasmuth, 1978.
OCAK, Ahmed Yaşar, "Zâviyeler", **Vakıflar Dergisi**, c. XII, 1978 s. 247–270.
ORHONLU, Cengiz, **Osmanlı İmparatorluğunda aşiretleri iskân teşebbüsü (1691–1696)**, İstanbul, 1963.
ORLANDOS, A.C., "Quelques notes complémentaires sur les maisons paléologuiennes de Mistra", **Art et Societé à Byzance, (Actes du Colloque organisé par l'Assoçiation Internationale des Etudes byzantines à Venise en Sept. 1968)**, s. 73–78, lev. 1–XXIII, şek. 1–33.
OSMAN, Dr. Rıfat, (sunan S. Ünver), **Edirne evleri ve konakları**, İstanbul, TTOK, 1976.

OTTO–DORN, K., "Bericht über die Grabung in Kobadabad", **Archaeologischer Anzeiger Deutsche Arch. Inst.**, LXXVII, 1955.
OTTO–DORN, K., F. TUNÇDAĞ, G. ÖNEY, J. SOURDEL–THOMINE, "Bericht über die Grabung in Kobadabad, 1966", **Archaeologischer Anzeiger** Heft 4, Berlin 1969.
ÖDEKAN, Aylâ, **Türkiye'de 50 yılda yayınlanmış Arkeoloji, Sanat Tarihi ve Mimarlık Tarihi ile ilgili yayınlar bibliyografyası, (1923–1973)**, İstanbul, İTÜ Mim.Fak.Yay., 1974; "evler" s. 359–367.
ODTÜ, Mim. Fak. Rest. Böl., yay., **Göynük, a town in a timber region**, Ankara, 1970.
ÖGEL, Bahaettin, **Türk kültür tarihine giriş**, c. III, "Türklerde ev kültürü", Ankara, Kült. Bak. Yay., 1978.
ÖZERDİM, M.N., "Uygurlar devrinde Turfan–Karahoço şehrinde evler" **Ankara Üniversitesi Dil–Tarih ve Coğrafya Fak. Dergisi**, c.16, sayı 3–4, 1958, s. 69–77.
ÖZGÜNER, O., **Köyde mimari, Doğu Karadeniz**, ODTÜ, Ankara, 1970.
ÖZKAYA, Yücel, **Osmanlı İmparatorluğunda ayânlık**, Ankara, A.Ü. DTC Fak. Yay., 1977.
PAKALIN, M.Z., **Osmanlı tarih deyimler, ve terimleri sözlüğü** 3 cilt, (2. Bas.), M. Eğt. Bak. Yay., İstanbul, 1971.
PAPAHRISTODULOS, P., "Ta esnafia ke i ekonomiki ke pnevatiki anthisi tu ellinizmu epi turkokratias" (Türk egemenliğinde rum esnaflar ve ellenizmin ekonomik ve manevi yönden kalkınması) **Arheion Thrakiku Laografiku Thisavru**, sayı 16, 1951, s. 54–75.
PÉEV, Christo, **Alte Haeuser in Plovdiv**, (önsöz M. Bitschev), Mainz, Florian Kupfberg, 1967.
PERTUSIER, Charles, **La Bosnie considerée dans ses rapports avec l'Empire Ottoman**, Paris, 1822.
de PLANHOL, Xavier, "Principes d'une géographie urbaine de l'Asie Mineure", **Etudes sur les Villes du Moyen–Orient (ds Revue geographique de l'Est)**, 3–4, 1969, s. 249–268.
POLO, Marco, **The Travels of Marco Polo**, (çev. ve önsöz R. Latham), London, Penguin (2. bas), 1959.
RADT, Wolfgang, "Die byzantinische Wohnstadt von Pergamon", **Wohnunsbau im Altertum**, Berlin, Wasmuth, 1978, s. 199–223.
RAMAGE, Andrew, **Lydian houses and architectural terracottas**, Harvard Univ. Pr., 1978
RAPOPORT, Amos, **Pour une anthropologie de la maison**, (çev. A.M. Meiterheim ve Schlumberger), Paris, Dunod, 1972.
———, "An interview with Amos Rapoport on vernacular architecture", **ODTÜ, Mim. Fak. D.**, c. 5, sayı 2, Güz 1979, s. 113–126.
REFİK, Ahmed, **Hicrî onikinci asırda İstanbul hayatı (1100–1200)**, İstanbul, 1930.

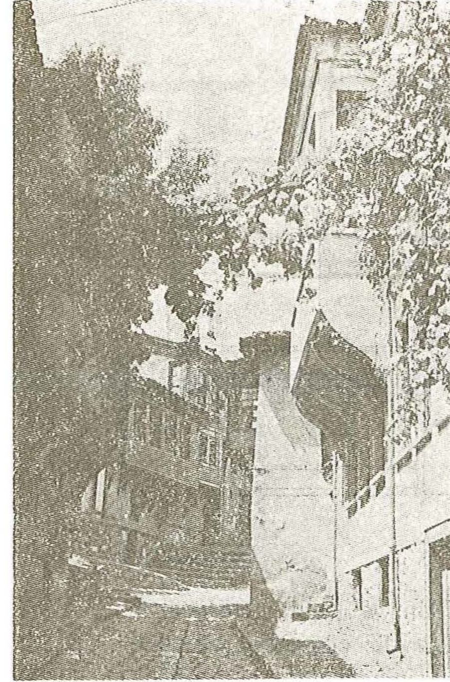
————, **Hicrî onbirinci asırda İstanbul hayatı (1000–1100)**, İstanbul, 1931.
————, **Onaltıncı asırda İstanbul hayatı (1553–1591)**, (2. bas.) İstanbul, 1935.
REINAUD, M., **Geographie d'Aboulféda**, Paris, 1848.
RUBEN, W., "Anadolu'da yerleşme tarihi ile ilgili görüşler", **A.Ü.D.T.C.Fak. Dergisi**, c. V, 1947.
RUBRUCK, G., **Voyage remarquable de Guillaume de Rubriquis, envoié en ambassade par le roi Louis IX en différentes parties de l'Orient, principalement en Tartarie en en Chine, en l'an de notre Seigneur MCCLIII**
————, "The journey of William of Rubruck", **Mission to Asia**, (yay. ve önsöz, Ch. Dawson), New York, Harper and Row, 1966, s. 9–223.
SAKAOĞLU, N., **Divriği'de ev mimarisi**, İstanbul, Kült. Bak. Yay, 274, (T. San. Es. Ser. 8), 1978.
SARRE, Fr., **Der Kiosk von Konia**, Berlin, 1936.
————, **Konya Köşkü**, (Çev. Ş. Uzluk), Ankara, T.T.K. Yay., 1967.
SCHLUMBERGER, D., **Lashkari Bazar–Une résidence royale ghaznévide et ghoride, 1.A : L'architecture**, (Mém. D.A.F.A., t. XVIII), Paris, 1978.
SCHWEIGGER, Salomon, **Ein newe reyssbeschreibung auss Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem**, (Nurnberg 1639), (Önsöz R. Nack) Graz, 1964.
SELEN, H.S., "16. ve 17. yüzyılda Anadolu'nun köy ve küçük şehir hayatı", **III. Türk Tarih Kongresi**, 1948, s. 590–598.
SÖZEN, Metin ve O.N. DÜLGERLER, "Konya evlerinden örnekler", **ODTÜ Mim. Fak. D.**, c. 5, sayı 1, Bahar 1979, s. 78–100.
SÖZEN, Metin, Afife BATUR, Nur FERSAN, E. ÖZDEN, **Türk kenti–Türk evi bibliyografyası**, (çoğaltılmış) İstanbul, İTÜMTRE, 1976.
STARNOVA, M., "Le commencement de l'européanisation de l'architecture en Turquie ottomane et certains aspects de son influence sur l'architecture des Balkans", **RESEE**, 17, 1979, s. 587–607.
(STAMOV, St. ET AL, yay), **L'Heritage architectural de la Bulgarie**, Sofia, Ed. d'Etat Technika, 1972.
————, "Les monuments islamiques sur les terres bulgares", **aarp**, 9, 1976, s. 68–74.
STOIANOVICH, Traian, "Conquering Balkan Orthodox merchant", **Journal of Economic History**, 1960, s. 240–241.
SÜMER, Faruk, "Anadolu'ya yalnız göçebe Türkler mi geldi?", **Belleten**, c. XXIV, sayı 96, 1960, s. 567–593.
————, **Oğuzlar**, Ankara, 1967.
ŞEN, Necati, **Rize'den beş ev**, İstanbul, İTÜ Teknik Okul Yay., 1967.
ŞENER, Hasan, "Geleneksel konutların korunmasında bazı analitik yaklaşım-

lar–Alanya'da geleneksel konutlar", **MTRE Bülteni**, c. 2, sayı 7, VII/1976, s. 2–10, şek. 1–12.
Tarama Sözlüğü, 8 cilt, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 1963–1977.
TEKELİ, İlhan, "Osmanlı İmparatorluğunda mekân organizasyonundaki değişmeler ve Türkiye Cumhuriyetinin bölgesel politikası", **Belgelerle Türk Tarihi**, I: sayı 54, VI/1971, s. 4–9; II: sayı 46, VII/1971, s. 4–9.
————, 'Anadolu'daki kentsel yaşantının örgütlenmesinde değişik aşamalar", **Toplum ve Bilim**, sayı 9–10, 1980, s. 36–65.
TOMASCHEK, W., **Zur historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter**, SBWien, Phil.–Hist.Kl., 124(8), 1891.
TOMSU, Leman, **Bursa evleri**, İstanbul, İTÜ Mim. Fak. Yay., 1949.
TOSUN, Yılmaz, **Milli mimarimizde Kula evleri**, İzmir, 1968.
TURAN, Şerafettin, "Osmanlı teşkilâtında hassa mimarları", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. 1, sayı 1, Ankara, 1963, s. 174–
TURAN, Osman, "Les souverains seldjoukides et leurs sujets non–musulmans", **Studia Islamica**, c. 1, 1953, s. 65–100.
————, "L'urbanisation dans la Turquie du Moyen–Age", **Studia Islamica**, c. X, 1959, s. 137–152.
ULUÇ, H. "Güney Anadolu'da sivil mimari örnekleri", **Arkitekt**, 46, 1946, s. 261–267.
ÜNVER, Süheyl ve S.H. ELDEM, **Amucazade Hüseyin Paşa Yalısı**, İstanbul, TTOK, 1970.
de la VALLE, P., **Les fameux voyages de P. de la Valle, gentilhomme romain surnommé l'illustre voyageur**, Paris, 1620.
VELENIS, G., "Wohnviertel und Wohnungsbau in der byzantinischen Stadten", **Wohnungsbau im Altertum**, Berlin, Wasmuth (1978 ?), s. 227–236.
VIVIEN DE SAINT–MARTIN, M., **Description historique et géographique de l'Asie Mineure...**, t. II, Paris, 1852.
VRYONIS, Speros, **The decline of medieval Hellenism in Asia Minor and the process of islamization from the eleventh through the fifteenth century**, Univ. Of California Press 1971.
————, "Nomadization and islamization in Asia Minor", **Dumbarton Oaks Papers**, c. 10, sayı 29, 1975, s. 41–71.
YALKIN, Ali Rıza (Yalman), **Cenupta Türkmen Oymakları**, 2 cilt, (hazırlayan Sabahat Emir), Ankara, M.Eğ.Bak.Yay., 1977.
YAVUZ, Yıldırım, "Alanya'nın Demirtaş (Syedre) bucağındaki köşk", *Belleten*, c. XXXIV, sayı 135, Ankara, 1970, s. 353–371.
YERASIMOS, Stefanos, **Az gelişmişlik sürecinde Türkiye**, c. 1: Bizanstan Tanzimata, İstanbul, Gözlem Yay., 1974.
YETKİN, Şerare, "Alara kalesindeki hamamlı kasır ve 13. yüzyıl Anadolu mimarisinin yeri (22 desen ve resimle), **Malazgirt Armağanı**, Ankara, T.T.K.Yay., 1972, s. 119–126.

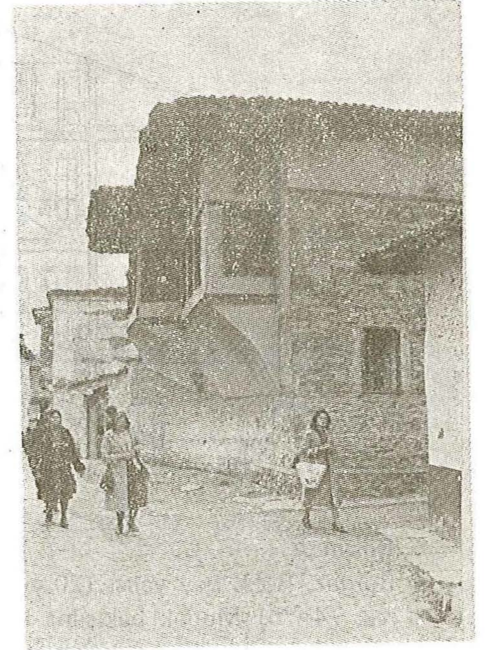
YILDIZ, M. "Harput konakları ve evleri", **Yeni Fırat**, sayı 3/25 1965, s. 23–26.
YOUNG, R.S., "Gordion 1956: preliminary report", **A.J.A.**, sayı 61.
kenler Gn. Md. Yay., 1975.
YÜCEL, Atillâ, "Mekân okuma aracı olarak tipolojik çözümleme", **Çevre, Yapı ve Tasarım**, (der, M. Pultar), Ankara, Çevre ve Mimarlık Bilimleri Der. Yay., 1979.
YÜKSEL, E. Uğur, "Bitlis köy evleri", **1. Uluslararası Türk Folklor Kongresi**, c. V, Ankara, 1977, s. 257–270, res. 1–12.
————, "Ahlat'tan bir ev", **MTRE Bülteni**, sayı 11–12, IV. 1980. s. 2–9.
YAKAR, J., J.L. GARZON, "The survival of ancient traditions in the popular architecture of North Central Turkey", **Expedition**, Winter, 1976, s. 43–48.
YALÇINLAR, A. ET AL, "Akdeniz ülkeleri geleneksel mimarileri proje yarışması: Muğla", **Mimarlık**, 81/11–12, s. 10–27.
YÜREKLİ, Hülya, "Türk evi, İskilip'ten örnekler", **MTRE, Bülteni**, c. 3, sayı IV. 1977, s. 2–11.
————, "Türk evi'nin karakteristiklerinin dış gözlemle saptanması için bir yöntem", **ODTÜ, Mim. Fak. Derg.**, c. V, sayı 1, Bahar 1979, s. 5–13.
YAYINDA YARARLANILAN YAZMA YAPITLAR
Divan-ı Nadirî, 1618–1622, Topkapı Sarayı Müzesi, H. 889
Hamse-i Atâ'i, 1690, (Nev'î-zâde), TIEM 1969, Halet Ef. 3209.
Hamse-i Dehlevî, 1498, Topkapı S. Mz., H. 799.
Hamse-i Nevâî; 1530/31, Topkapı S. Mz., H. 802.
Muradnâme, 1427, (Oruçgazioğlu Bedr-i Dilşâd), Milli Kt., Fahri Bilge bağşı, No: 470.
Nusretnâme, 1584 (Mustafa li Gelibolulu), Topkapı S. Mz., H. 1365.
Sûrnâme-i Vehbî, (yak. 1720), Topkapı S. Ms., III Ahmet 3593 ve III Ahmet 3594.
İstanbul Su Yolları Haritası, TIEM 3336.

İ Ç İ N D E K İ L E R

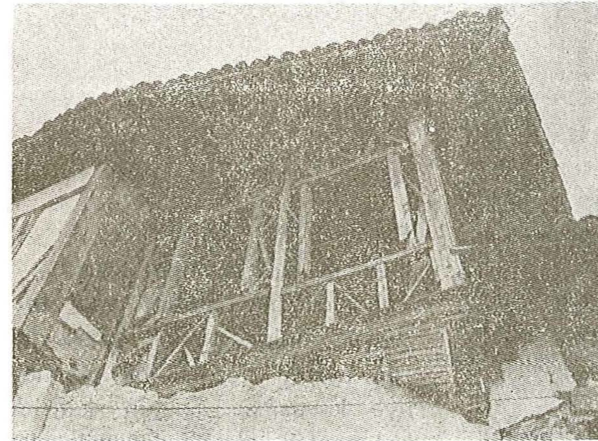
RESİMLER

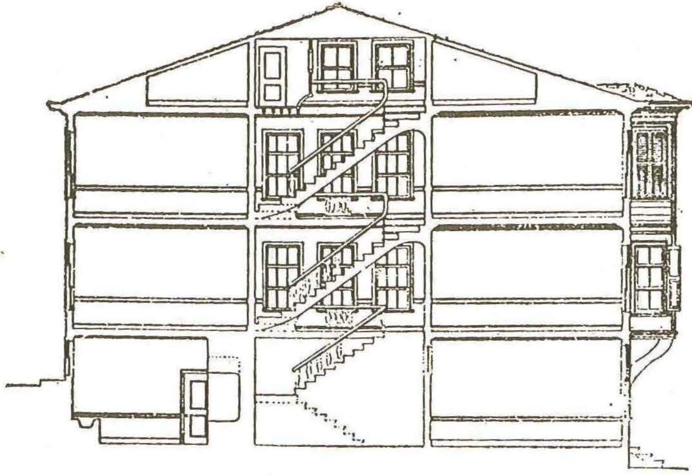
Resim 1 :
Filibe (Plovdiv) kentinin eski kesimindeki bu sokağın benzerini' Rumeli ve Anadolu yerleşmelerinin çoğunda bulmak olanaklıdır.

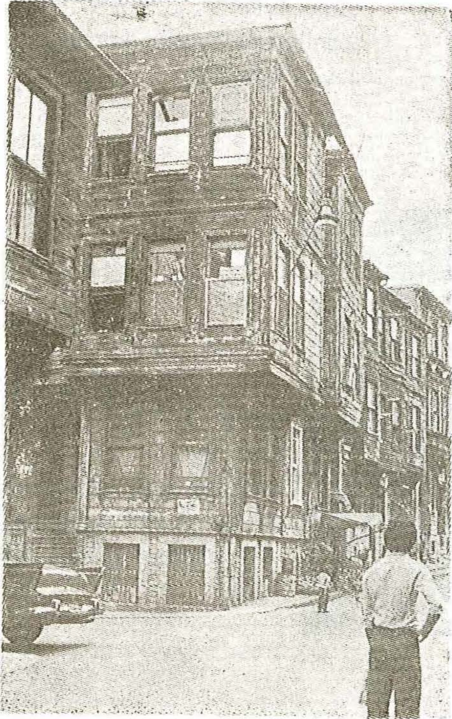
Resim 2 :
Kula evleri
Zemin kat/Başkat karşıtlığı belirleyici özelliktir.

Resim 3 :
Kula Evi
Başkatın hafif ahşap çatkısının zemin kat duvarına oturma şekline dikkat edilsin.

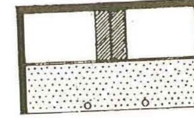

Resim 4 :
Burgaz, Refik bey yalısı (20 yy. ?) Plan ve kesit: **(Rölöve 1, res. 74–75)** Mutlak bakışıma kavuşan evde, çıkmalar şahnişine dönüşmüş, zemin kat genel tasarımın içinde özümlenmiştir.

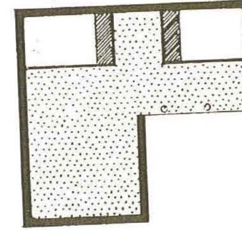

Resim 5 :
İstanbul, Vefa semtinde evler. Pencereli bir bodrum kata dönüşen kârgir zemin kat, bitişik düzen, evlerin düzgün bir geometriye kavuşması, bütün katlarda bol pencere olması, değişmiş olan bir yaşama biçimini yansıtır.

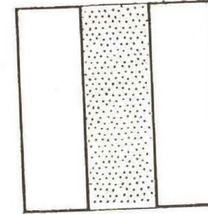
A)
S.H.ELDEM TİPOLOJİSİ:

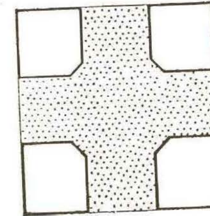
.dış sofalı plan şeması

.eyvanlı ve köşklü plan şeması

.iç sofalı plan şeması

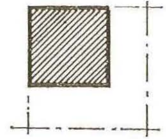

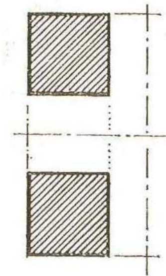
.orta sofalı plan şeması

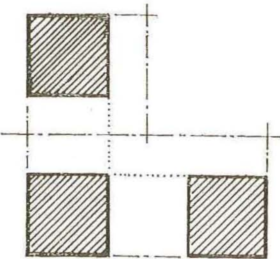
Resim 6 :
S.H.Eldem'e göre Türk evi tipolojisi **(Türk evi plan tipleri'nden)**: Bu tipolojide açık sofalı tipten orta sofalı tipe doğru kronolojik bir gelişme söz konusudur.

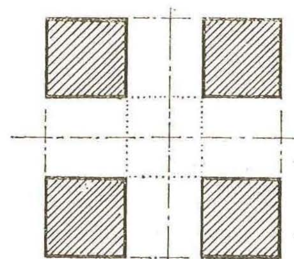
B)

D.KUBAN TİPOLOJİSİ:

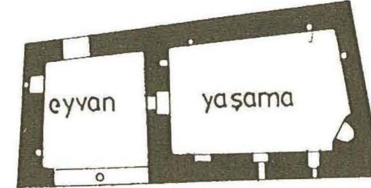

Resim 7 :
Doğan Kuban'a göre Türk evi tipolojisi (**Sanat Tarihimizin Sorunları**'ndan) Bu tipolojide, oda ve oda önünden oluşan temel bir mekânsal birimin, kesişen eksenler boyunca yenilenmesiyle elde edilen bir çeşitlenme söz konusudur.

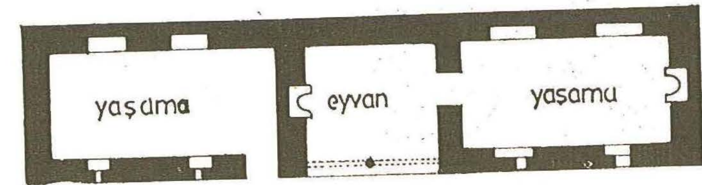
C)

M.ERDİM TİPOLOJİSİ:

İŞLEVSEL BİRİMLERİN ÖRNEKLENMESİ

A-1

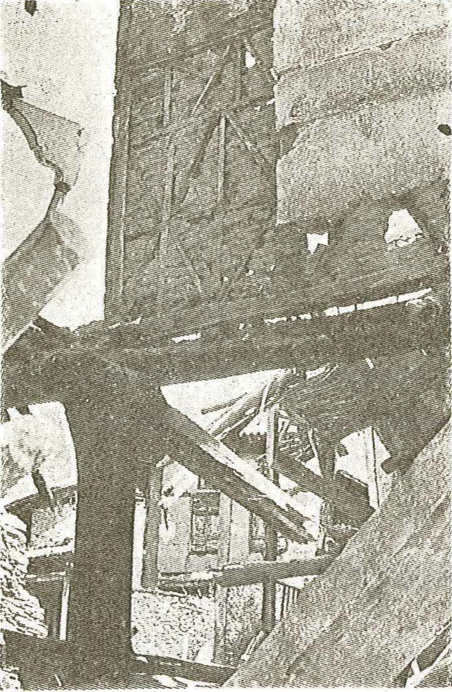

A-2

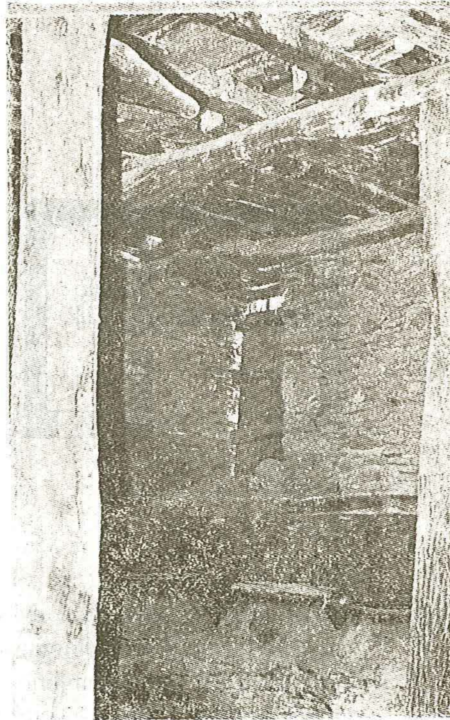

B-1

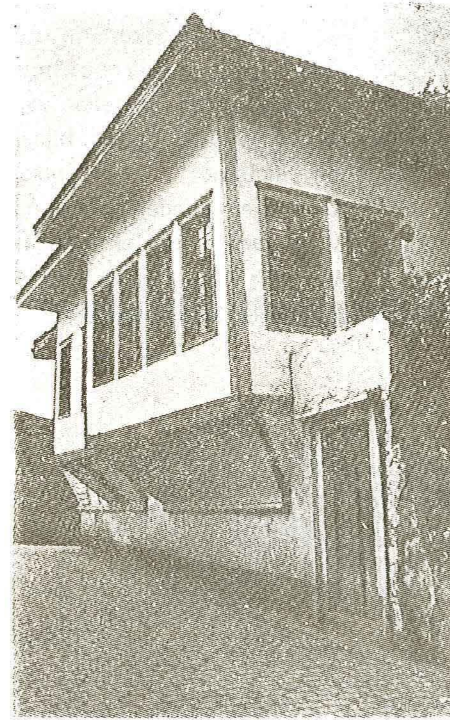
Resim 8 :
Murat Erdim'e göre Türk evinin tipolojik birimleri: (A–2) tipi, (A–1) tipindeki birimin bakışıma kavuşmasıyla elde edilmiştir. Bu ana birimlerin çoğaltılması, ya da eklentilerle zenginleştirilmesi, Türk evi tipolojisini oluşturur.

Resim 9 :
Geleneksel evlerde, başkatın zemin kat duvarlarından bağımsız yapısı ve taşıyıcı sistem.

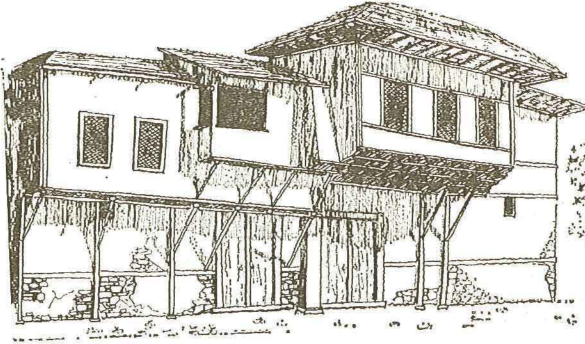
Resim 10 :
Birgi, Beyler evi: Zemin kattak kiler kısmının iç yapım düzeni

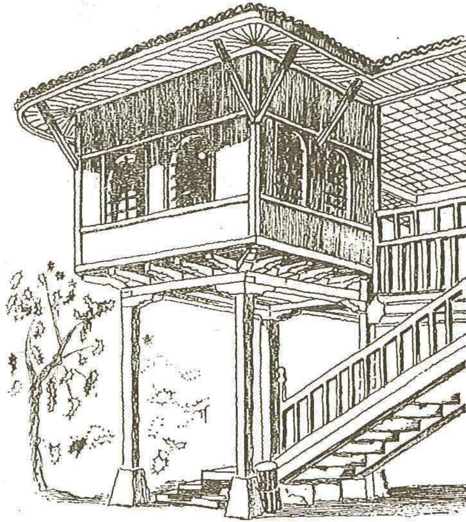
Resim 11 :
Trabzon, Ortahisar mahallesinde geleneksel bir ev. Zemin kat duvarının üstünden değil ama oldukça alçaktan başlayan çıkma, belli ki, sokağa uydurulmak istenen zemin katın planimetrik kısıtlılığını gidermek amacıyla yapılmamıştır.

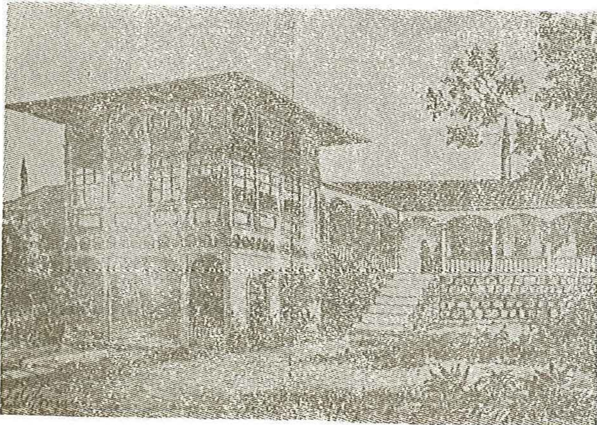
Resim 12 :
Mürefte evi
Başoda/ev karşıtlığı, zemin kat/başkat karşıtlığıyla çakışmıştır.

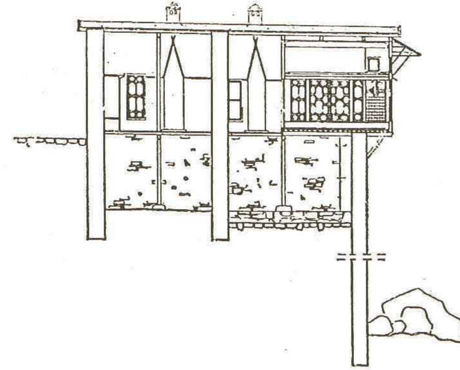
Resim 13 :
Bu evlerde çıkmaları taşıyan payandalar, zemine oturan ve zemin kat duvarının önünde duran dikmelere yaslanır. Sağdaki çıkma bileşik bir sisteme taşıtırılmıştır: bindirmeli kirişler ayrıca payandalardan destek almıştır. (Evren, **Türk evinde çıkma,** s.21'deki fotoğraftan)

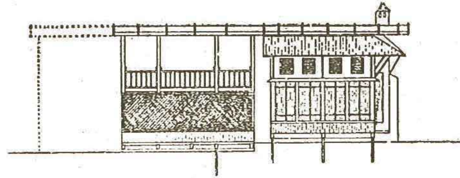

Resim 14 :
Trabzon, Sabri Ağa evi yazlık köşkü (Evren, **Türk evinde çıkma,** s. 45) Divanhane burada hayattan bahçeye doğru uzanan ayrı ve özerk bir köşk niteliğindedir.

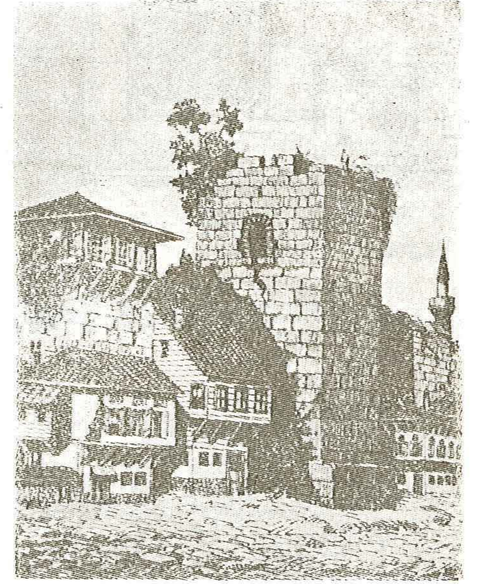

Resim 15 :
Edirne, 1686 tarihli NHacı Paşa evi: (Rıfat Osman, **Edirne,** res. 7) Direkler üzerindeki yazlık divanhanenin altında yer alan havuzlu köşk, III Murat köşkündeki düzen anımsatır.

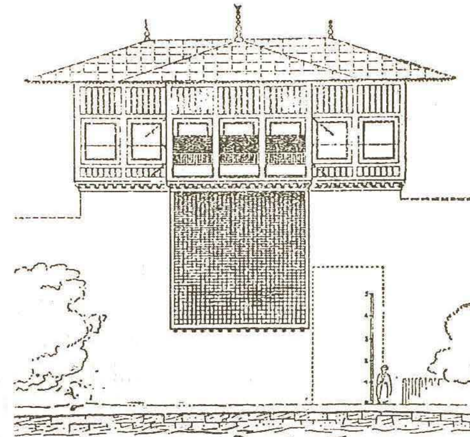

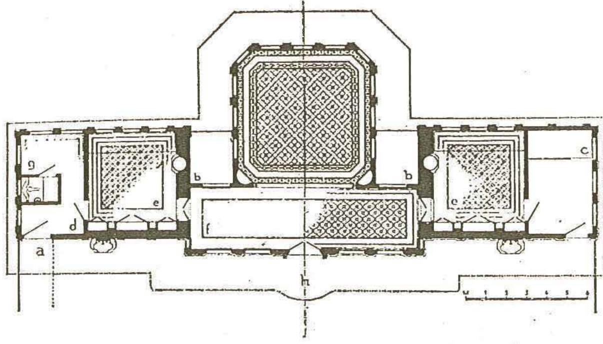
Resim 16 :
Alanya evi, (**Rölöve 1,** res. 93–94) Alt ve üst katların işlevsel kopukluğu kesitte belli olmaktadır. Başodanın kuruluşuna dikkat edilsin.

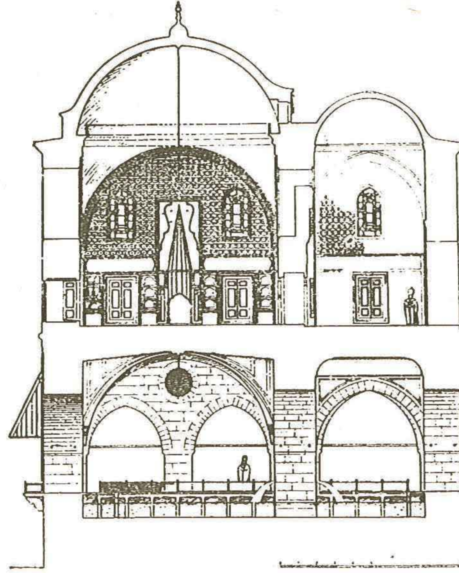
Resim 17 :
Edirne surları üzerindeki evler (R. Osman, **Edirne..,** den).

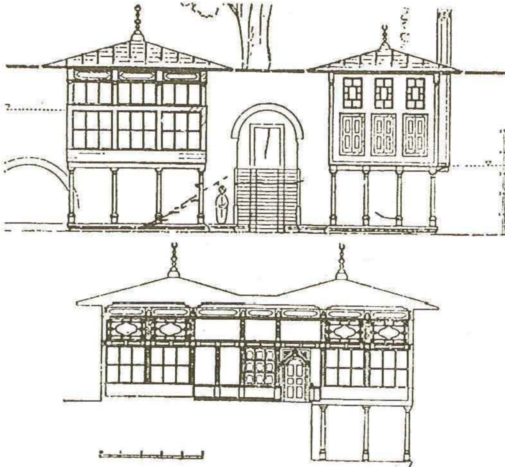
Resim 18 :
Kurşunlu Mahzen Köşkü (1716): Restitüsyon (**Köşkler II,** res. 163). Köşk sur duvarı üzerine kurulmuştur.

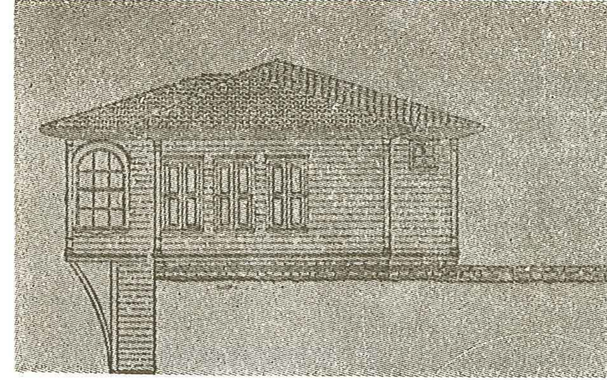
Resim 19 :
III Osman Köşkü (1745/5): (**Köşkler II**, res. 227). Burada köşk teras üzerinde kurulmuş, divanhane ile diğer odalar karakteristik bir "T" plan oluşturmuş, divanhane dışa doğru belirgin bir çıkmayla taşırılmıştır.

Resim 20 : III Murat Köşkü (1576): kesit (**Köşkler 1**, res. 92). Bu köşkün kuruluş düzeni Edirne, Hacı Paşa evindeki divanhaneyle karşılaştırılsın.

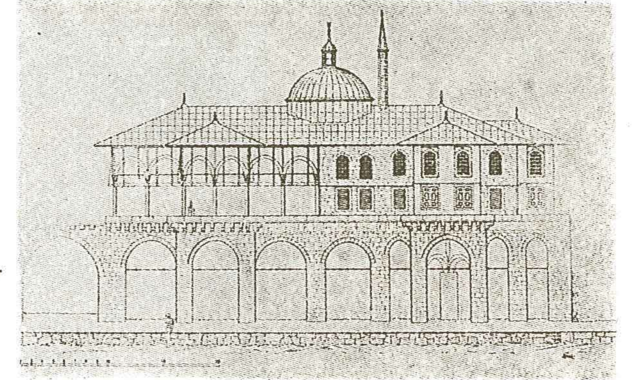

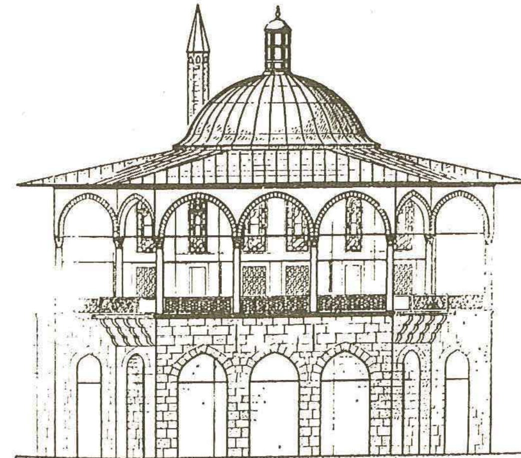
Resim 21 :
Sofa Köşkü (1752): (**Köşkler II**, res. 222–23) Köşkün set üzerindeki konumu, deniz tarafına bakan odaların ise direklere taşıtılması tipiktir

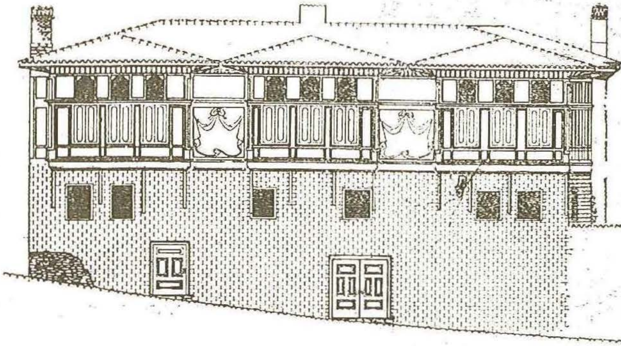
Resim 22 :
Yaver Paşa köşkü, Eyüp (19. yy) (**Rölöve 1, res.** 64) Köşkün set üzerindeki cephesi bir tek üst kattan oluşur ve eski geleneği sürdürür. Ters yöndeki cephe ise üç katlıdır ve zemin kat/başkat karşıtlığını sergilemez.

Resim 23 :
Sepetçiler Köşkü (1643): deniz cephesi restitüsyonu (**Köşkler 1**, res. 246)

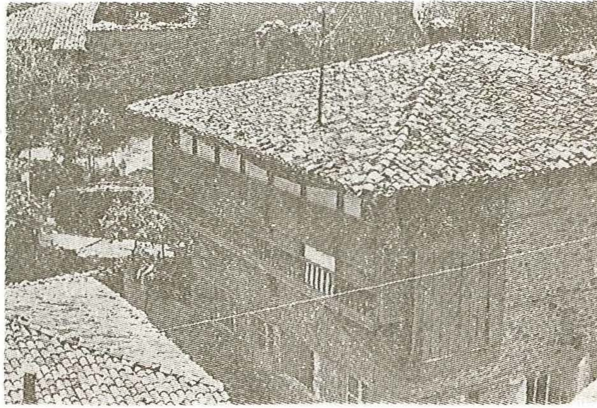

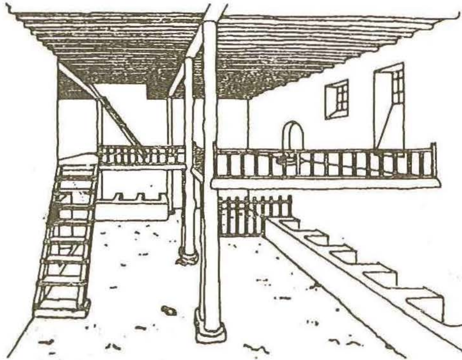
Resim 24 :
Bağdad Köşkü (1638): kuzey cephesi (**Köşkler 1**, res. 208)

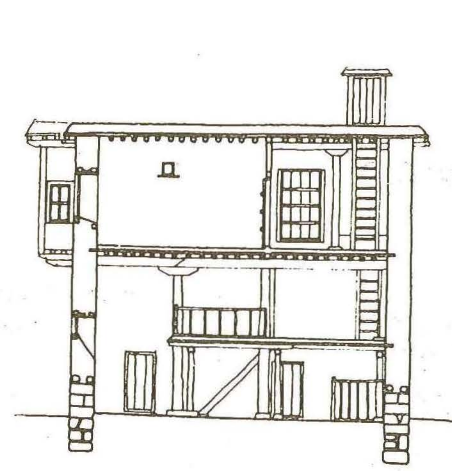
Resim 25 :
Birgi, Çakırağa konağı sokak cephesi (**Rölöve II**, res, 36)

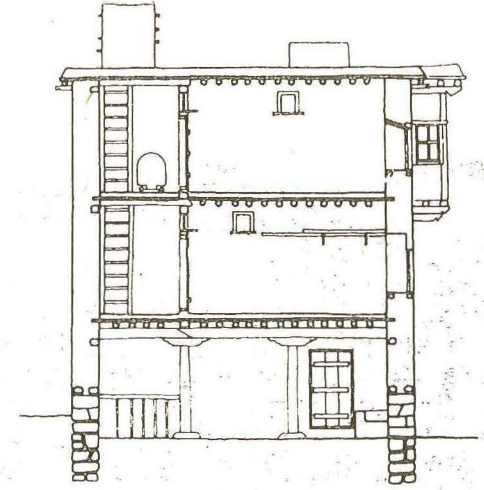
Resim 26 :
Buldan evi
Cephe boyunca çıkma yapan hayat kısmı, yaşama katının yazlık kesimidir.

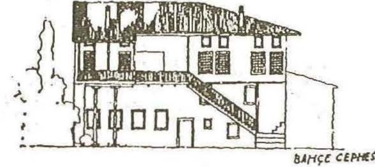
Resim 27 :
Pulur köy evinin ahırında, kışlık yatma yeri olarak kullanılan asma sekilik (**Koşay**, lev. 1)

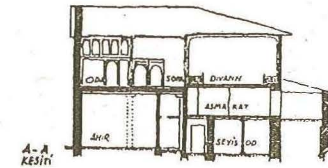

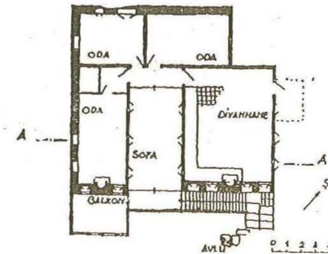
Resim 28 :
Pulur evi: kesit. Zemin kattaki sekilik, daha ileri bir konut aşamasındaki kışlık asma katını müjdeliyor (**Koşay**, lev. 1)

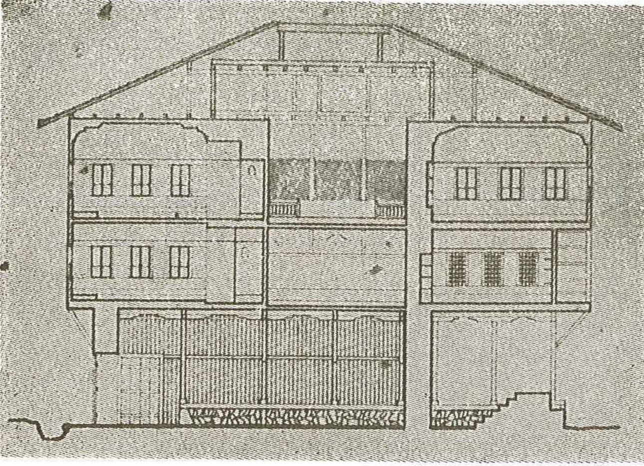
Resim 29 :
Pulur evi: kesit
Kışlık asma kat, bu evde, zemin kattaki ahırdan tamamen kopmuştur (**Koşay**, lev. 1).

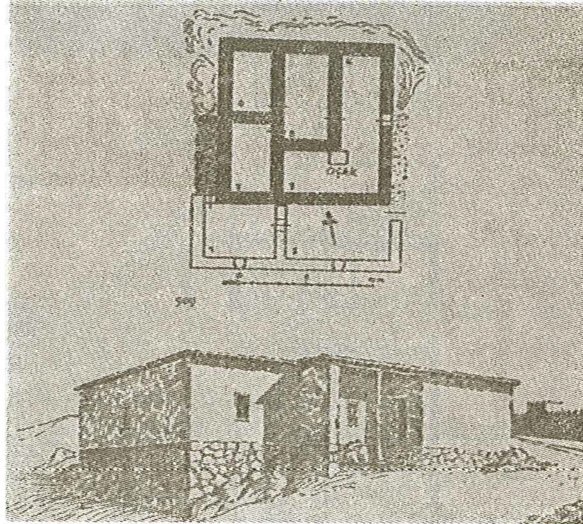

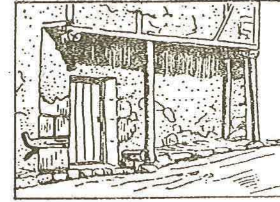
Resim 30 :
Ankara, Erzurum sokak no. 60 (Kömürcüoğlu, **Ankara** evleri'nden), Asmakat / ahır ilişkisi Pulur köy evlerindeki düzeni anımsatır. Divanhane sofaya göre yüksek, ev kitlesine göre de taşkındır.

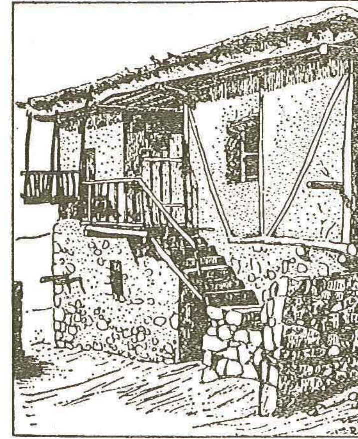

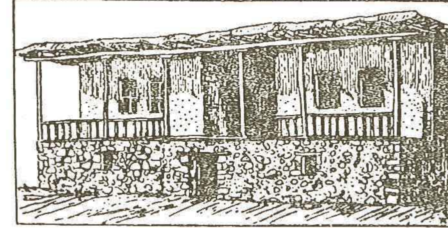
Resim 31 :
Safranbolu, Asmazlar Konağı : kesit (E.Ü.G.S.Fak., Mim. Böl. Belgeliği)
Zemin katın üst katlardan kopukluğu, orta katı gelişmiş ve başkat düzenine yaklaştırılmış olan bu eşraf konağında oldukça çarpıcıdır.

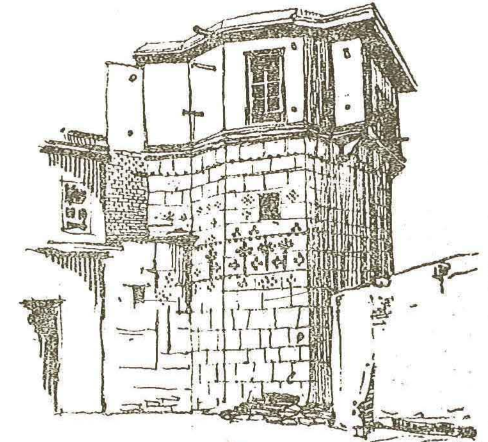
Resim 32 :
Boğazköy, Arslanlıkapı'daki ev (**Naumann**, res. 510)

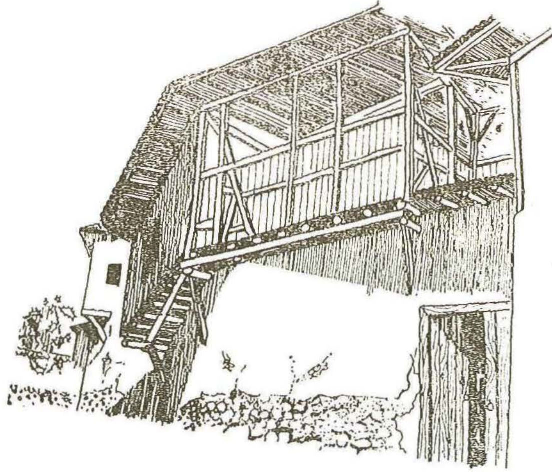

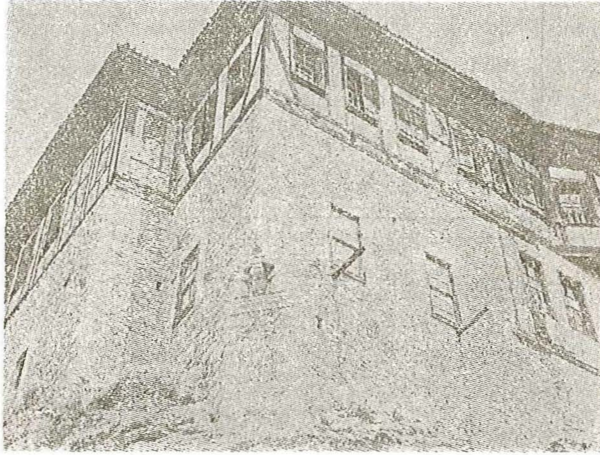
Resim 33 :
1950'lerde, Boğazköy'de çağdaş köy evleri (**Naumann**, res. 514–16)

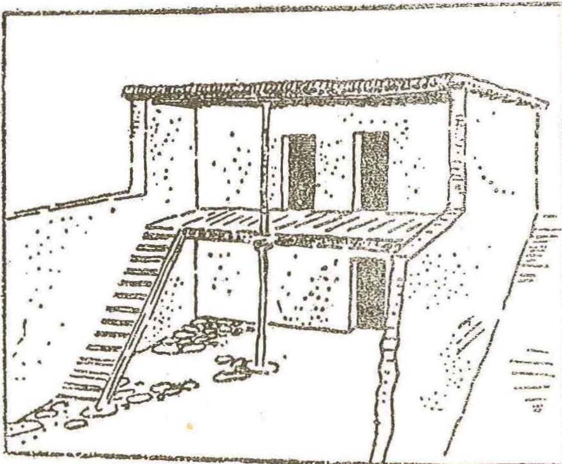
Resim 34 :
Kabul evi (Afganistan) (**History of the House**) s.67)

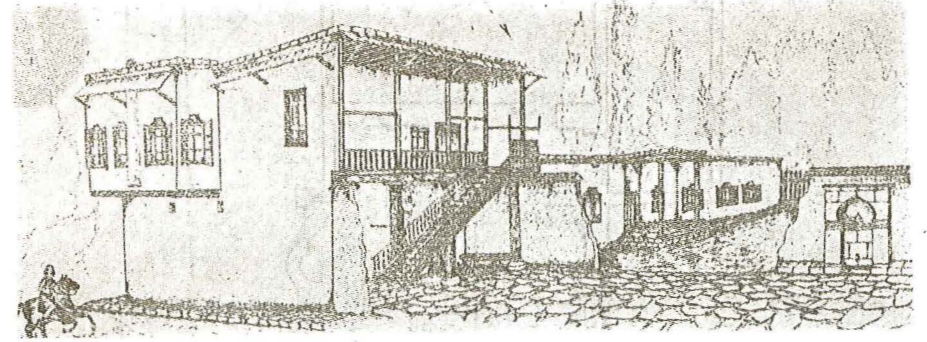
Resim 35 :
Çankırı evi: hayat çıkması (**Kafesçioğlu**, res. 35'teki fotoğraftan). Res. 34 ile karşılaştırınız.

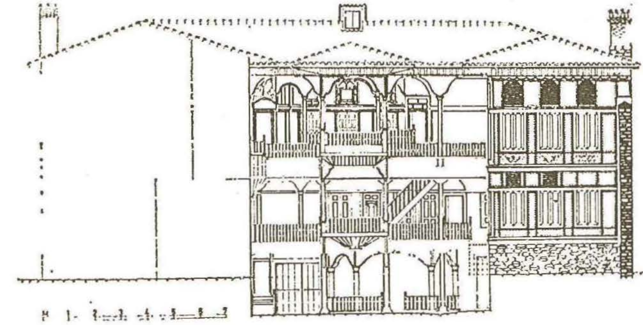
Resim 36 :
Safranbolu evi
Başkat / zeminkat karşıtlığı, başkata kadar yükselen duvarların sur bedenini andıran yapısıyla büsbütün pekleşmiştir.

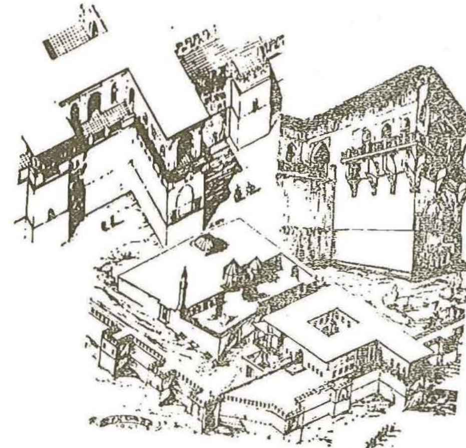
Resim 37 :
Kültepe – Kaneş evi, (**Naumann**, res. 504) Ön direklikli, iki katlı ev düzeni

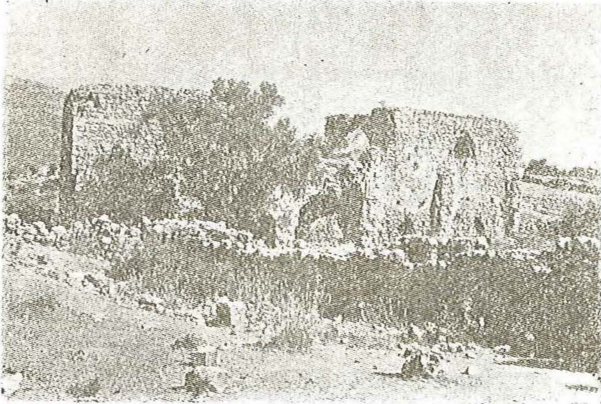
Resim 38 :
Divriği, Kalıpsız evi restitüsyon resmi (**Divriği**, res. 17) Ön direklikli ve iki katlı ev düzeni

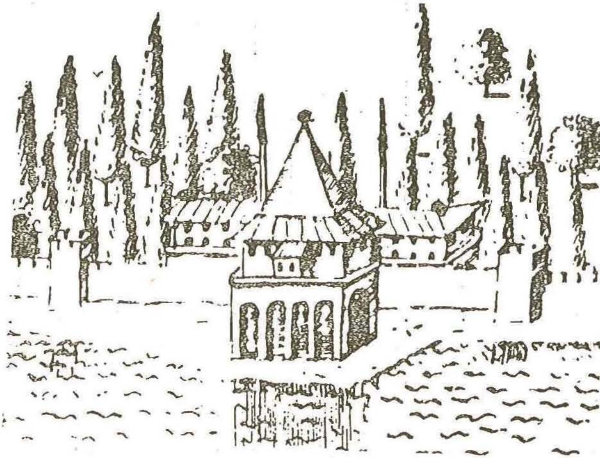
Resim 39 :
Birgi, Çakırağa konağı bahçe cephesi, (**Rölöve II**). Bu 18.yüzyıl konağında, İstanbul etkilerinin merkezileştiriciliğine karşın, avluya bakan direklik düzeni konmuştur. Ancak, işlev ve biçim kayguları, direkliğin zeminden başlayarak üç kat olarak yinelenmesini zorunlu kılmış, böylece sokak cephesinde görülen zeminkat/başkat karşıtlığı bu cephede yumuşatılmıştır.

Resim 40 :
Konya Alâettin Köşkü ve Konya Alâettin Sarayı restitüsyonları (Akok, **TEtnD**, XI, 1968, res. 14)

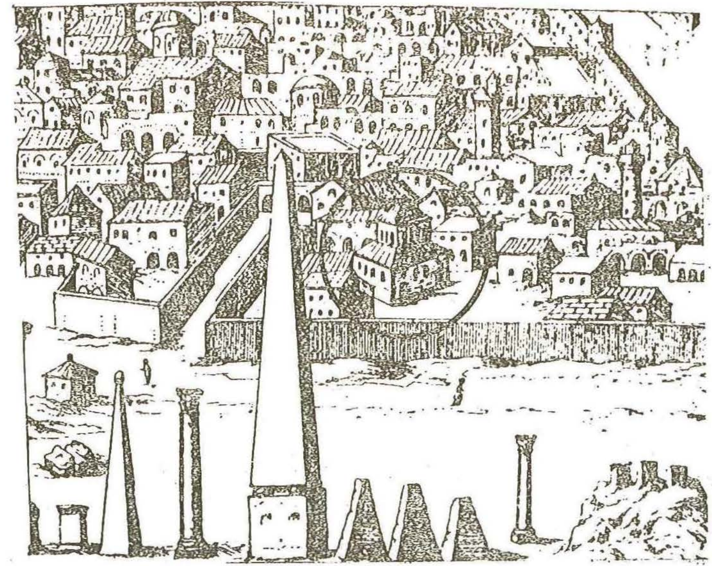
Resim 41 :
Peçin, Kızıl Han
Menteşe beyliğine ait bir köşk örneği

Resim 42 :
1759 tarihli Hünernâme'de Sahil Köşkü betimi: ayrıntı (**Köşkler 1**, res. 122)

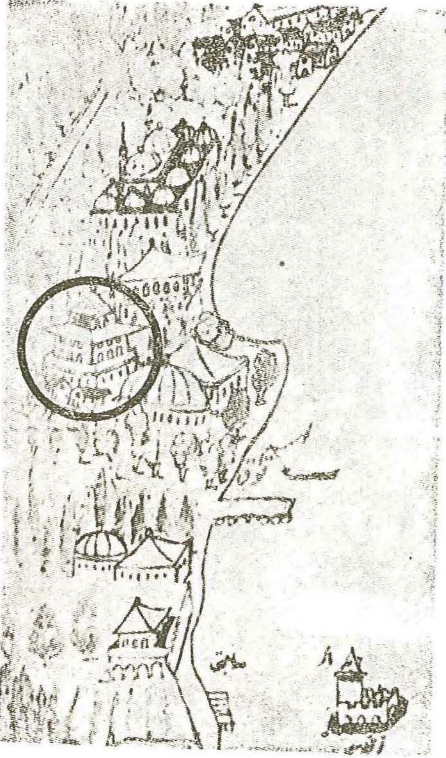
Resim 43 :
Scorella gravüründeki İncili Köşk betimi (1590): ayrıntı (**Köşkler 1**, res. 106)

Resim 44 :
Onuphrius Panvinus tarafından yapılan İstanbul gravüründe Sultan Ahmet meydanını gösteren ayrıntı (16. yüzyıl ortaları)

Resim 45 :
Aelst'in gravüründe Sultanın alayla İstanbula dönüşü; ayrıntı (**Aelst**, lev. VI)

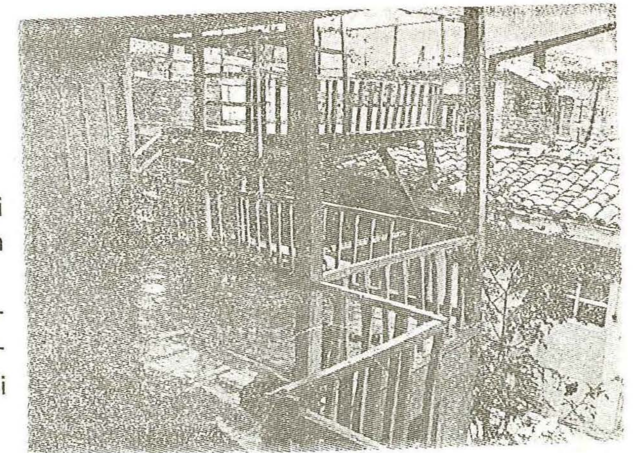
Resim 46 :
Piri Reis albümünden İstanbul görünümü: Üsküdar Sarayburnu kesimine ait ayrıntı (**Röşkler 1**, s. 144).

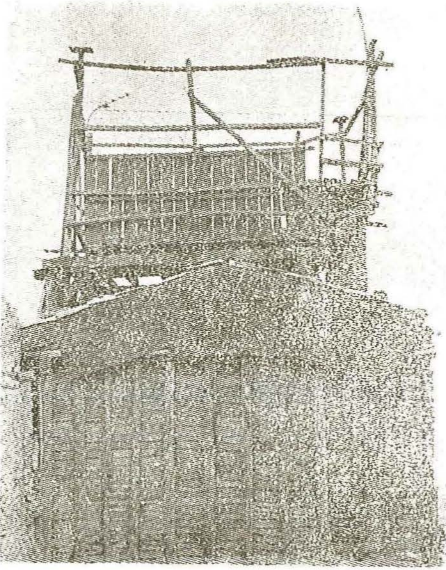
Resim 47 :
17.yüzyıl sonlarına ait bir fevkanî bahçe köşkü betimi (**Hamse-i Atâ'i**, TIEM 1969, 52a)

Resim 48 :
Konak çatısında köşk şeklinde açık cihannüma (**Hamse-i Atâ'î**, TIEM 1969, 90a)

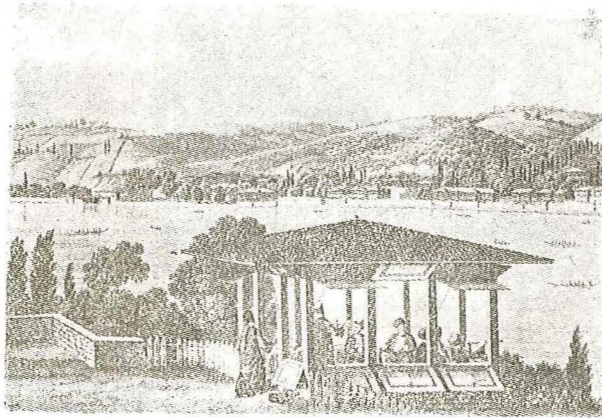
Resim 49 :
Babadağ, Sedat Tezel evi
Birçok yenilemeye rağmen geleneksel düzenini koruyan bu evde, hayat kısmının özgür oluşumu ve çardakla olan ilişkisi dikkati çeker.

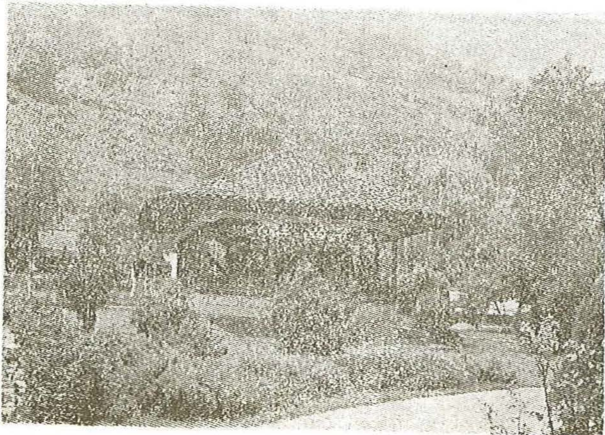

Resim 50 :
Babadağ: salaş tahtapuş

Resim 51 :
Kandilli sırtlarında bir köşk (Melling'den ayrıntı)

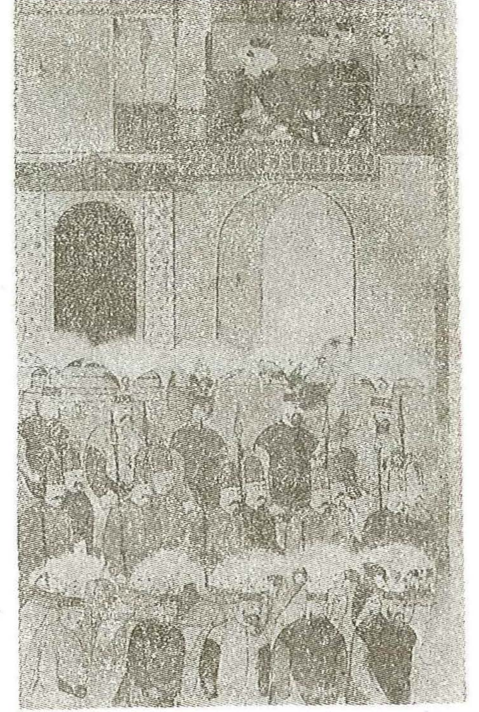

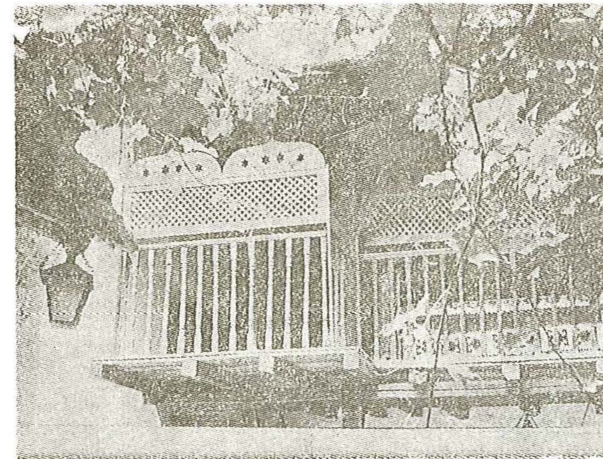
Resim 52 :
Tetovo (Yugoslavua) Harabat Dede Bektaşi tekkesi sema köşkü (1779)

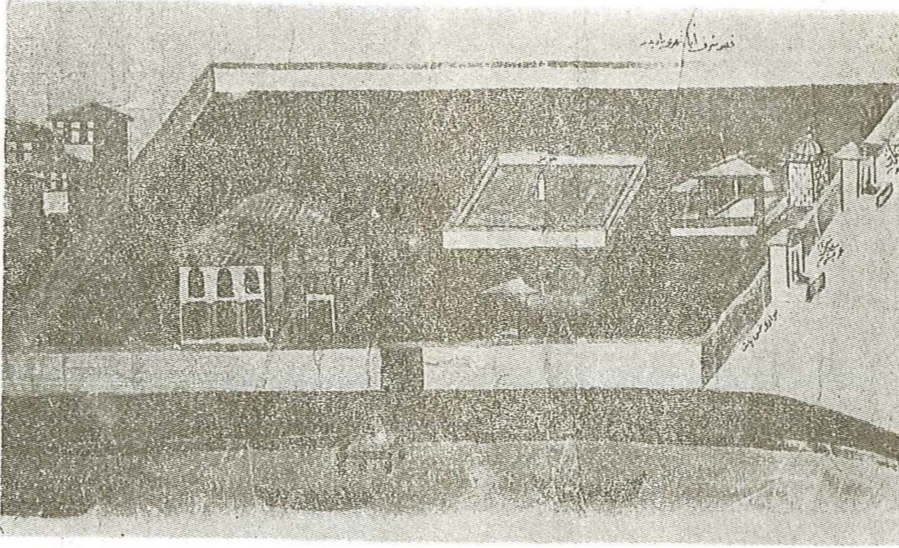
Resim 53 :
Vehbî Sûrnamesi'nde köşk betimleri (Topkapı, A. 3594, 6b) Açık ve kapalı, yani yazlık ve kışlık köşk betimlerini karşılaştırınız.

Resim 54 :
III Ahmet alay köşkünde (**Vehbî Sûrnamesi**, Topkapı A.3594, 16a)

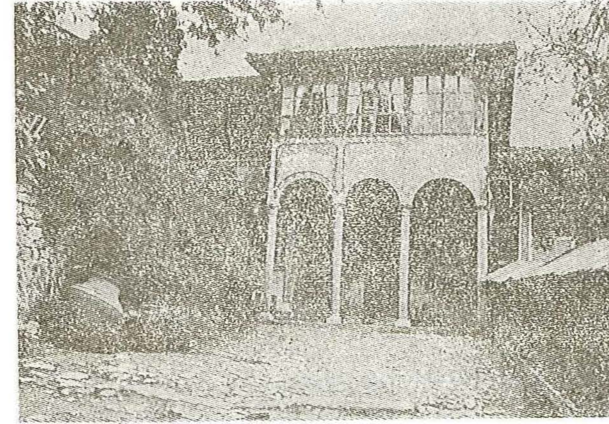
Resim 55 :
Sarajevo, Svrzına evi: köşk

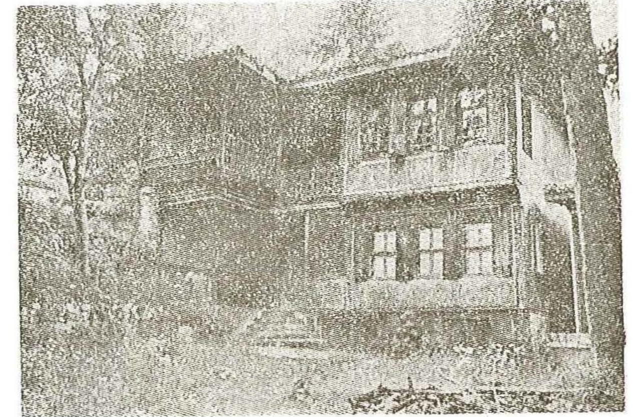
Resim 56 :
Kasr-ı Şerefâbâd Şehriyâri (**Su yolları haritası**, TIEM 3336'den ayrıntı)

Resim 57 :
Buldan evinde "tahtalık" Hayattan çıkma ile taşan yazlık köşk ya da "tahtalık", başlıbaşına bir yaşama alanı haline gelmiş.

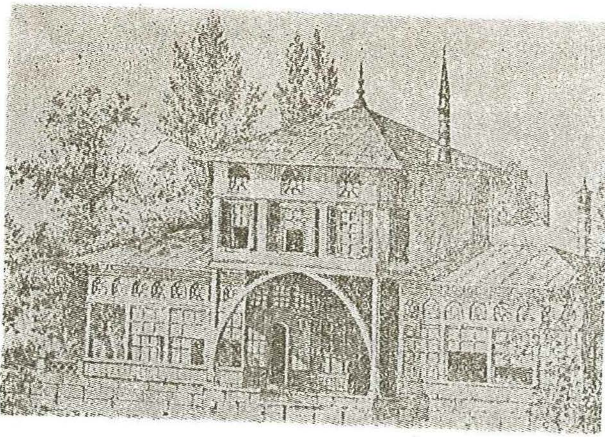
Resim 58 :
Koprivşitza, Oslekov evi
Direklik üstünde yazlık kabul odası

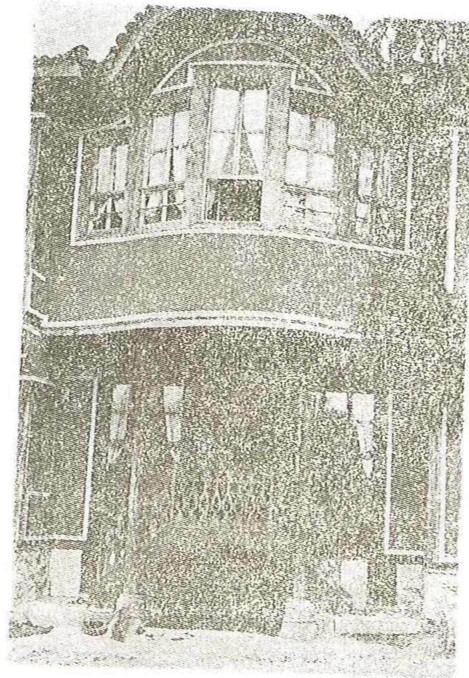
Resim 59 :
Koprivşitza'da konut : direklikli köşk geleneği

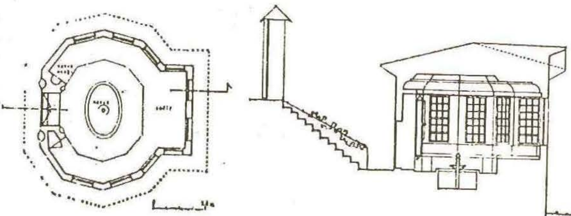
Resim 60 :
Bosna evi
Belirgin bir yerel karakter farkına rağmen, zemin kat/başkat karşıtlığı, çıkma yapan ahşap köşk motifi gibi Osmanlı özellikleri gözlemlenir.

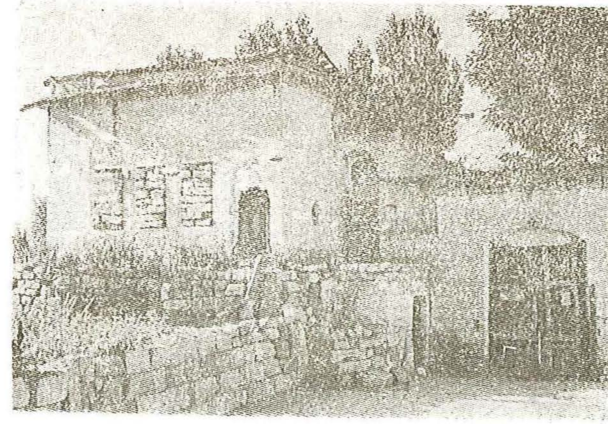
Resim 61 :
Edirne Demirtaş Kasrı : Osman Rıfat restitüsyonu (**Köşkler II**, res. 84).

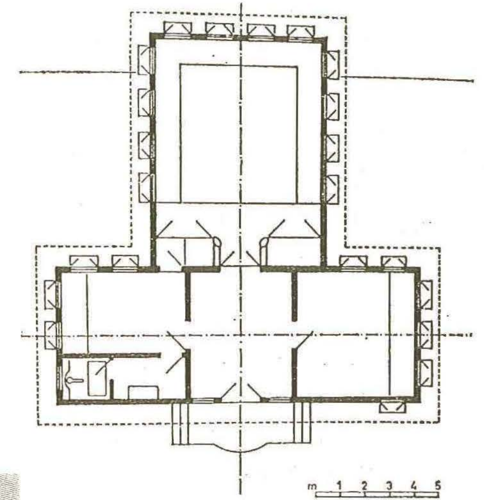
Resim 62 :
Koprivşitza, Todor Kablekov evii
Orta sofa köşkü

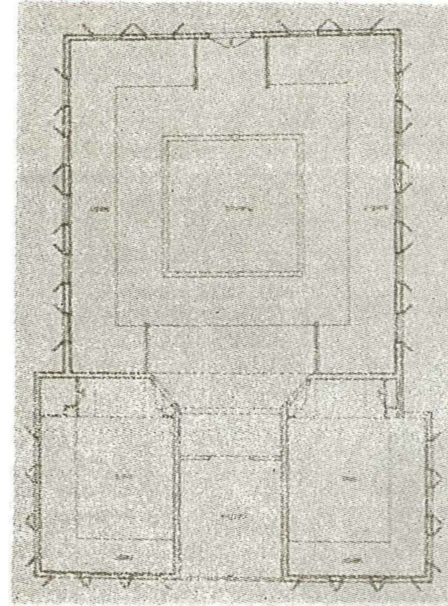
Resim 63 :
Safranbolu, Hacı Hüseyinler evi havuz odası (**Safranbolu**, Çiz. 6)
Köşkün poligonal biçimi, çepeçevre açılan pencereleri, çökertmeli tavanına karşılık basık piramit şeklindeki çatısı, otağ/köşk geleneğinin bir yorumudur.

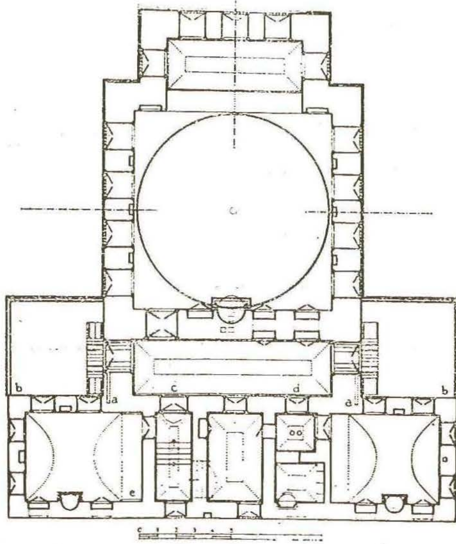
Resim 64 :
Sinasos (Ürgüp), Rum konağında selâmlık ve kahvo ocağı. 1920'lere kadar Rumların oturduğu bu köyde, asıl evden ayrı tutulmuş, girişe yakın konumda, yerden yükseltilmiş konuk odası geleneği ilginçtir.

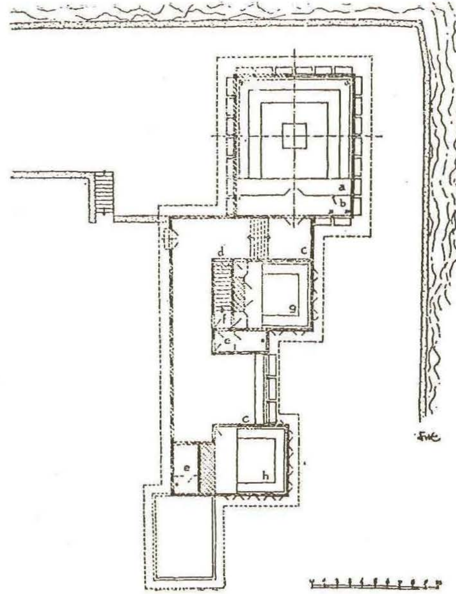
Resim 65 :
Köçeoğlu yalısı planı (**Köşkler II**, res. 313) "T" şeması ve egemen divanhane

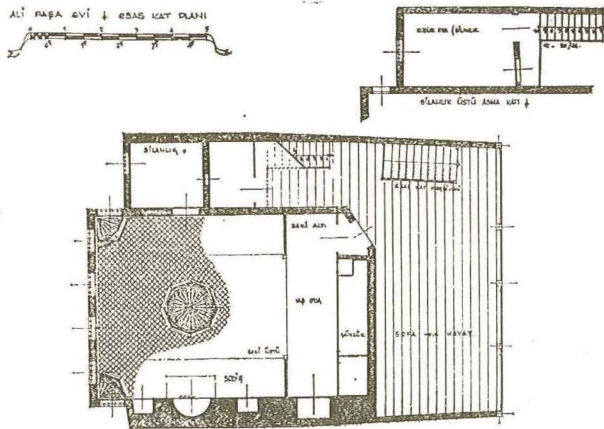
Resim 66 :
Safranbolu Rauf Beyler konağında, bahçedeki havuzlu köşkün planı (**Safranbolu**, s. 215)

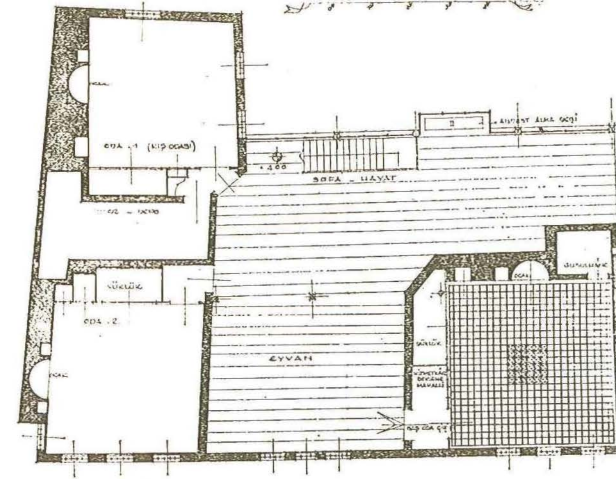
Resim 67 :
Davudpaşa Hünkâr Kasrı üst kat planı (**Köşkler 1,** res. 151) Divanhane kısmının yapıya ve çevreye egemen ölçek ve konumu, kapalı hacimlerle "T" şeklindeki bitişmesi. bu dönemin özelliklerindendir.

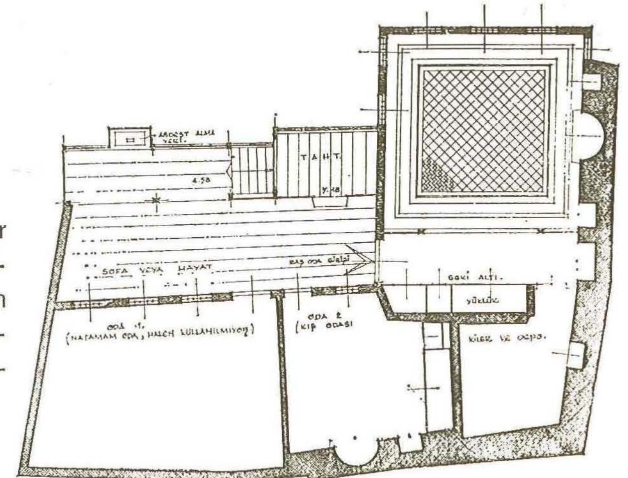
Resim 69 :
Dolmabahçe Sarayı, Bayıldım Köşkü (1748): restitüsyon planı, Set üstündeki köşkün divanhanesi özerk bir yapı durumundadır.

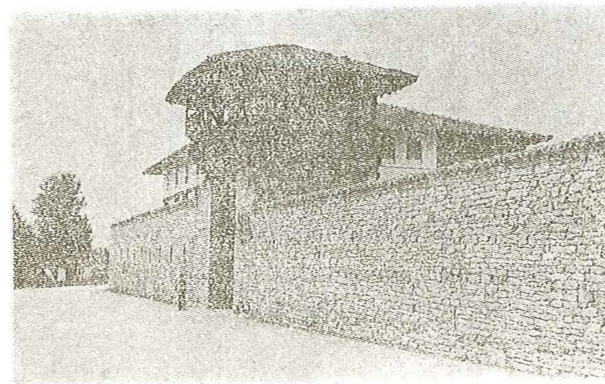
Resim 68 :
Kütâhya, Ali Paşa evi: başkat planı (**Kütahya...**).

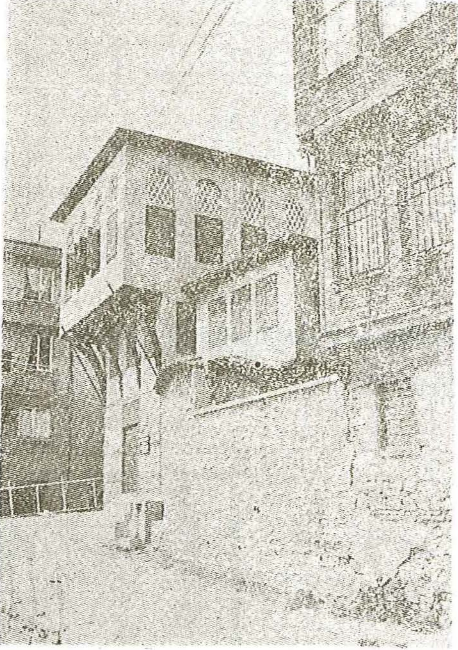
Resim 70 :
Kütâhya, Hacı Efendi evi, başkat planı (**Kütahya,** pl. 68). Bu planda başoda çıkma yapmamakla birlikte, diğer odalardan ayrı olarak yerleştirilmiştir.

Resim 71 :
Kütahya, İsmail Hacı Çakır evi: başkat planı (**Kütahya'-dan**) Bu planda başoda hem diğer odalardan farklı konumdadır hem de taşma yapmaktadır.

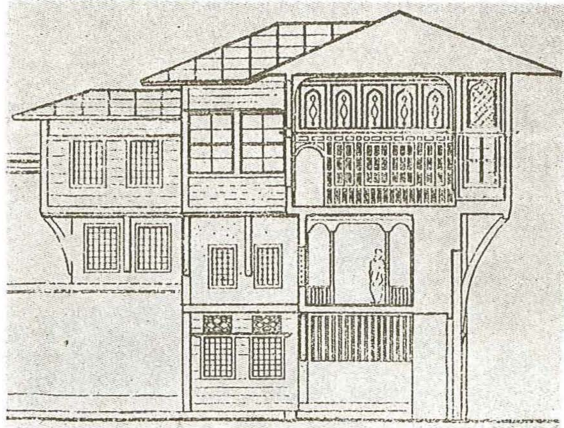

Resim 72 :
Tetovo, Harabat Baba Tekkesi (1779-) Giriş kapısı üstündeki ahşap gözcü köşkü

Resim 73 :
Tekirdağ, Rakoşi evi: rekonstitüsyon. Başoda/ev, başkat/zemin kat karşıtlığının vurgulandığı bir örnek.

Resim 74 :
Bayezıt Meşruta Köşkünde, divanhanenin konumu (**Köşkler II,** res. 96).

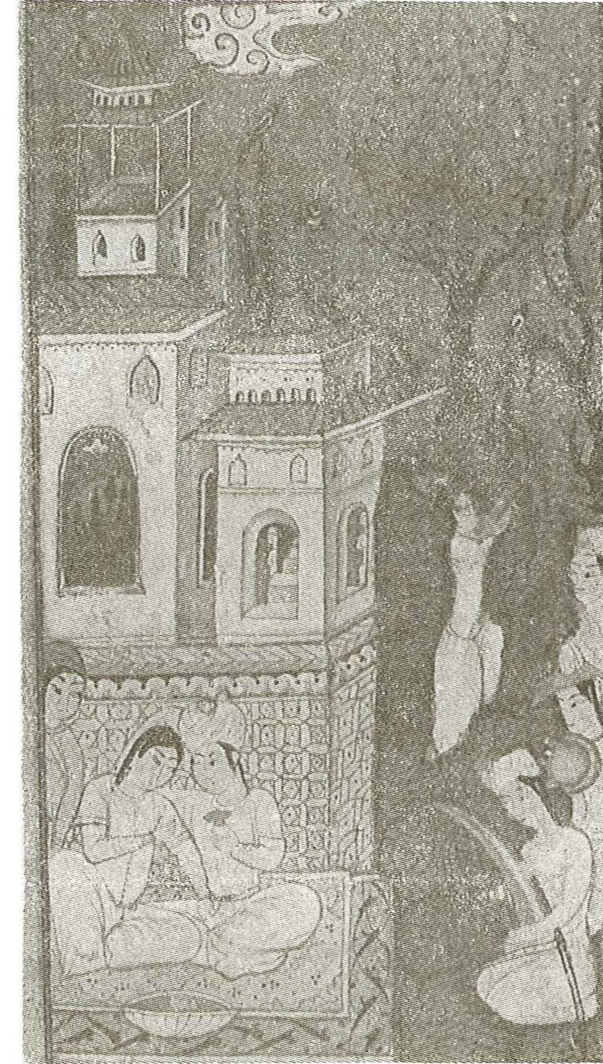

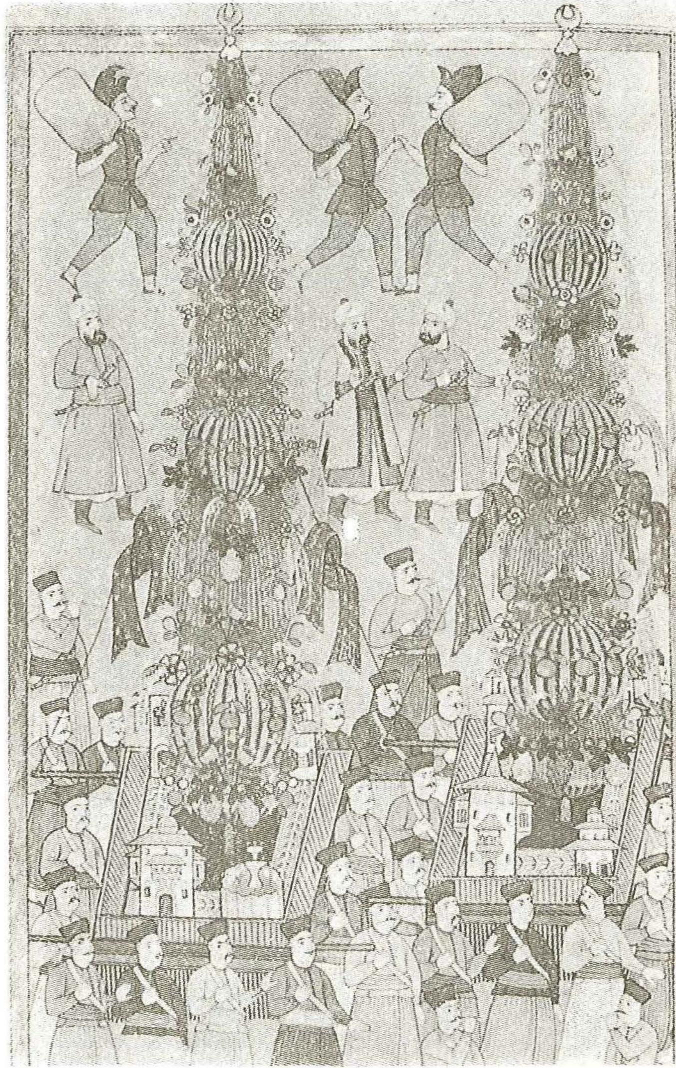
Resim 75 :
Sultan III. Ahmed'in direkler üzerinde yükseltilmiş sayebanlı köşkü (**Sûrname-i Vehbî,** Topkapı A.3593, 71b).

Resim 76 :
Sultan III. Ahmed'in fevkani köşk şeklindeki sayebanlı tahtı (**Sûrname-i Vehbî,** Topkapı A.3594, 171b).

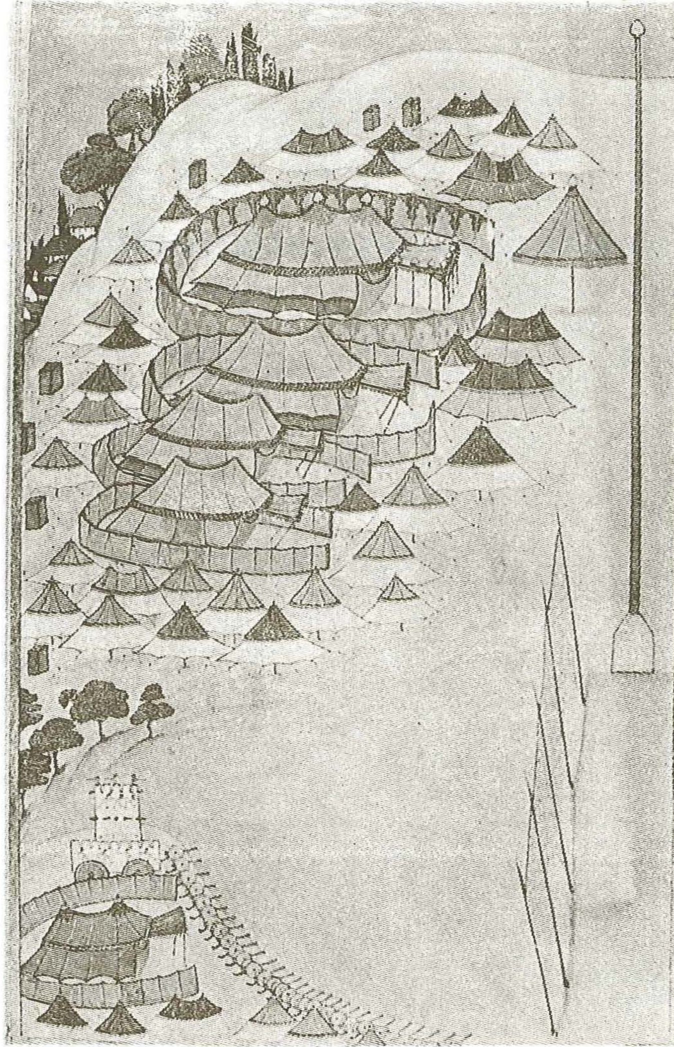
Resim 77 :
Fevkanî köşk örnekleri (15.yy). (**Hamse-i Dehlevî,** Topkapı H. 799, 196a).

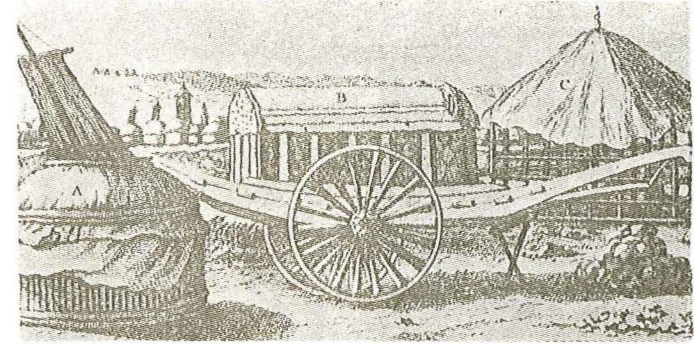
Resim 78 :
Vehbi Sûrname'sinde fevkanî köşk ve kasır betimleri (Topkapı, A.3593, 161a).

Resim 79 :
Vehbi Sûrname'sinde ordugâh betimi (Topkapı, A. 3593, 10b). Çadır/günlük, çadır/sayeban, çadır/köşk ilişkilerine dikkat edilsin.

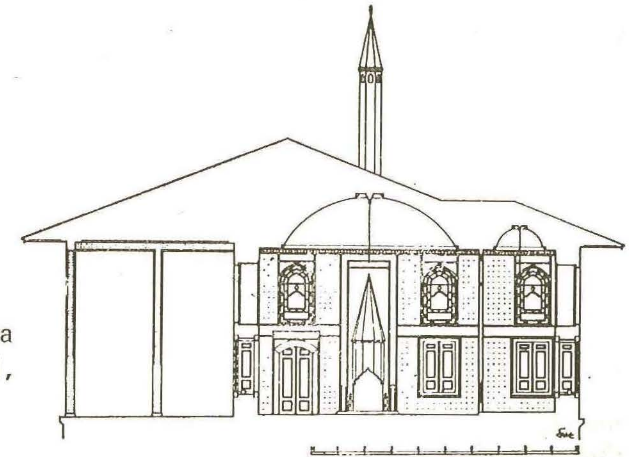
Resim 80 :
Sokakla çevrili Otağ-ı Hümayûn ve maiyyet çadırlarının töresel sıralanışı (**Vehbî Sûrnamesi,** Topkapı A. 3593, 11a).

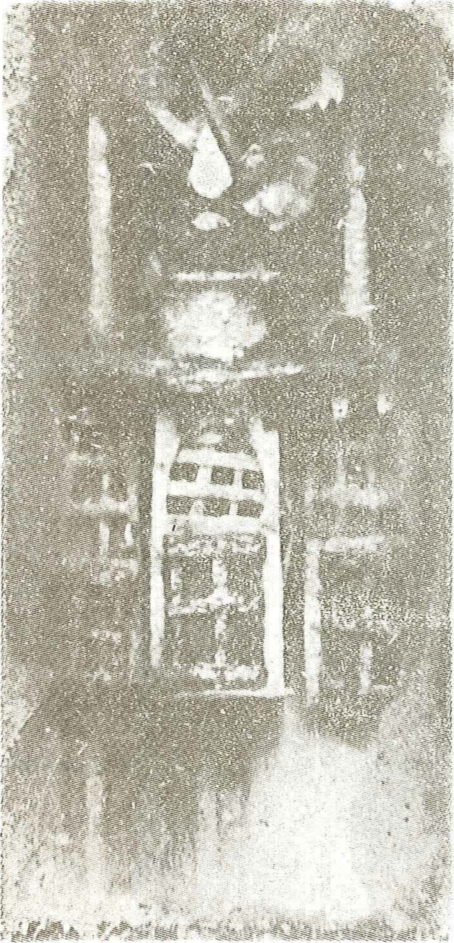
Resim 81 :
De Brujn tarafından betimlenmiş olan Kırım yöresindeki Tatar çadırları: ayrıntı (De Brujn, **Moskovie**, s. 197.)

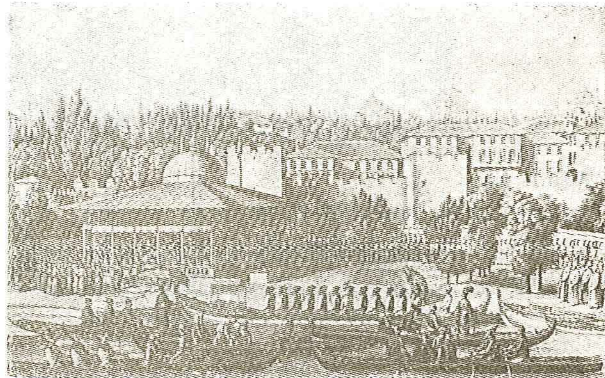
Resim 82 :
Moğolların arabayla taşınan Altın Ordu'su.

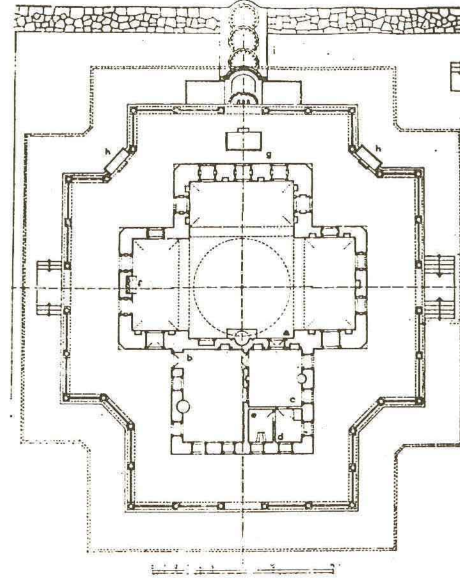
Resim 83 :
Davudpaşa'da Mehmet Paşa Köşkü: kesit (**Köşkler 1,** res. 106).

Resim 84 :
Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan 18.yüzyıla ait bir endazeyi süsleyen ve kaat tekniğiyle yapılmış olan üç boyutlu betimler arasında, ev örnekleri dikkati çeker: Çıkmanın çatısı üzerindeki simgesel kubbeciğe dikkat edilsin. (Topkapı Sar. Env. No. 2/3 313).

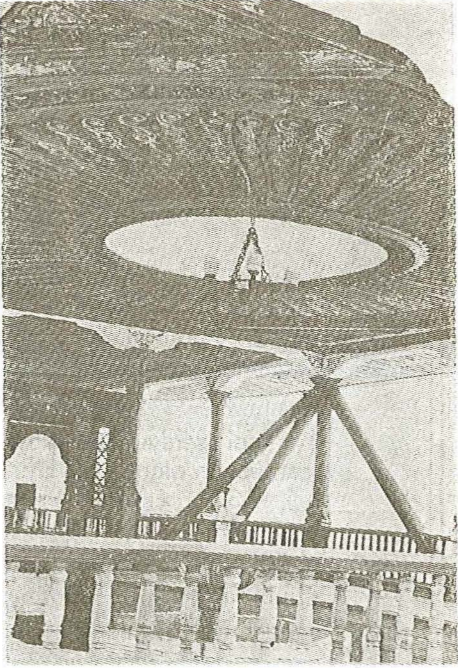
Resim 85 :
Yalı Köşkünde arz töreni (Melling'den). Çevreye tamamen açık tutulmuş olan bu köşkte, basık çatı ile merkez kubbe ilişkisine dikkat edilsin.

Resim 86 :
Topkapı sarayı Yalı Köşkü: restitüsyon planı (**Köşkler 1**, res. 132). Eksensel şema, orta kubbenin eyvanlarla genişletilmesi, otağ/köşk motifinin orta sofa motifiyle benzer olan yanlarıdır.

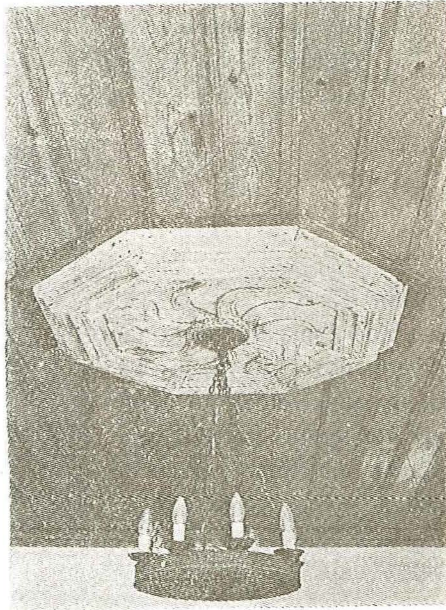

Resim 87 :
Eyüb'de Esma Sultan Konağı divanhanesi (**Allom**, 85). Betimlemedeki ölçek ve ayrıntı abartmalarına karşılık, divanhanenin genel görünümu aslına uygun olmalıdır.

Resim 88 :
Tetovo, Harabat Baba Tekkesi bahçesindeki sema köşkünün tavan süslemeleri: çarkıfelek motifinin 18.yüzyıla ait bir örneği. Dikmeleri destekleyen payanda sistemine dikkat ediniz.

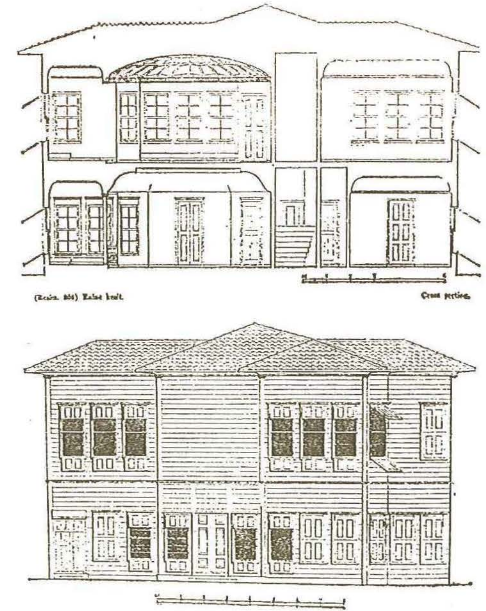
Resim 89 :
Bir Balkan evinde oturma odasının tavanını süsleyen göbek motifi.

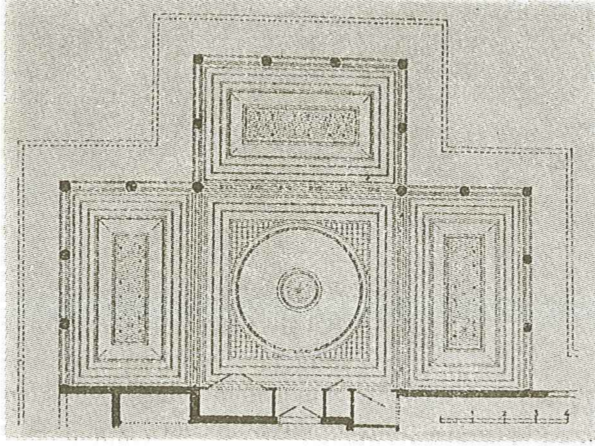

Resim 90 :
Veliaht Dairesinin kubbeli tavanı. (17. yy. başı) Tavan bezemelerinin tekstil karakteri otağı anımsatır

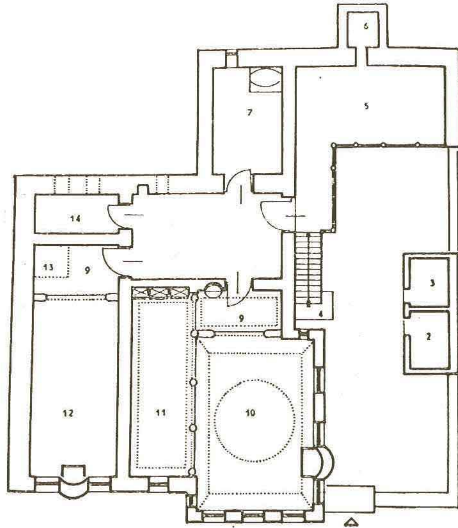
Resim 91 :
Acıbadem, Hünkâr İmamı Köşkü (18./19. yüzyıl) (**Köşkler II**, res. 306-306) Ev türdeş bir niteliğe kavuşmuştur: katlar arasında planimetrik, yapımsal ve işlevsel karşıtlık ortadan kalkmıştır. Ancak üst kattaki kabul odası, genel kuruluş düzeni, kubbemsi tavanıyla, eski bir geleneği sürdürür.

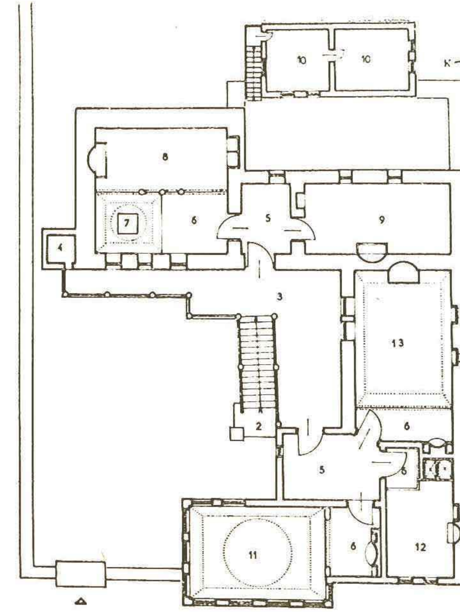

Resim 92 :
Amcazade Hüseyin Paşa yalısı selâmlık divanhanesi tavanı (**Köşkler, 1,** res. 137) Tavan bezemelerinin alanlara ayrılması, döşeme düzeyindeki mekânsal ayrışmayı olduğu gibi yansıtır.

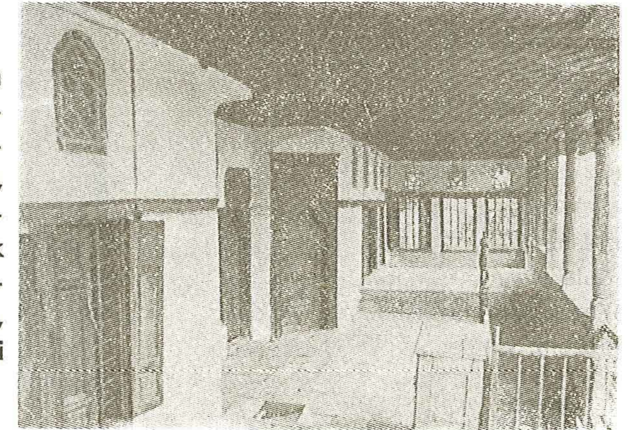
Resim 93 :
Divriği, Deliosman Ağa evi: Selâmlık kısmı üst kat planı (**Divriği,** res. 16). Başodadanın iç bölünmelerinin ayni zamanda odanın konturlarını zorlamasına dikkat ediniz: planda 10 no. ile gösterilen kilimüstü, 6 no. ile gösterilen sekialtı, 11 no. ile gösterilen ise nimsekidir.

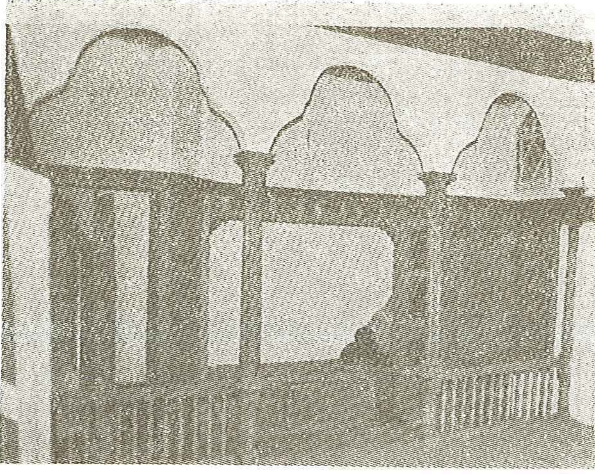

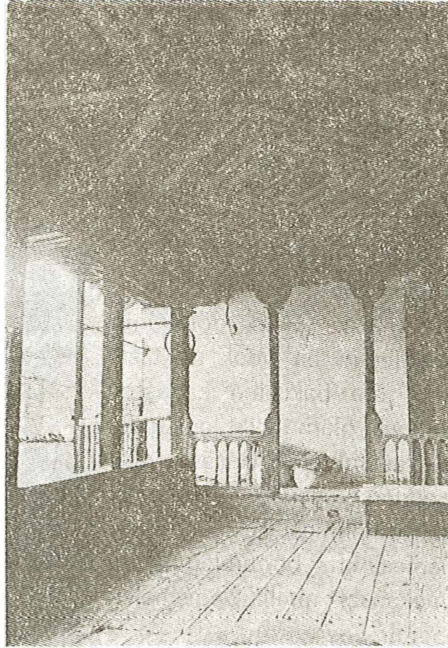
Resim 94 :
Divriği, Karslı evi: **Divriği** res. 22) Başoda (6-7-8) ile toyhaneyi (6-11)ı .karşılaştırınz

Resim 95 :
Kula evi. Tavan göbeğinin belirlediği bir odak noktasına göre bakışıma kavuşturulmuş olan hayat kısmında, duvar kırılmaları, döşeme yükseltileri, açıklık / kapalılık derecelenmesi ve tavan süslemesinin boğumlanmaları, mekânsal nitelik değişmeleri getirir.

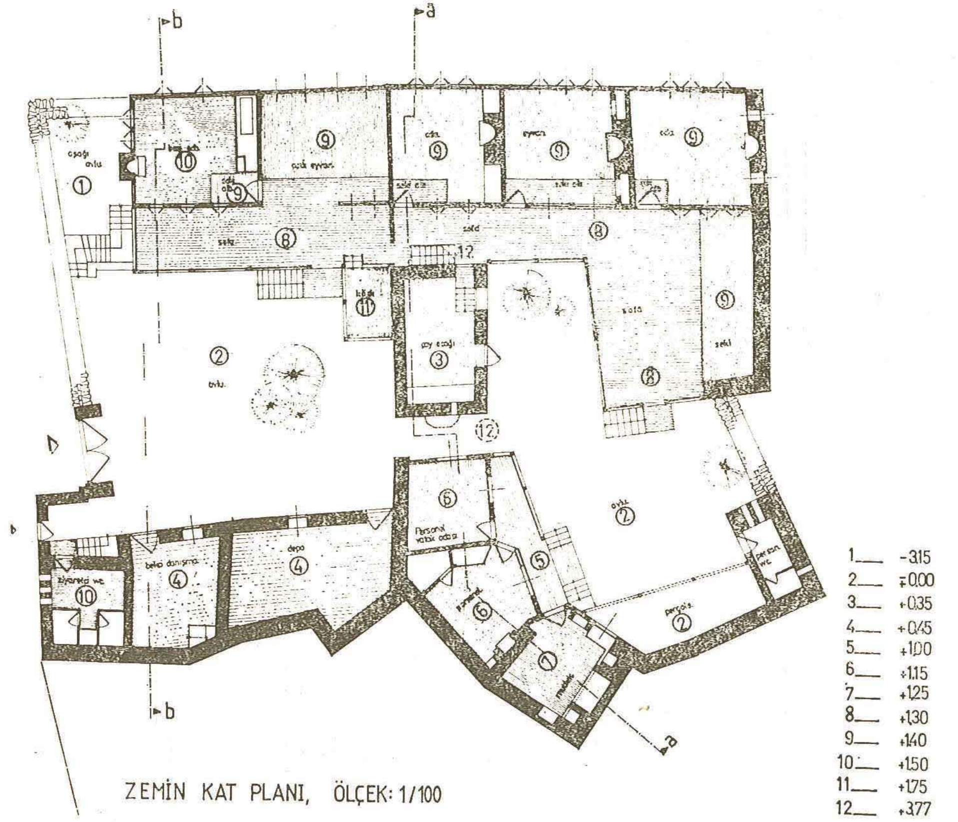

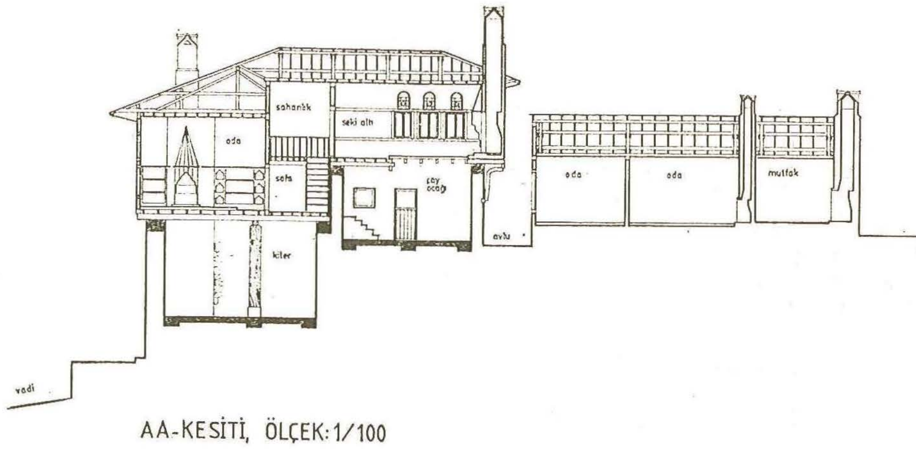
Resim 96 :
Kula evi. Seki üstünün seki-altından, kemerler ve şebekeyle ayrılması, odada mekânsel bir hiyarşi yaratır.

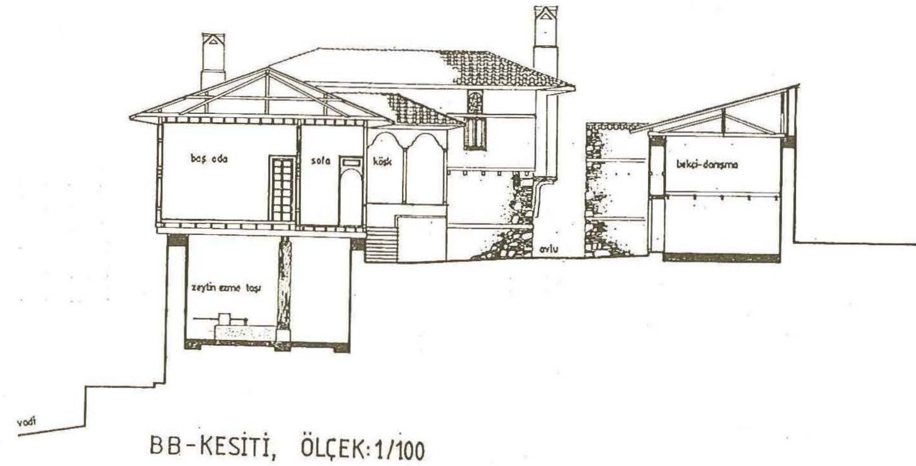

Resim 97 :
Kula evi
Yazlık oturma kısmı, res. 96'daki düzeni yineler.

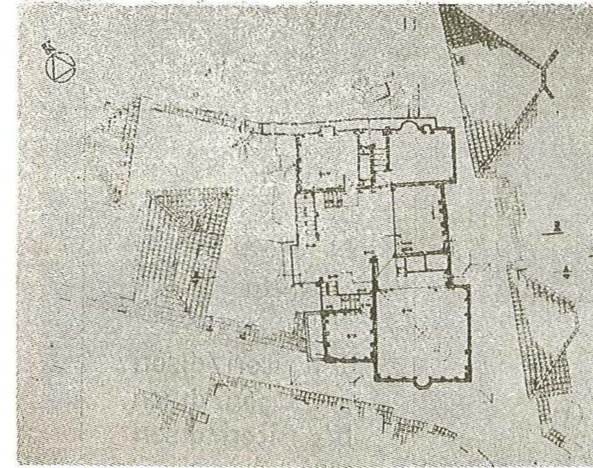

Resim 98 :
Birgi, Beyler evi: zemin kat planı
Döşeme yükseltilerindeki başkalaşma verilen anahtara göre numaralandırılmıştır. Avluların etrafındaki hacimlerln sıralanışındaki mekânsal esneklik hem yatay hem de düşey düzende geçerlidir.

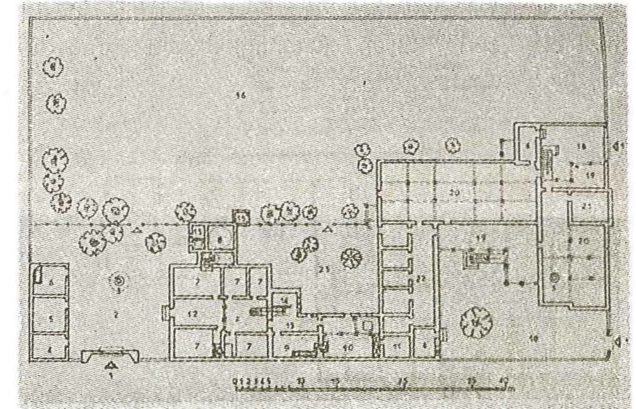

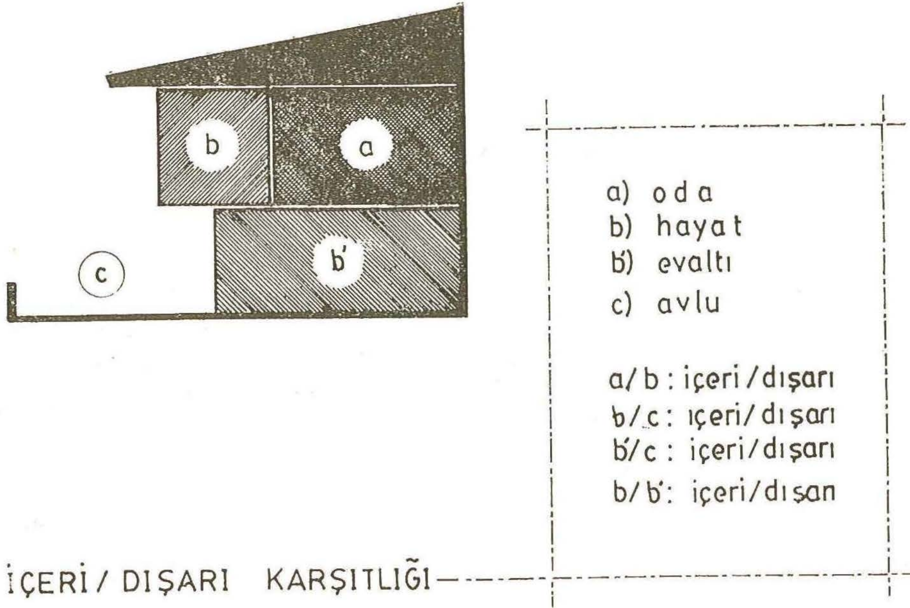
Resim 99 ve 100 :
Birgi, Beyler evi: AA ve BB kesitleri (G.S.F., TÇAKRBöL, Belgeliğinden). Vadikenarına kurulmuş olan bu evin her kesiminde gözlemlenen döşeme yükseltisi değişmeleri, vadi tarafındaki (eski ?) duvarlar üzerindeki kuruluş biçimi, işlevsel dağılımın düzey başkalaşmalarına göre gerçekleştirilişi karakteristiktir.

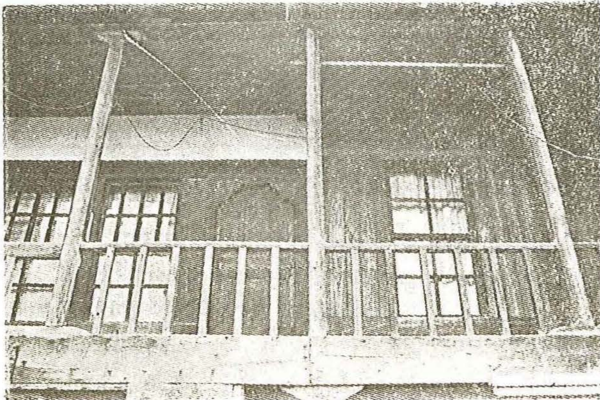
Resim 101 :
Antalya evi (E. Ü. G. S. F., TÇAKR Böl. Belgeliği) Bu evin planı, Osmanlı evini planimetrik geometriye dayanan bir tipolojiye uyarlamanın güçlüklerini sergiler.

Resim 102 :
Divriği, Ayân Mehmed Ağa Konağı: plan restitüsyonu (**Divriği,** şek. 20). Çok geniş bir arsaya dağılmış birim ve hacimlerden oluşan bu konakta. tipolojik bir plan düzenini saptamak güçtür.

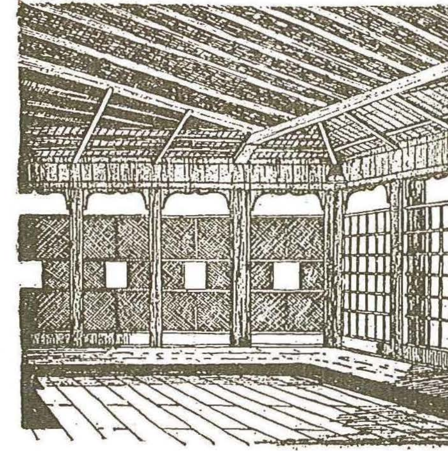

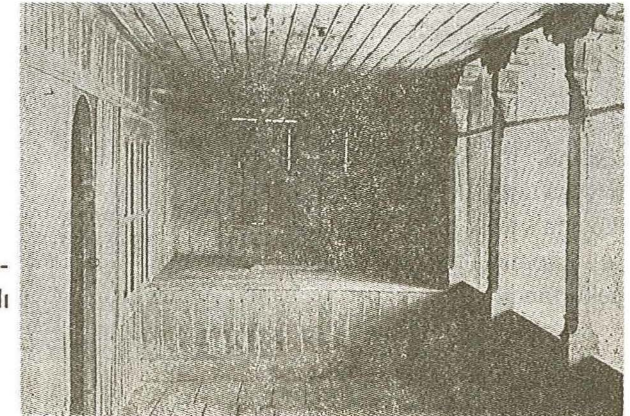
Resim 103 :
Osmanlı konutunun mekânsal örgütlenişinde üç temel kategori olan açık–örtülü–kapalı mekânlar arasındaki ilişki çeşitleri ve, bunların temel bir "içeri"/"dışarı" karşıtlığı ilkesine göre düzenlenişi

Resim 104 :
Babadağ evi: Direklikli bir geçide indirgenmiş olan hayat kısmı.

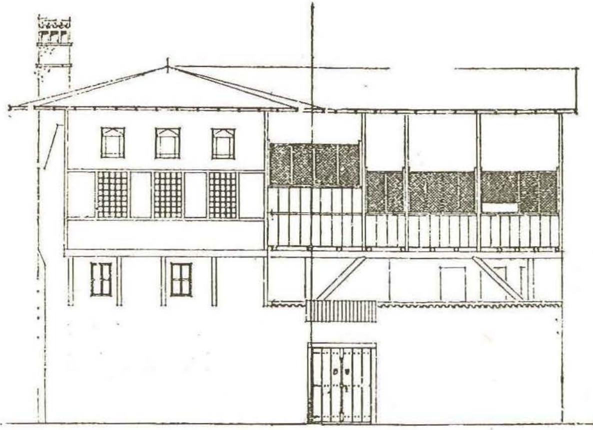
Resim 105 :
Akseki evi: **(Rölöve 1,** res. 112). Yarı kapalı bir yazlık yaşama alanı durumundaki geniş hayat kısmı

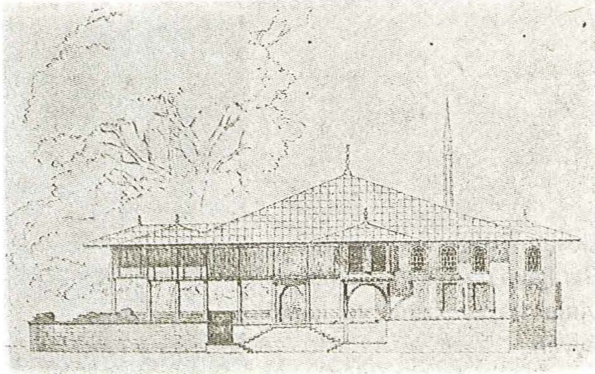
Resim 106 :
Sarajevo'da bir müslüman evinin hayat kısmı ve kapalı eyvan.

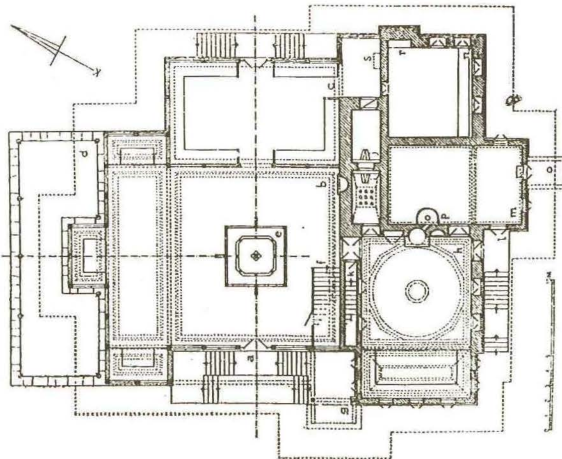
Resim 107 :
Buldan evi: Direkler üzerindeki yazlık yaşama alanının altı boştur. Hayat kısmı burada bir ortak hizmet alanı olmaktan çok, yazlık bir yaşama yeridir.

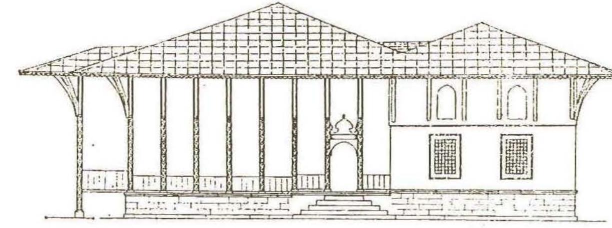
Resim 108 :
Kütahya, İsmail Çakır evi: cephe rölövesi. Başodası çevre duvarına yaslanan bu evde, yazlık yaşama kısmı direkler üzerindedir.

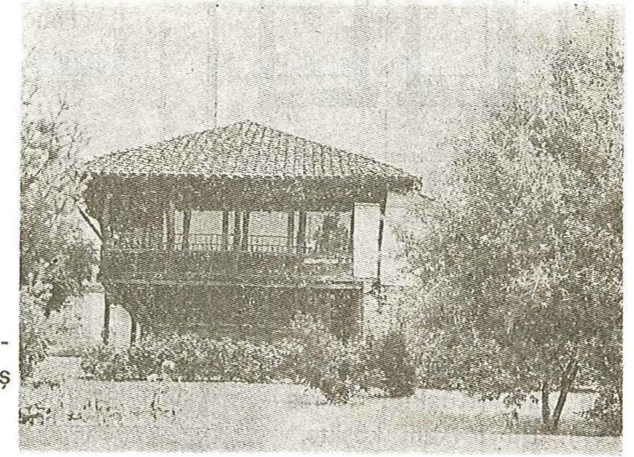
Resim 109 :
Edirne, Kum Kasrı (1667) **(Köşkler, II,** res. 4). Bu köşkte yazlık kısım, perdelere kapatılanbilen bir direklik şeklindedir.

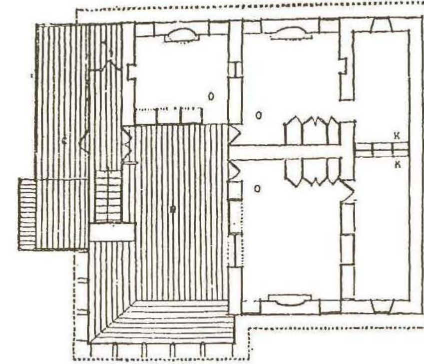
Resim 110 :
Edirne, Kum Kasrı: restitüsyon planı **(Köşkler II,** res. 25) Kasr birbrine bitişik. yazlık ve kışlık kısımlardan oluşur.

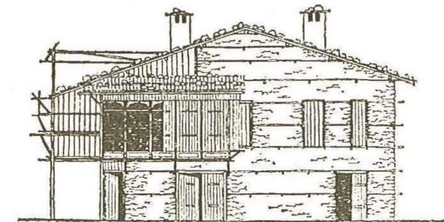

Resim 111 :
Fener Köşkü: yan cephe restitüsyonu **(Köşkler II,** res. 69). Bu köşkün Kum kasrına benzerliği, her ikisinde görülen yapısal düzenin o dönem için olağan olduğunu kanıtlar.

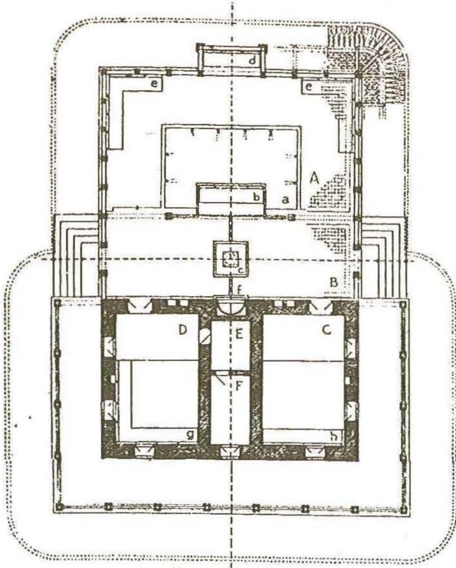

Resim 112 :
Tetovo, Harabat Baba tekkesinde yerden yükseltilmiş ikamet köşkü.

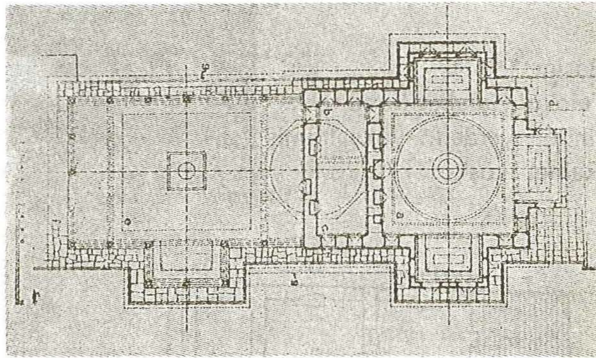

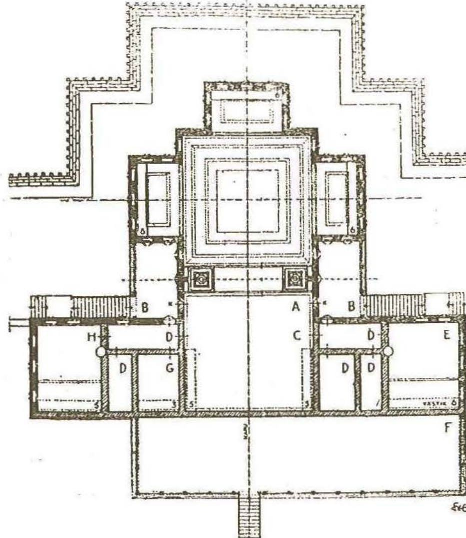
Resim 113 :
Akseki, Mehmet köyünde ev **(Rölöve 1,** res, 110-111) Bu evde, hayat kısmının bir bağlantı alanı, bahçeye açılan bir revak olmanın ötesinde bir oturma alanı olarak da rol oynadığı, bu kesimin kafeslerle kapatılması ve çardakla bahçeye doğru uzatılmasından anlaşılabilir.

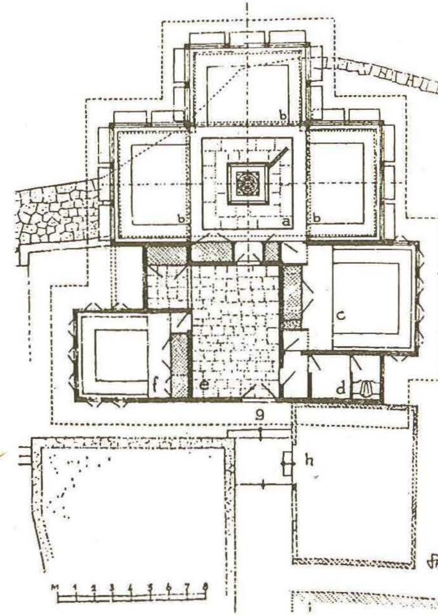
Resim 114 :
Fener Köşkü: restitüsyon planı (**Köşkler II**, res. 65). Planimetrik düzen Kum kasrı planını sadeleştirerek yineler.

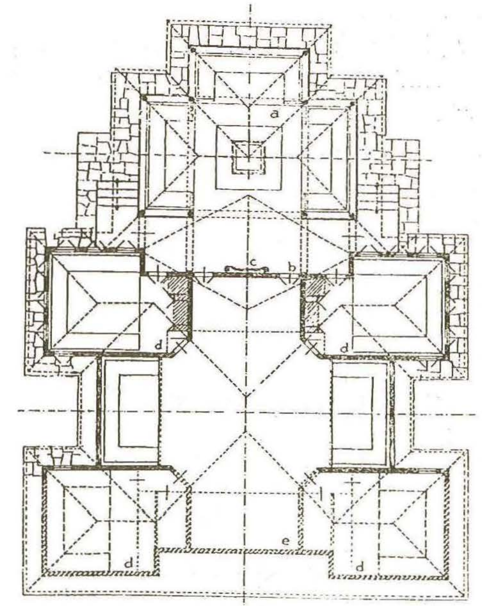
Resim 115 :
Sepetçiler köşkü: restitüsyon planı (Köşkler 1, res. 247). Bu fevkani köşkte, yazlık ve kışlık kısımlar gene eksensel sıralanış içindedir.

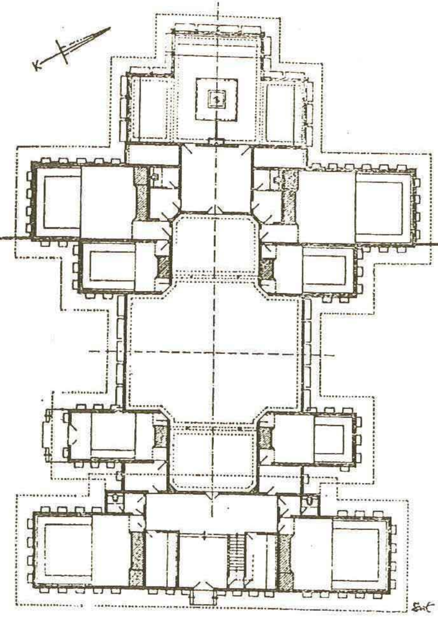
Resim 116 :
Beşiktaş Sarayı Çinili Köşkü (1679): restitüsyon plan (**Köşkler II,**). Divanhane kapalı odalara "T" şemasına göre birleşmiş, kompozisyonun merkezi durumuna gelen kapalı sofa ise divanhane boyutlarında tutulmuştur.

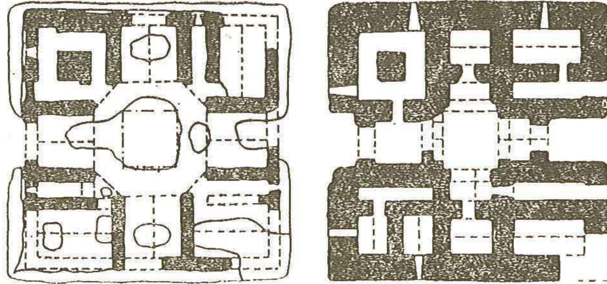
Resim 117 :
Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı, selâmlık divanhanesi planı (**Köşkler II**, res. 136) Divanhane, taşlığın merkez olduğu bir kompozisyon içine alınmıştır.

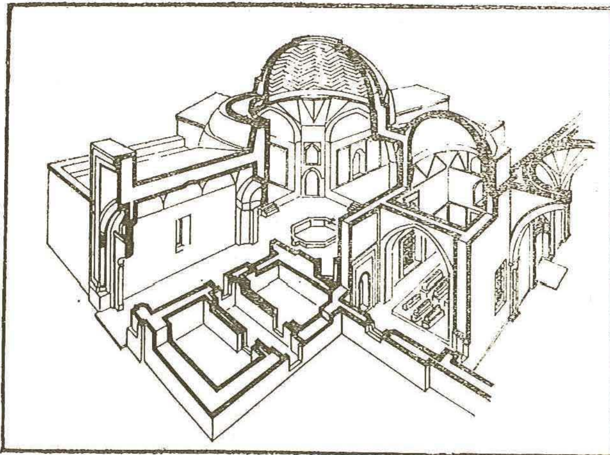
Resim 118 :
Tomak Köşkü (18.yy): restitüsyon planı (**Köşkler** II-res. 198). Divanhane, çapraz eksenli kasrın eklentisi durumuna gelmiştir.

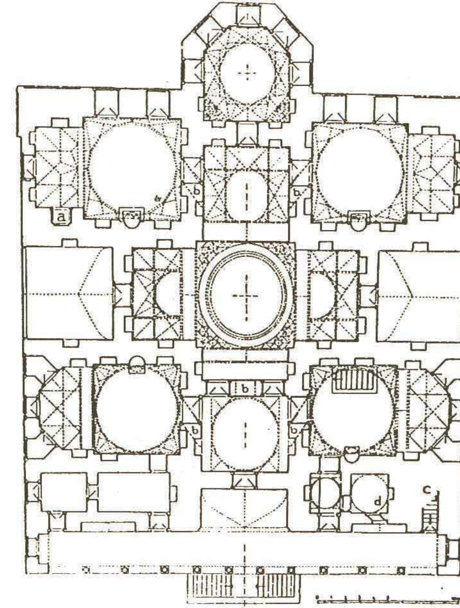
Resim 119 : Küçük Su Kasrı (1751): restitüsyon planı (**Köşkler II**, res. 208). Büyüyen orta sofalı kasrın uzantısı durumundaki divanhanenin yapıya oranı oldukça azalmıştır.

Resim 120 : Horasan bölgesinde ortaçağ ev planları (IX–XII yy.): sağda zemin kat planı, solda aynı evin üst kat planı (Pugaçenkova'dan aktaran, Cezar, res 179).

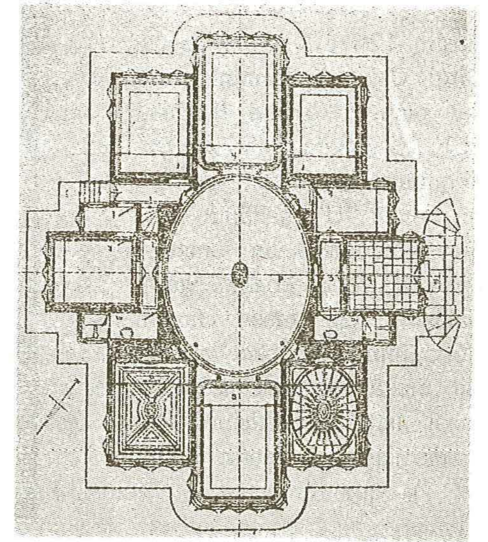

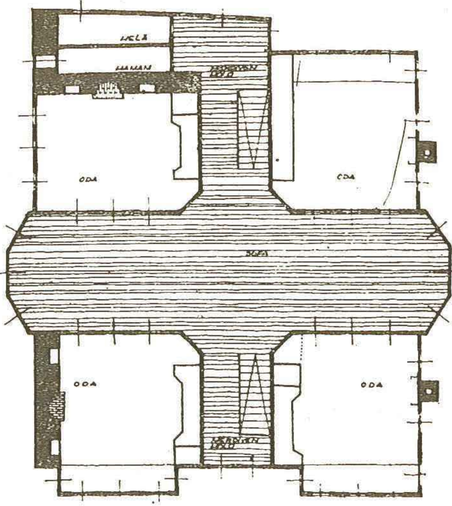
Resim 121 : Konya, Sahib Atâ Hanikâhı: restitüsyon şeması (Akok, **T ArkD**, XIX–11, s. 13). Çapraz eksenli planda, yan hacimler kubbeli orta sofaya bağımlıdır. Bu mekânsal düzen geç dönemlere kadar egemen olacak bir plan şeması vermiştir.

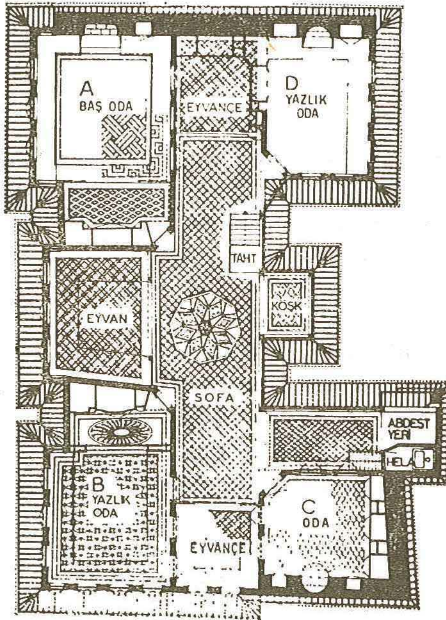
Resim 122 : Topkapı Sarayı Çinili Köşk planı (1473) (**Köşkler 1**, res 39).

Resim 123 : Nisbetiye Kasrı restitüsyon planı (**Köşkler II**, res. 291) III Selim zamanına ait bu kasırda "karnıyarık" plan uygulanmıştır. Bu planda eyvan uzantılarıyla yüzölçümü çok artan sofa, evin ağırlama merkezi durumundadır. Eyvanın şahnişin şeklinde biten uç kısımları yapı kitlesinden dışarıya taşar ve köşk motifinin dış mekâna egemen olma özelliğini, dolaylı olarak, sofaya kazandırır.

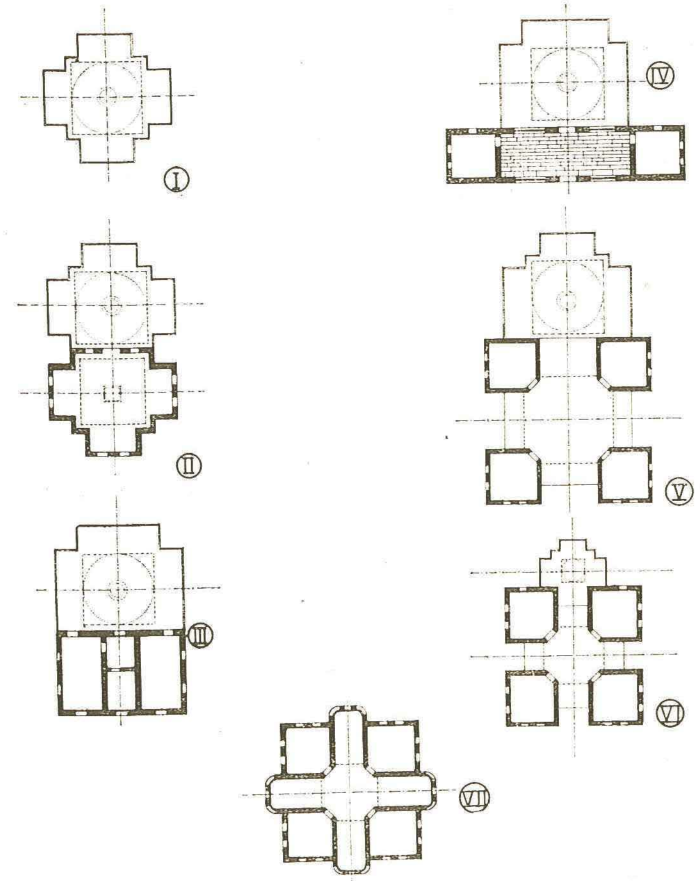

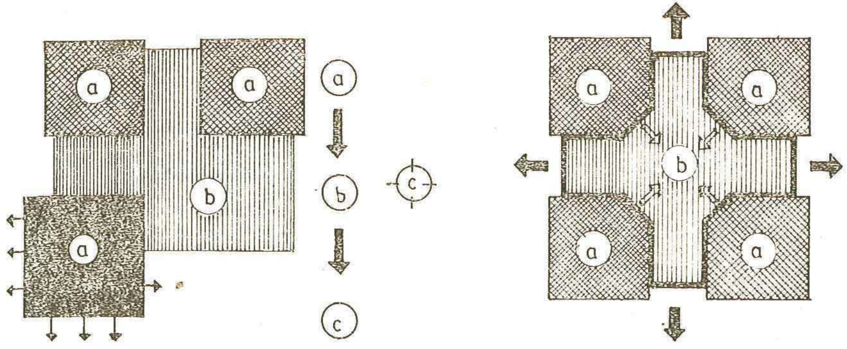
Resim 124 :
Kula, Göldeliler evi planı (Tosun, **Kula evleri**'nden). Şahnişinli eyvanlarıyla orta sofa, İstanbul konak şemasının taşradaki uygulaması olarak karşımıza çıkar.

Resim 125 :
Birgi, Çakırağa Konağı: başkat planı (**Rölöve II**, res. 35). Bu yapıda, sofa ortaya alınmamakla birlikte, odaların hayatı "U" şeklinde sarması, planın eksen oluşturan ortadaki köşke göre bakışım kazanması, tavan göbeğinin simgesel olarak bir mekânsal odak oluşturması, İstanbul etkisinde bir merkezileşmeye işaret eder.

Resim 126 :
Osmanlı köşk mimarisinde, yazlık divanhaneden orta sofalı, şahnişinli köşk tipine geçiş evreleri:
(I) Açık, ya da kısmen bağımsız köşk
(II) Yazlık–kışlık divanhaneleri olan köşk
(III) Yazlık divanhane, dehlizle ayrılan kapalı odalara bitişir.
(IV) Açık olan divanhaneye karşılık kapalı odalar taşlığın iki yanında yer almaktadır. Dehlizin bir taşlığa dönüşmesi yapıdaki merkezileşmenin başlangıcıdır.
(V) Yazlık divanhane, orta sofalı bir köşke bitişmiştir.
(VI) Yazlık divanhane küçülmüş ve orta sofanın uzantısı durumuna gelmiştir. Bu şemada egemenlik orta sofaya kaymıştır.
(VII) Orta sofanın uzayan eyvanları, dışa çıkma yapan şahnişinlerle donatılmıştır: köşk/divanhanenin işlev ve özellikleri, orta sofaya ve uzantılarına devredilmiştir.

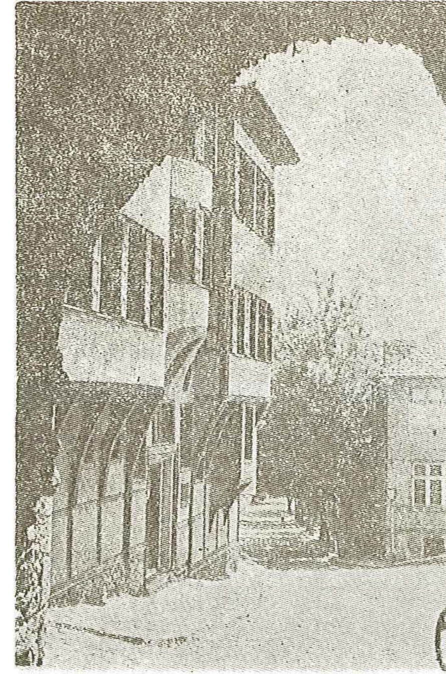
ⓐ kapalı
ⓑ örtülü
ⓒ açık

OSMANLI EVİNDE ONURSAL ALANIN "BAŞODA/KÖŞK"TEN KÖŞKLÜ SOFAYA GEÇİŞİ

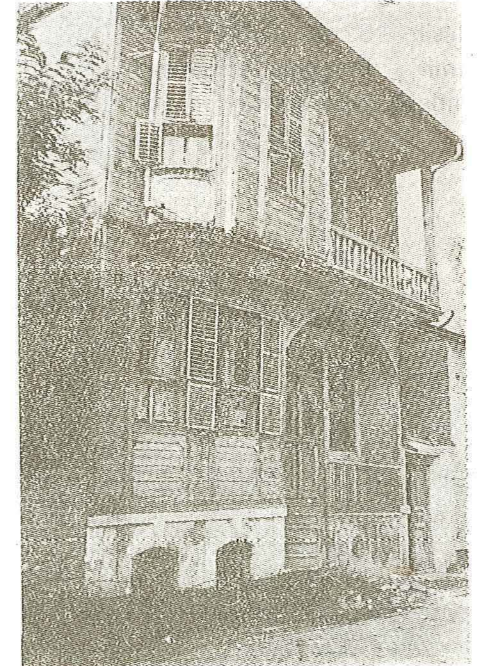
Resim 127 :
Osmanlı evinde temel kuruluş düzeninde dönüşüm şeması: başlarda kapalı odadan sergâha, oradan da dış avluya doğru dereceli bir geçiş söz konusu iken, odaların orta sofa etrafında dizilmesiyle, kapalı/örtülü/açık mekânlar arasındaki geçişler dolaylı bir şekil almıştır, Ayrıca ilk şemada, yapının dışa açılan bellibaşlı hacmi olan başoda, ikinci şemada özgül rolünü orta sofaya kaptırmıştır.

Resim 128 :
Kula'da 19.yüzyıla ait bir Rum konağı.

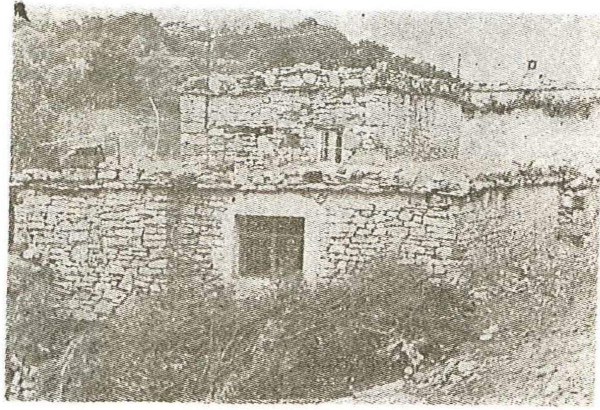
Resim 129 :
Filibe (Plovdiv) de 1848 tarihli Georgiadi evi.

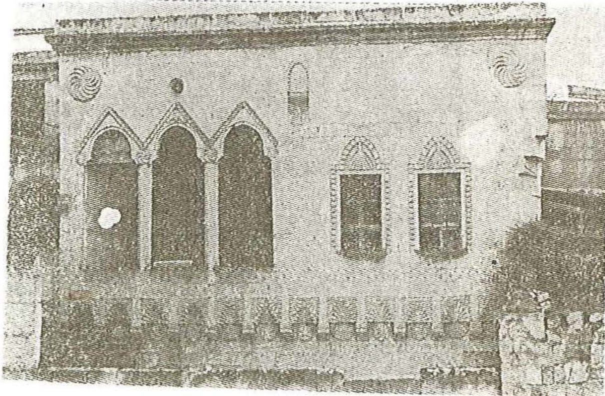
Resim 130 :
Edirne'de geç döneme ait bir azınlık konutu.

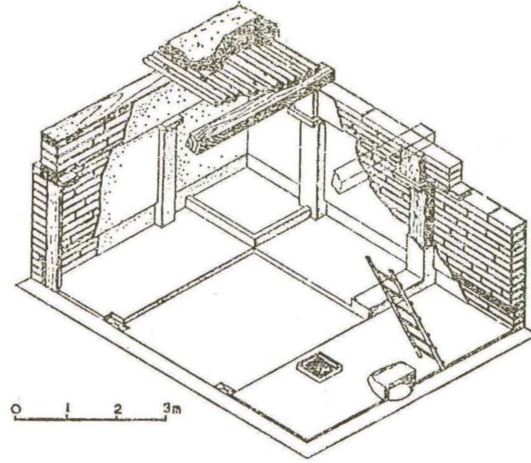
Resim 131 :
Nevşehir, Ortahisar köy evleri. Araziye uyan yerleşim düzeninde birbirine bitişik olan evler, değişik düzeylerde kurulmuştur.

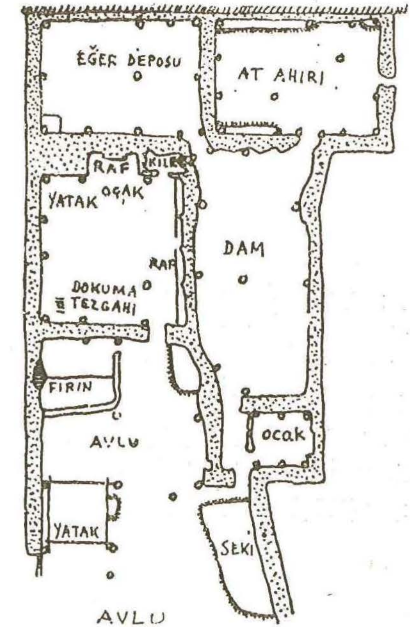
Resim 132 :
İzmir - Bergama yolu üzerinde Bozköy evlerinden biri.

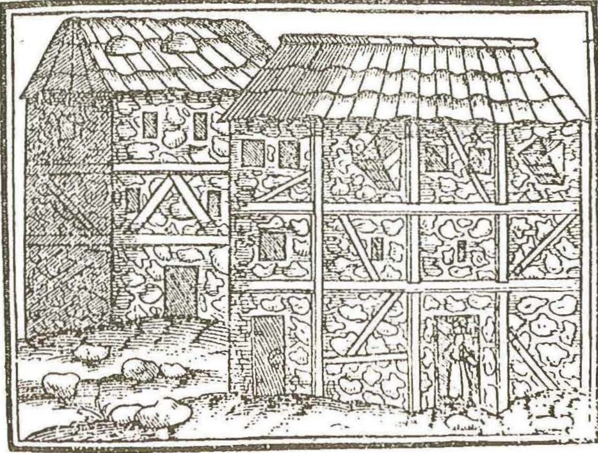
Resim 133 :
Ürgüp dolaylarının geleneksel ev örneklerinden: yazlık eyvanın üç kemerli şebekesi, süslemede kullanılan bezekler, düz dam, kesme taş yapım geleneği, yöre mimarisinin kalıtımsal özellikleridir.

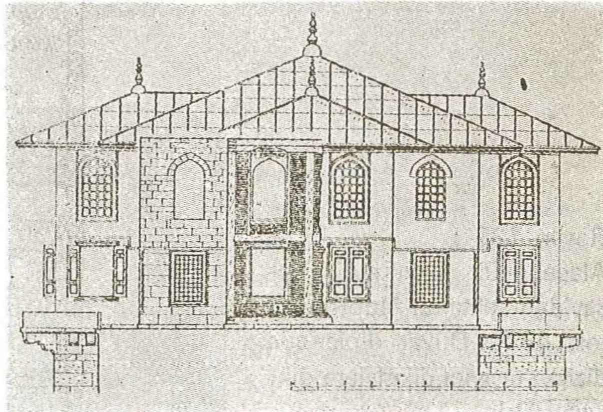
Resim 134 :
Çatalhöyük, tabaka VI'ya ait bu ev örneğindeki yapım özellikleri, uzun soluklu bir yerel geleneği başlatmıştır (Mellaart, **Çatalhöyük** 11'den aktaran **Naumann**, res. 480).

Resim 135 :
Alacahöyük köy evi. (Koşay'dan aktaran **Naumann**, res. 482). Duvar diplerinde dizilen taşıyıcı dikmelere dikkat edilsin.

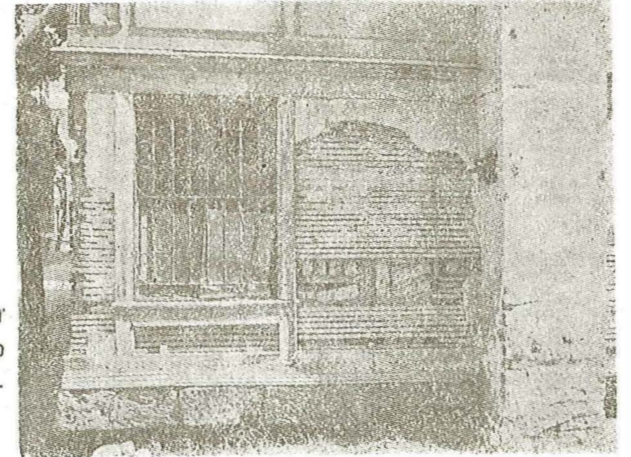
Resim 136 :
17.yüzyılda İstanbul evleri; **(Schweigger** s. 105).

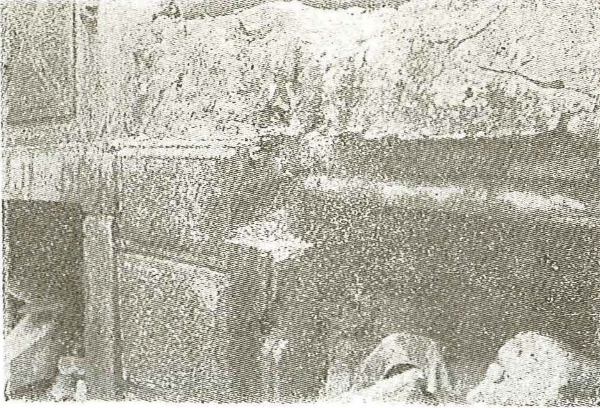
Resim 137 :
1643 tarihli Sepetçiler Köşkü: ahşap çatkı / dolgu yapım sistemine göre inşa edildiği bilinen ilk sultanî köşk olup İstanbul konut mimarisinde yeni bir gelenek başlatmıştır.(**Köşkler 1**,res. 261)

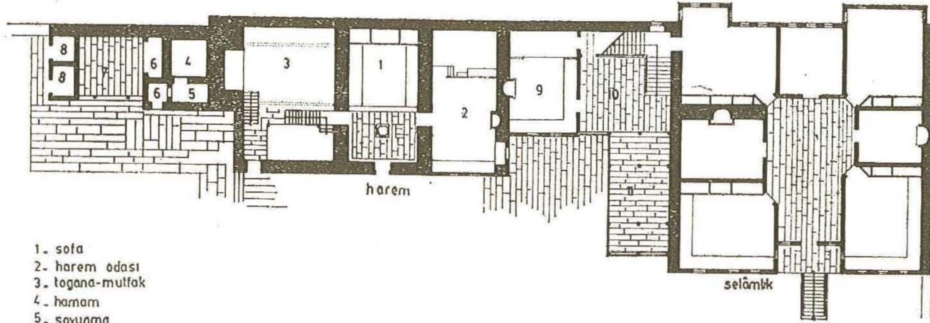
Resim 138 :
18.yüzyıl sonlarına ait bir İstanbul evi (Şeyh Muhammed b.Mustafa el-Mısrî'ye ait **Tuhfet ul-Mülk** adlı 1187/1773 tarihli yazmadan: bkz. **Catalogue of Fine Oriental Miniatures, Manuscripts and Qajar Paintings,** sale 4 th April 1978, s. 59, no. 120).

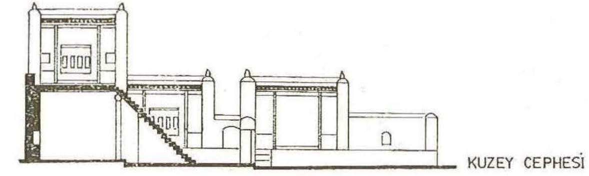
Resim 139 :
Edirne evinde bağdadi duvar yapısı. Bağdadi duvar, ahşap çatkı yapımın incelmiş ve gelişmiş şekli sayılabilir.

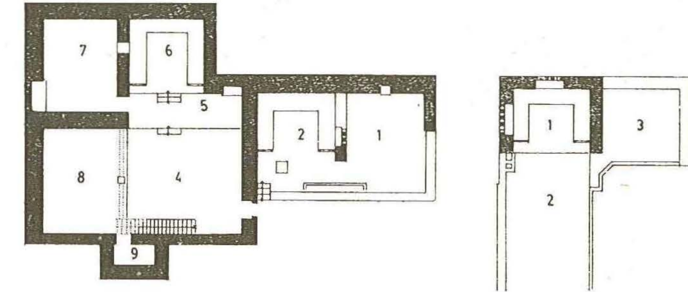

Resim 140 :
"Sakız" tipi İzmir evinde, ön cephe duvarının yapım özellikleri: ahşap çatkı / tuğla dolgu duvar, taş levhalarla kaplanmış ve kârgir yapı görünümü verilmiştir.

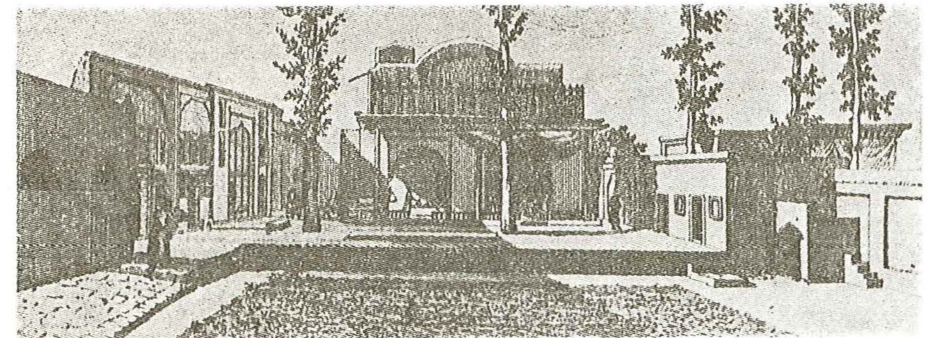

Resim 141 :
Kayseri, Zennecioğulları Evi: harem ve selâmlık planları (**Kayseri evleri**, lev.IX). İlk yapı planını yineleyen harem kısmının üçlü düzeni ve taşlıkl sofasının eyvan şeklindeki kuruluşuna karşılık, 19. yüzyılda yapılmış olan selâmlık, orta sofalı planıyla İstanbul geleneğini temsil eder.

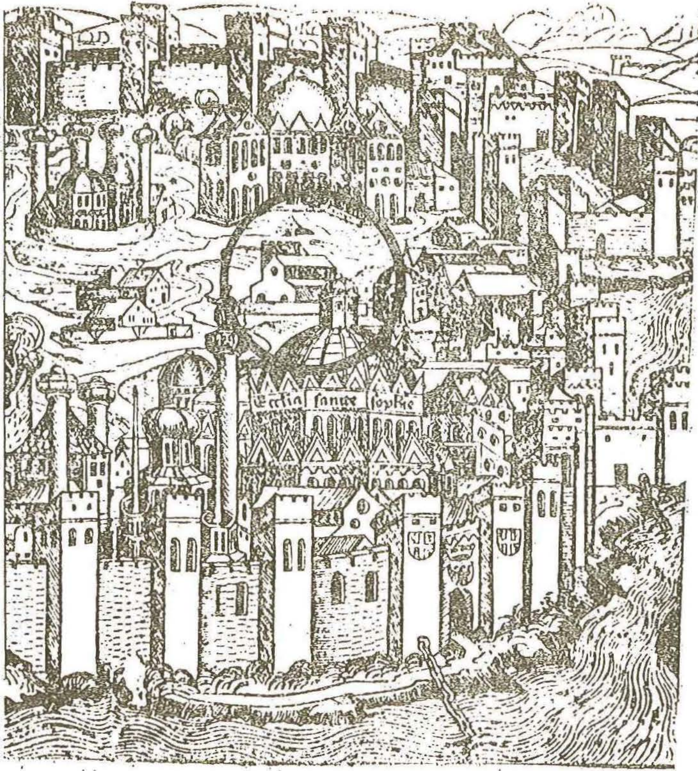

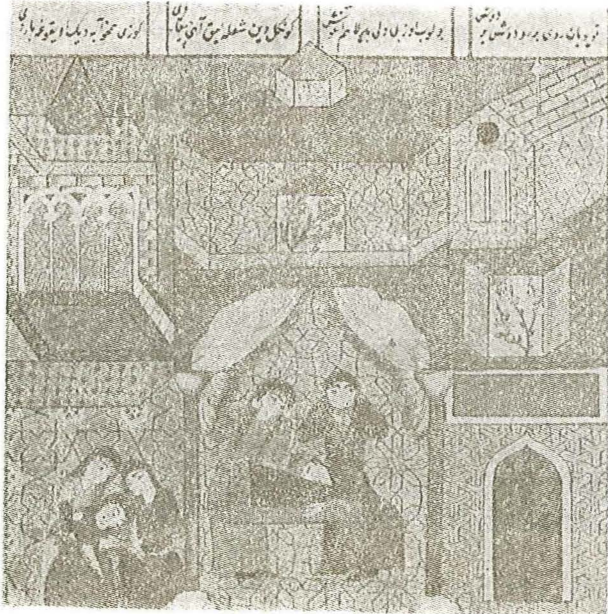
Resim 142 :
Kayseri, Belbaşı bağ evi: plan ve cephe (**Kayseri evleri**, lev. XVIII). Bağ evinde bellibaşlı hacimler, düz damı direklere taşıtılan açık eyvanlar şeklindedir. Bu yapı türü bir hilani ardılı sayılabilir mi?

Resim 143 :
İran'da eyvanlı ev örneği (De Brujn, **Moskovie**, 36)

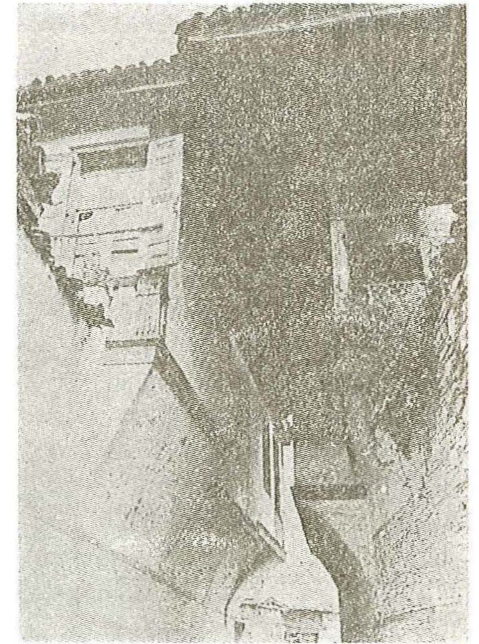
Resim 144 :
Hartmann Schedel kroniğindeki İstanbul gravürü (**Lorichs**'ten).

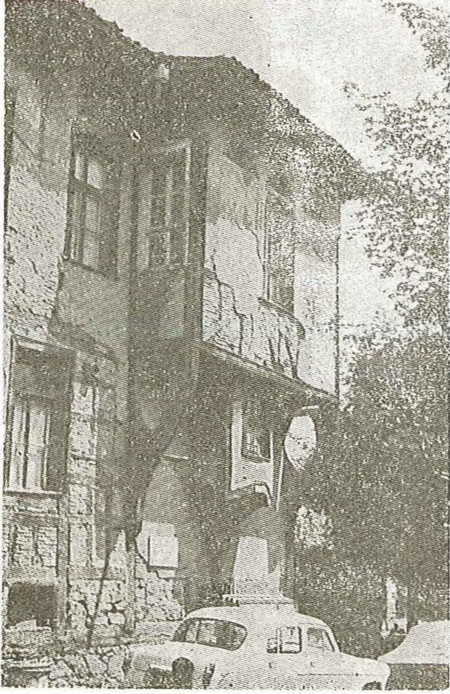
Resim 145 :
Hamse-i Neva'i minyatürü (Topkapı. H. 802, 117b): ayrıntı, Sağ üst köşedeki uzun yapının çifte kemerli penceresi, alınlık altındaki yuvarlak menfezi yabancı bir geleneğe aittir ve Mistra evlerini anımsatır.

Resim 146 :
Nusretname'de Şirvan betimi: ayrıntı (Topkapı, H. 1365 99b). Caminin önünde duran iki katlı, girişi dar cephesinde olan menfezli yapı ile sol üst köşede betimlenen bazilikal yapı, kuşkusuz Osmanlı dönemi yapıları değildir. Bu yapıların Bizans konut tipleri olduğunu sanıyoruz.

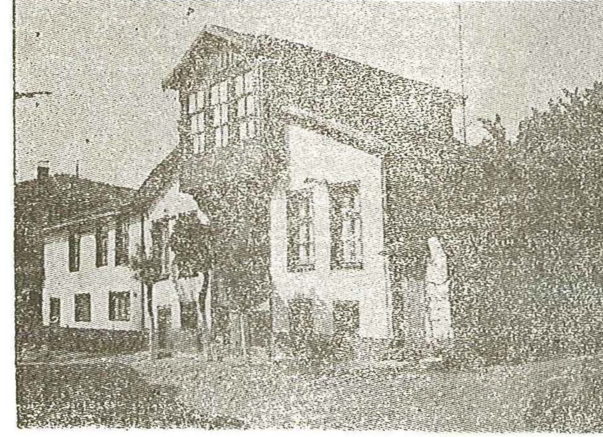
Resim 147 :
Kula evlerinin sokağı örten ve üstüste binen saçakları

Resim 148 :
Filibe'deki bu evin çıkmaları, özgün özelliklerinin yanısıra gayrimüslim konutlarına uygulanan çıkma genişliği sınırlamasının da bir örneğini verir.

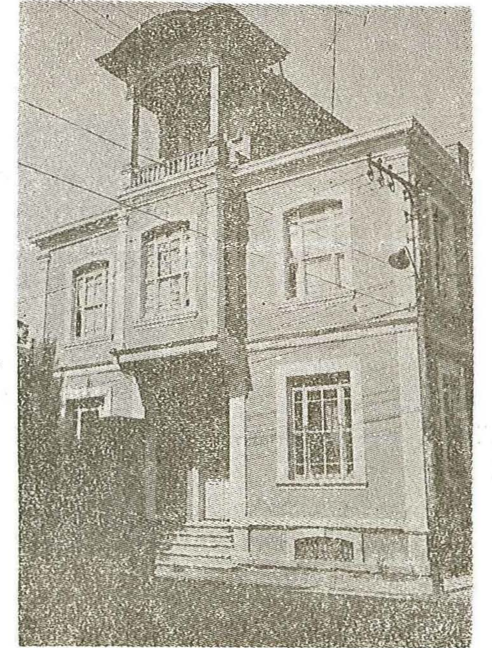
Resim 149 :
Mürefte evi. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde benimsenen tek katlı, içerlek girişli ev düzenine karşın, giriş ekseninin yan eğimli ve geniş bir saçakla vurgulanması Rumeli ve Balkan konaklarında 19. yüzyıldan beri gözlemlenen bir özelliktir.

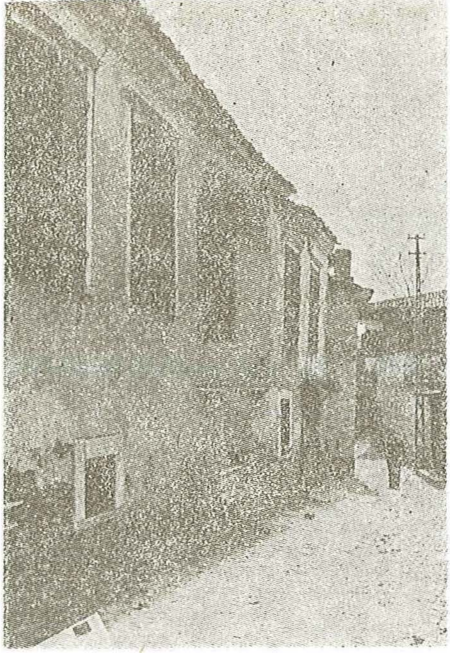

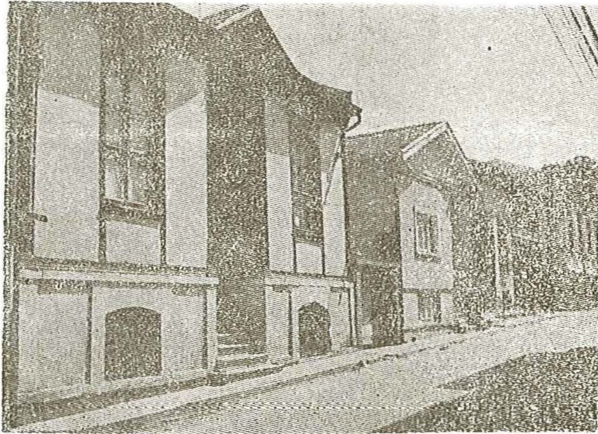
Resim 150 :
Edirne'de 20. yüzyıl başlarından olması gereken bu yapıyı Demirbaş kasrıyla karşılaştırınız.

Resim 151 :
Edirne'de 20 yüzyıl başlarına ait olması gereken bu kârgir konutta, cihannüma motifinin yeni yorumuna d kkat ediniz.

Resim 152 :
Kula'da 20. yüzyıl başlarına ait kârgir bir ev. Mürefte eviyle (Res. 149) karşılaştırınız.

Resim 153 :
Edirne, Mesrutiyet dönemi (?) evi.